Bulgarian Institute for Legal Initiatives

ICELAND LIECHTENSTEIN NORWAY eea grants

2015

Резултати от емпирично социологическо изследване по проект „Съдебните заседатели – активни граждани за реално участие в правосъдието”, BG05/1175

GLOBAL METRICS Ltd.

София, 1000, ул. Алабин 42, ет.3, ап.7

Тел. 0888 759 479 и 0888 518 434

http://globalmetrics.eu/, office@globalmetrics.eu

Изследването е проведено по проект „Съдебните заседатели – активни граждани за реално участие в правосъдието“, изпълняван от Българския институт за правни инициативи и безвъзмездно съфинансиран от Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Фондация „Български институт за правни инициативи“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.

Съдържание

1. За изследването 3

2. Резюме на резултатите от проучването 4

3. Резултати от изследването сред съдебни заседатели 10

3.1. Профил на съдебните заседатели 10

3.2. Мотиви за включване 19

3.3. Качества, важни за съдебните заседатели 21

3.4. Опити за влияние върху съдебните заседатели 22

3.5. Значение на основната професия. Професии, които трябва да бъдат изключени 23

3.6. Статут на съдебните заседатели и взаимодействие със структурите на съда 24

3.7. Необходимост от обучение на съдебните заседатели 43

3.8. Оценка на различни предложения за промяна на статута на съдебните заседатели и процедурата за назначаването им 50

4. Резултати от изследването сред магистрати 56

4.1. Профил на магистратите 56

4.2. Оценка за работата на съдебните заседатели 61

4.3. Качества, важни за съдебните заседатели 63

4.4. Опити за влияние върху съдебните заседатели 64

4.5. Значение на основната професия. Професии, които трябва да бъдат изключени 66

4.6.Оценка на необходимостта от обучения 67

4.7. Статут на съдебните заседатели и взаимодействие със структурите на съда 69

4.8. Оценка на различни предложения за промяна на статута на съдебните заседатели и начина им на подбор 81

5. Мнението на заинтересованите страни за работата на съдебните заседатели 90

1.За изследването

Настоящото изследване има за цел:

а) да систематизира данни за съдебните заседатели в България, като очертае профила им и мястото им в наказателния процес;

б) да изследва и обобщи мненията на магистратите за ролята и мястото на съдебните заседатели, препоръките за промяна на статута им, начин на подбор и реално участие в процеса.

Генералната цел на изследването е да очертае сегашното състояние на института на съдебните заседатели. Изследването се фокусира върху всички актуални проблеми и възможни посоки за развитие на института на съдебните заседатели, като оценява нагласите към различни предложения за промени в статута на съдебните заседатели и начина им на подбор и назначаване.

Настоящият доклад е базиран върху количествено проучване сред 250 магистрати и 350 съдебни заседатели, проведено от социологическа агенция „Глобал Метрикс" по метода на пряко стандартизирано интервю. За реализацията на проучването беше изготвена типологична извадка от съдилища на територията на цялата страна, в които да бъде направено проучването. Във всеки съд въз основа на неговия тип (окръжен или районен), на данните, събрани от Българския институт за правни инициативи за броя на съдебните заседатели, и данните от Висшия съдебен съвет за броя на магистратите в съдилищата и прокуратурите в България беше изготвена конкретната извадка. Тя гарантира представителност както за изследването сред съдебни заседатели, така и за изследването сред съдии.

За по-пълното представяне на мнението на всички заинтересовани страни бяха проведени и дълбочинни интервюта със: съдебни заседатели от различни по големина съдилища (22 дълбочинни интервюта); магистрати (21); адвокати (14); общински съветници от различни по големина общини (16), представители на съдебната администрация (5), народни представители и експерти към Парламента на Република България и Министерството на правосъдието (5).

2. Резюме на резултатите от проучването

В резултат на проведените изследвания могат да се обобщят следните важни констатации и предложения:

- Профилът на съдебните заседатели ясно показва, че сред тях преобладават хора на средна и по-висока възраст, със средно или висше образование, заемащи различни експертни позиции в държавната или местната администрация, със средни и по-ниски от средните доходи. В етнически план българският етнос е представен пропорционално, турският е надценен, а ромският – силно подценен, като на практика почти отсъства.
- Въпреки вливането на нови съдебни заседатели при последното назначаване немалка част са били на този пост и преди – около 40 % от съдебните заседатели са повече от един мандат на тази позиция.
- Установяването на добро сътрудничество и рутината са причини някои съдии да работят с един и същ съдебен състав. Макар и официално да се твърди, че разпределението на съставите става на случаен принцип, поради недостъпност на определените съдебни заседатели или поради невъзможност някои от тях да излизат от работа, често съдиите си подбират съдебни заседатели, на които могат да разчитат, и работят приоритетно с тях, което косвено води до формирането на постоянни състави.
- Като цяло съдиите се отнасят с уважение към съдебните заседатели. Въпреки това изследването ясно показва липсата на равнопоставеност между отделните членове на състава. На първо място това се дължи на естествения авторитет на съдията – от една страна, заради неговата позиция и статус, заради неговото образование, юридическа подготовка и водеща роля в процеса. Второ, непознаването на правата и задълженията на съдебните заседатели и специфичните изисквания към тяхната роля и място в съдебния процес ги прави неориентирани, заемащи по-скоро пасивна позиция. Както споменават съдебните заседатели в част от дълбочинните интервюта, за тях е успех, ако стигнат до „ниво“ да задават въпроси в рамките на процеса. Много ясно си личи разделителната линия по този въпрос между съдебните заседатели, които са за първи мандат, и останалите, които заемат тази позиция един или два мандата.
- Прави впечатление и склонността на съдебните заседатели да не изказват своята позиция, ако тя е различна от тази на съдията. **Този конформизъм се дължи на липсата на увереност и яснота по какъв начин заседателите биха могли да изложат и да аргументират своята позиция, поради което много често се въздържат да споделят**

становище, различно от това на съдията. Случаите, в които съдебните заседатели се съгласяват със съдията, намаляват с натрупването на опит, но после, след втория мандат, отново има леко връщане на конформизма, вероятно поради инерцията или прекаленото сливане с гледната точка на съдията.

- Много често съдебните заседатели срещат трудности при оформяне на мотивите към особените си мнения. Нужда от помощ при оформяне на особеното мнение имат както съдебните заседатели с по-малко опит, така и тези, които имат по-голям опит и са съдебни заседатели повече от един мандат. Макар с натрупването на опит съдебните заседатели да добиват увереност и да подобряват способността си за оформяне на мотивите към особеното си мнение, дори и сред съдебните заседатели, които са повече от един мандат, около една четвърт се затрудняват да формулират аргументи за особеното си мнение. Ето защо специфичните правила и техники за оформянето на мотиви към особените мнения трябва да бъдат заложени в първоначалното обучение за съдебни заседатели.
- Наличието на по-голям опит дава самочувствие на съдебните заседатели и те се еманципират от професионалния съдия, започват да изразяват по-спокойно своята позиция и се чувстват по-уверени да формулират мотивите си, когато са на особено мнение. В същото време съдебните заседатели, които са повече от два мандата, когато са на различно мнение от съдията, понякога успяват да му повлияят с позицията си и той променя решението си, докато при първия мандат това се случва доста по-рядко.
- Като цяло подготовката на съдебните заседатели се свежда до кратки инструкции от длъжностно лице на съда относно правилата на работа и задълженията им. Резултатите от изследването поставят много остро въпроса за необходимостта от обучение на съдебните заседатели. 80 % от интервюираните съдебни заседатели смятат, че имат нужда от някакво обучение. Те не се чувстват уверени в своята подготовка, не знаят по какъв начин функционира съдебната система и поради това имат нужда от кратко разясняване на ключови въпроси, свързани с работата на съда и прокуратурата. Тук не става дума за някаква професионализация или специализация на съдебните заседатели, а за въвеждащо обучение, което да им даде набор от необходимите знания.
- Макар по закон съдебните заседатели да са равнопоставени на съдията, те всъщност са в подчинена позиция поради липсата на самочувствие и базова компетентност. Освен дълбочинните интервюта много силно доказателство в тази посока е и фактът, че почти половината от съдебните заседатели получават указания от съдията за това, каква

позиция да заемат по дадено дело („Съдиите ни казват какво да правим и как да гласуваме“ (43 %). Макар и да не трябва да се професионализират, добре би било съдебните заседатели да добият базова компетентност и самочувствие, за да постигнат наистина равнопоставеност със съдията. В противен случай те винаги ще бъдат в позиция на фигуранти или ще бъдат използвани от външни страни за влияние в процеса (например 9 % от съдебните заседатели посочват, че към тях са се обръщали представители на страните, за да се опитват да им влияят относно изхода на делото). Всъщност непознаването на собствената роля и отговорност превръща съдебните заседатели в лесна мишена за натиск и влияние. Близо една десета от съдебните заседатели посочват, че с тях са се свързвали адвокати на страните в опит да повлияят на изхода от делото. В част от дълбочинните интервюта дори става ясно, че има и случаи на съдебни заседатели да бъдат предлагани пари в полза на един или друг резултат от делото. Макар и тези факти да не могат да бъдат категорично доказани, те всъщност илюстрират, че като всяка друга сфера, и тази не е останала встрани от опитите за нерегламентирано влияние и корупция.

- Две са предложенията за промяна на процедурата за избор и назначаване на съдебни заседатели, които срещат най-висока подкрепа: на първо място е въвеждането на някакви критерии за избор или оценка на качествата им. Това предложение обаче не се приема добре от общинските съветници и председателите на общински съвети, които бяха интервюирани, поради обстоятелството, че комисията по избор на съдебните заседатели трябва да се натоварва, за да проверява обстоятелствата или да се увери в качествата на кандидатите – нещо, което много трудно може да се превърне в част от работата на колективен орган, какъвто е общинският съвет.
- Почти със сходна по големина подкрепа е и второто предложение – да има пълна свобода и в процедурата да могат да участват всички граждани, които имат желание, без да им е необходима политическа подкрепа или излъчване от политическа сила, която е в общинския съвет. Това предложение се приема добре от десните и по-либерално ориентирани партии, но среща резерви от левите и лявоцентристките партии (БСП и ДПС). Причината за това е, че тези две партии разчитат на подобни възможности, за да осигурят някакви форми на ангажираност, включително и заплащане, за своя електорат и политически функционери. Цялостната тъкан на тези партии е много силно обвързана с мрежовостта и затова те по-трудно биха приели да се ограничат от възможността да номинират свои хора за съдебни заседатели.
- Друг критерий за избор, който среща висока подкрепа, е образователният ценз. За въвеждането на образователни критерии са 90 % от съдебните заседатели. Те обаче се

разделят по отношение на това, дали образователното изискване трябва да бъде за висше или за средно образование. Според 41 % от интервюираните съдебни заседатели изискването трябва да е за висше образование, а според 51 % – за средно. Профилът на съдебните заседатели показва, че на практика, без да има образователно изискване, номинираните и определени за съдебни заседатели са със средно и по-високо образование, което показва, че и към момента, без това да е формализирано, се осъществява някаква селекция по професионално-статусни и образователни критерии (преобладават хора с експертни позиции, със средно и по-високо образование).

- За разлика от подкрепата за въвеждане на образователен ценз подкрепата за промяна в продължителността на мандата е ниска. Едва 11 % са на мнение, че мандатът трябва да бъде по-къс, а други 7 % смятат, че трябва да бъде по-дълъг.
- В оценките на магистратите за съдебните заседатели преобладават умерено положителните оценки (51 %), като малко по-критични са съдиите и прокурорите на окръжно ниво. Близо една трета от интервюираните (32 %) се позиционират в средата на скалата („колкото положителни, толкова и отрицателни впечатления“).
- Този микс от умерено критични оценки обобщава до голяма степен проблемите, които магистратите идентифицират в дълбочинните интервюта. На първо място пасивността и слабата запознатост на съдебните заседатели със същността на съдебния процес е до голяма степен основание част от магистратите да смятат, че този институт не функционира по най-добрия начин. От друга страна, изхождайки от правните принципи и традиции, категоричното отхвърляне и премахване на института на съдебните заседатели не среща подкрепа сред магистратите. Дори и магистратите с по-резервирани оценки не подкрепят отмяната на института на съдебните заседатели. По-големият проблем, който изследването регистрира, е, че няма консолидация в мненията и ясни позиции какви промени трябва да бъдат направени. Интервюираните представители на заинтересованите страни ясно артикулират, че трябва да се направят промени, но без да могат да формулират конкретни предложения.
- В резултат и качественото, и количественото изследване регистрират по-голяма подкрепа за статуквото, отколкото за различни алтернативи на действащата регламентация на работата на съдебните заседатели. Твърде възможно е причина за това да е липсата на пространен дебат за ролята и статута на съдебните заседатели. Започналият диалог в рамките на настоящия проект и поредица от публикации са поставили началото на идентифициране на проблема, но не и ясни алтернативи и предложения за промени.

- Изследването сред магистрати потвърждава, че са налице опити за влияние върху съдебните заседатели. На това мнение са една четвърт от магистратите. Наличието на подобни практики се потвърждава и от отговорите на съдебните заседатели, от които 9 % посочват, че върху тях е имало опити за влияние и въздействие. Това мнение се споделя в еднаква степен и от съдии, и от прокурори (24 %), но в много по-голяма степен от магистратите на окръжно ниво (35 %). Наличието на такива практики е един от факторите, които в много голяма степен влияят на магистратите и формират негативно мнение у тях за съдебните заседатели.
- Предложенията за промяна в начина на избор и определяне на съдебните заседатели, както и в критериите им за избор срещат висока подкрепа сред магистратите. На първо място, над две трети от магистратите (68 %) подкрепят въвеждане на някакви критерии за избор на съдебни заседатели съобразно определени качества. На второ място 52 % смятат, че изборът трябва да се отвори и всеки гражданин да има право лично да се кандидатира, а не само да се избират предложените от политическите сили. **Много ниска е подкрепата за пряк избор или за избор на случаен принцип от населението.** Доколкото въвеждането на критерии за избор на база качествата на кандидатите би създало трудност на органа по определянето (общинските съвети) и сериозно би затруднило процедурата, второто предложение – либерализиране на възможностите за предлагане – се оказва една от промените, които би срещнала подкрепата на всички заинтересовани страни.
- Ясното дефиниране на групи, които трябва да бъдат изключени от обхвата на лицата, имащи право да се кандидатират за съдебни заседатели, е един от важните елементи на нормативните актове, които предстои да бъдат приети.
- По отношение на минималната и максималната възраст – за разлика от съдебните заседатели, които бяха разделени в своите позиции – магистратите категорично подкрепят увеличаване на минималната възраст, но са поляризирани по отношение на максималната. По-категорични са нагласите за промяна на минималната възраст. Според част от магистратите минималната възраст от 21 години е твърде ниска, тъй като на тази възраст съдебните заседатели нямат никакъв житейски опит и не могат да се произнасят по толкова разнообразни и сложни житейски казуси. По отношение на максималната възраст част от магистратите биха искали тя да е по-висока от настоящата (65 г.), а други смятат, че е добре да се намали до 60 г., като двете групи имат приблизително равни дялове.

- Магистратите категорично подкрепят създаването на специален подзаконов нормативен акт, който да урежда статута на съдебните заседатели. Подкрепа за въвеждане на специален закон изразяват едва една четвърт от магистратите. Причините за това са в гъвкавостта, която дава подзаконовият нормативен акт, и възможността при нужда да бъде променян, докато приемането на закон би създало по-големи трудности и би породило впоследствие пречки при нужда от промени.
- Едно от силно консенсусните предложения и сред магистратите е въвеждането на образователен ценз. Това обаче на практика не е нужно, тъй като поради механизма на рекрутиране на съдебни заседатели към момента те са предимно със средно и висше образование. В същото време важен аргумент против образователния ценз е фактът, че той би създал допълнителна неравнопоставеност за тази чат от подсъдимите, които са с нисък образователен и социален статус. Друг аргумент срещу образователния ценз е, че ролята на съдебните заседатели е да преценяват от позицията на морала и усещането за справедливост в обществото и да бъдат гласът на народа в съдебния процес, което не предполага обвързаност с образователен статус и квалификационни изисквания. Част от интервюираните заинтересовани страни са на мнение, че образователният ценз би бил важна част от критериите за подбор на заседатели, ако се премине от механизъм на номиниране към механизъм на свободно кандидатстване. Предложението за отваряне на възможностите за кандидатстване за съдебен заседател, а не само номиниране по предложение на общинския съвет, среща висока подкрепа (при над половината от магистратите).
- Много слаби са нагласите за промяна на продължителността на мандата. Половината от магистратите смятат, че няма нужда от промяна, една четвърт не могат за изразят позиция, а една пета подкрепят намаление на мандата, докато само 5 % са на мнение, че мандатът на съдебните заседатели трябва да бъде увеличен.
- Доста по-големи са резервите по отношение на броя на съдебните заседатели, участващи в едно дело. 85 % от интервюираните смятат, че броят на съдебните заседатели в рамките на състава не трябва да се променя. Също толкова консервативни са нагласите по отношение на общия брой излъчени съдебни заседатели в рамките на един съд. Според 76 % не трябва да има промяна, а едва 14 % смятат, че той трябва да бъде увеличен. На това мнение са магистратите от съдилищата в по-големите градове, където откриването и свикването на съдебни заседатели се оказва по-голям проблем.
- Поляризирани са нагласите на магистратите относно това, каква трябва да бъде компетентността на съдебните заседатели по произнасяне върху делото. 53 % са за

запазване на статуквото и смятат, че те трябва да се произнасят както по въпроса за вината, така и за присъдата, докато 44 % са на мнение, че е добре, ако се въведе промяна, която да предвижда съдебните заседатели да се произнасят само по въпроса за вината. Прокурорите са по-склонни да отнемат част от компетентността на съдебните заседатели, отколкото съдиите.

- Отделните предложения за промени срещат много малка подкрепа. Най-висока е тя по отношение на въвеждането на образователен ценз (62 %). Въвеждането на конкурсно начало при избора на съдебни заседатели се подкрепя от малко над една трета от интервюираните (37 %). На трета позиция, с подкрепа от една четвърт от интервюираните (25 %), е предложението съдебните заседатели да бъдат включвани само в част от делата в зависимост от характера на престъплението (например без финансови и други престъпления).
- Останалите предложения получават много ниска подкрепа. Ако тези нагласи са по-скоро резултат от консервативността на системата и трудното приемане на промени, можем да очакваме, че промяна може да настъпи едва при един по-активен и продължителен професионален дебат, в който да се разглеждат предимствата и недостатъците на всяка една от алтернативите, заедно с чуждия опит и практики.

3. Резултати от изследването сред съдебни заседатели

3.1. Профил на съдебните заседатели

Съотношението между мъжете и жените при съдебните заседатели е две към едно в полза на жените. Причината за това е, че тази дейност е с не особено високо заплащане и се оказва подходящ начин за допълнителни доходи при обществено активни лица от средните и по-ниски слоеве на обществото, сред които често преобладават жените. В допълнение на това, както ще видим по-нататък, специфичните групи, от които най-често биват излъчвани съдебни заседатели, са преобладаващо такива социални и професионални групи, сред които доминират жените (служители в държавната и общинската администрация, учители и др.).

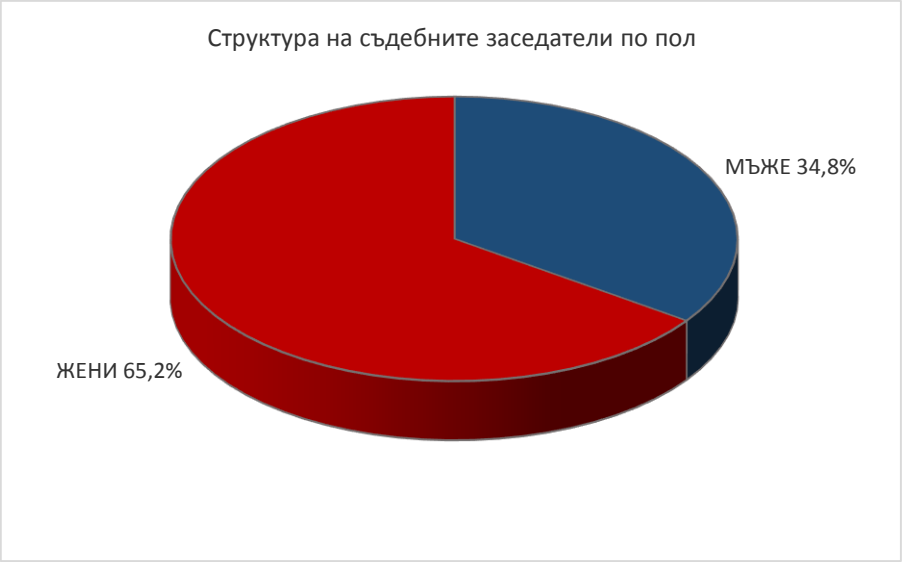

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Разпределението на съдебните заседатели по възрастови групи показва, че в сравнение с възрастовото разпределение на населението сред съдебните заседатели младите групи са **подценени** (21–30 г.). Докато 21–30-годишните сред населението над 21 г. са 18%, сред съдебните заседатели те са едва 6,9%. Това се дължи вероятно на обстоятелството, че младите хора са много по-ангажирани със собствената си професионална реализация и утвърждаване в работата си, не се чувстват готови за заемане на позиция, която изисква социален опит, а и вероятно не са мотивирани от заплащането.

Горната възрастова граница, поставена от законодателя за съдебните заседатели е 65 години към момента на определянето им. Поради това в рамките на мандата един съдебен заседател може да заседава до навършване на 70 г. или малко след това. Затова по-коректно е делът на съдебните заседатели над 61 г. да бъде сравняван с дела на 61–70-годишните в цялото население, които са приблизително 18 %. Изследването показва, че най-възрастните групи – над 61 г., са **надценени,** тъй като техният дял сред съдебните заседатели е 24 %. Поради ограничението в горната възраст делът на пенсионерите сред съдебните заседатели всъщност е по-нисък от средното за страната. Техният дял при съдебните заседатели е 21 %, докато сред пълнолетното население на страната делът на пенсионерите е 28 %. В същото време, ако вземем предвид възрастта на пенсиониране и дела на пенсионерите във възрастовата група 61–70, можем да твърдим, че пенсионерите (сред съдебните заседатели) са също леко подценени за тази възрастова група (сред съдебните заседатели над 60 г. пенсионерите са 71

%, докато в възрастовата група 61-70 г. сред цялото пълнолетно население в страната пенсионерите са 79 %).

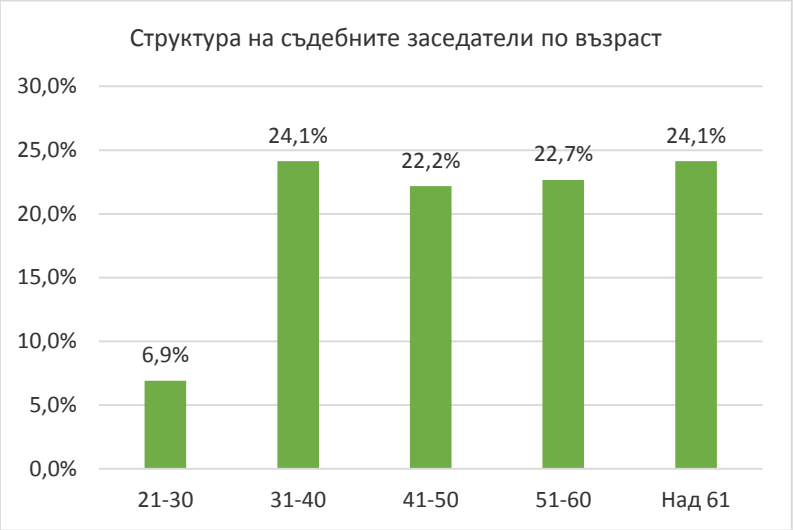

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

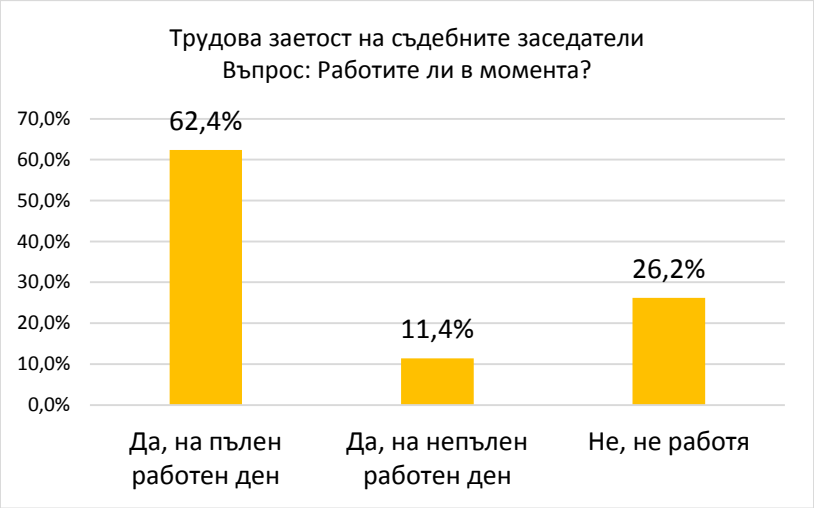

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Възрастовите ограничения са причина делът на неработещите сред съдебните заседатели да бъде едва една четвърт (26 %), докато сред пълнолетното население на страната неработещите са 41 % (това включва безработни – 12 %, пенсионери – 28 % и домакини – 1 %). Друга важна разлика между структурата на обществото и профила на съдебните заседатели забелязваме и по отношение на сферата на заетост. Много отчетливо сред съдебните заседатели преобладават служители на държавната и общинската администрация. Сред работещото пълнолетно население на страната делът на заетите в държавния и в общинския сектор е 29,8

%, а сред работещите съдебни заседатели техният дял е 61 % (базата на работещите е взета тук само за да бъдат коректно представени сравненията). Тази много силна диспропорция е резултат от начина, по който се излъчват и избират съдебните заседатели. Обратно, делът на заетите в частния сектор е съответно 70 % за пълнолетното население и едва 39 % при съдебните заседатели (отново при база заетите лица).

Тъй като много често се оказва, че участието в делата създава трудности пред съдебните заседатели по отношение на основната им работа и кариерно развитие, това по естествен начин води до ориентиране към тази роля по-често на държавни и общински служители, които могат по-лесно да получат разрешение да излязат от работа, отколкото работещи в частния сектор. **Друга вероятна причина са и мрежите от контакти и взаимоотношения на местно ниво, които рекрутират в по-голяма степен местните активни граждани, политически и обществено по-активни лица, по-често заети на държавна и общинска служба.**

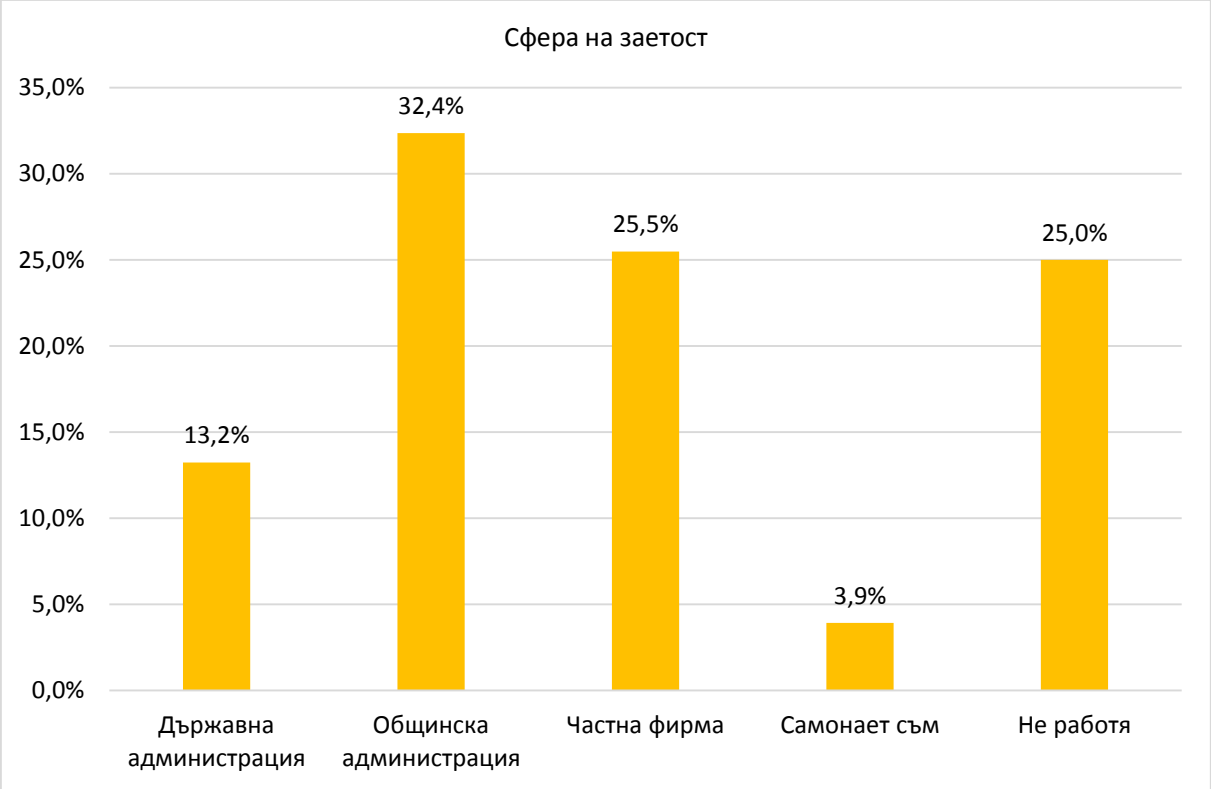

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Силни диспропорции се наблюдават и по отношение на социалния и професионалния статус на съдебните заседатели и структурата на пълнолетното население на страната. При съдебните заседатели много силно доминират служителите, лица, заемащи експертни позиции, и учителите (последните са част от нормативно определената квота да има поне 10 % учители). Докато делът на служителите, хората на ръководни позиции и свободните професии сред пълнолетното население на страната е в рамките на около 32 %, при съдебните заседатели тази

група е над 61 %. Обратно, работниците са подценени, като при пълнолетното население техният дял е 21 %, а при съдебните заседатели те са едва 10 %. Това се дължи както на спецификата на дейността на съдебните заседатели, към която проявяват по-голям интерес служители и други лица с експертни позиции, така и вероятно на невъзможността работниците да напускат работните си места и производствения процес, за да вземат участие в делата, въпреки че работодателите са длъжни да им разрешат служебен отпуск.

Друга съществена диспропорция се илюстрира от факта, че сред съдебните заседатели безработните лица са значително по-малко, отколкото сред цялото население (при 12 % сред пълнолетното население, сред съдебните заседатели безработните са едва 5 %).

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Непропорционалното представяне на някои групи от обществото се илюстрира и от факта, че сред съдебните заседатели почти няма представители на ромския етнос. В същото време делът на представителите на турския етнос е по-висок от средното за страната (8,7 % са пълнолетните българи, които се самоопределят като турци, а сред съдебните заседатели самоопределящите се като турци са 13 %). Българите са представени пропорционално. Това разминаване в етническия състав е свързано със специфичния образователен, професионален и социален статус на ромската общност, която е останала извън процеса на подбор на съдебни заседатели

предимно по статусни и професионални причини, но и поради специфичния характер на вота, взаимоотношенията им с политическите сили и специфичния начин на политическо представяне на ромския етнос. (Независимо от обстоятелството, че техните гласове биват много често мобилизирани за подкрепа на една или друга политическа сила, тяхната връзка с политическите партии остава слаба и обикновено силно опосредствана от ромски лидери, поради което те остават извън процеса на подбор на съдебни заседатели). Въпреки че няма образователни изисквания, вероятно образователният и социален статус на мнозинството от ромите са причина те да останат извън процеса на предлагане и определяне на съдебните заседатели. По данни на НСИ мнозинството от ромите в България са с основно и по-ниско образование (над 80 %), а данните на ООН показват, че 85 % от самоопределящите се като роми са неграмотни.

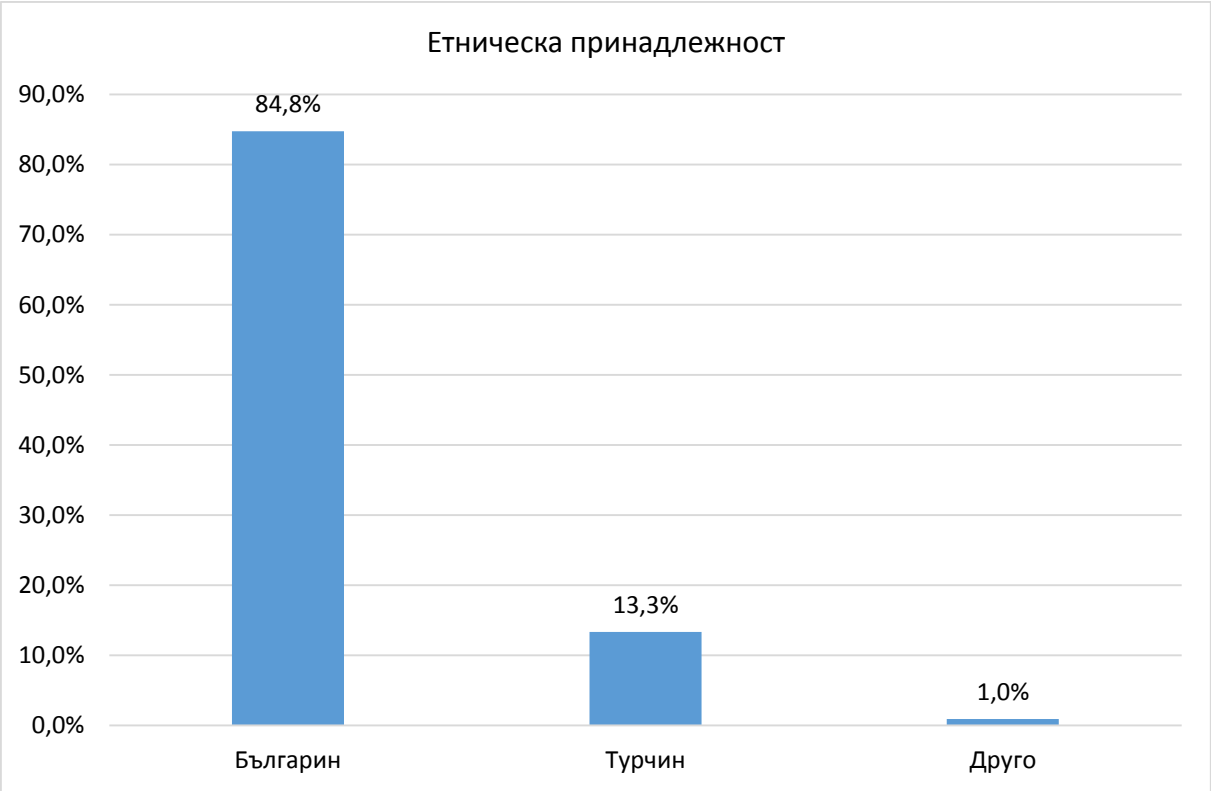

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Макар и да няма някакви изисквания за образователен ценз, поради естеството и механизмите на подбор и определяне на съдебните заседатели те са излъчени от средите на местни обществено активни групи, поради което мнозинството от тях са с висше образование. Диспропорцията при сравнение с пълнолетното население на страната е много силна. Важна особеност е и това, че сред съдебните заседатели почти няма такива с основно образование, докато делът на хората с основно образование сред пълнолетното население е 29 %.

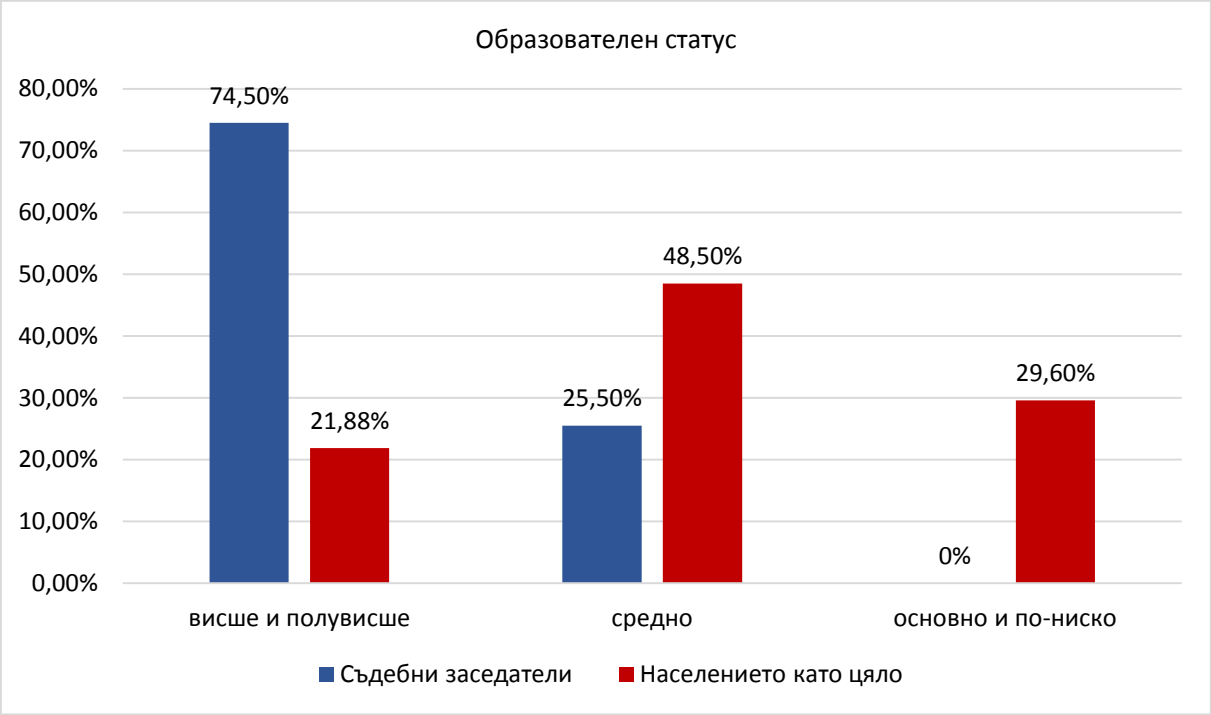

Източник: НСИ и Глобал Метрикс ООД.

Ако разгледаме и статусния, и доходния профил на съдебните заседатели, можем да обобщим, че те преобладаващо са представители на **средна и долна средна класа.**

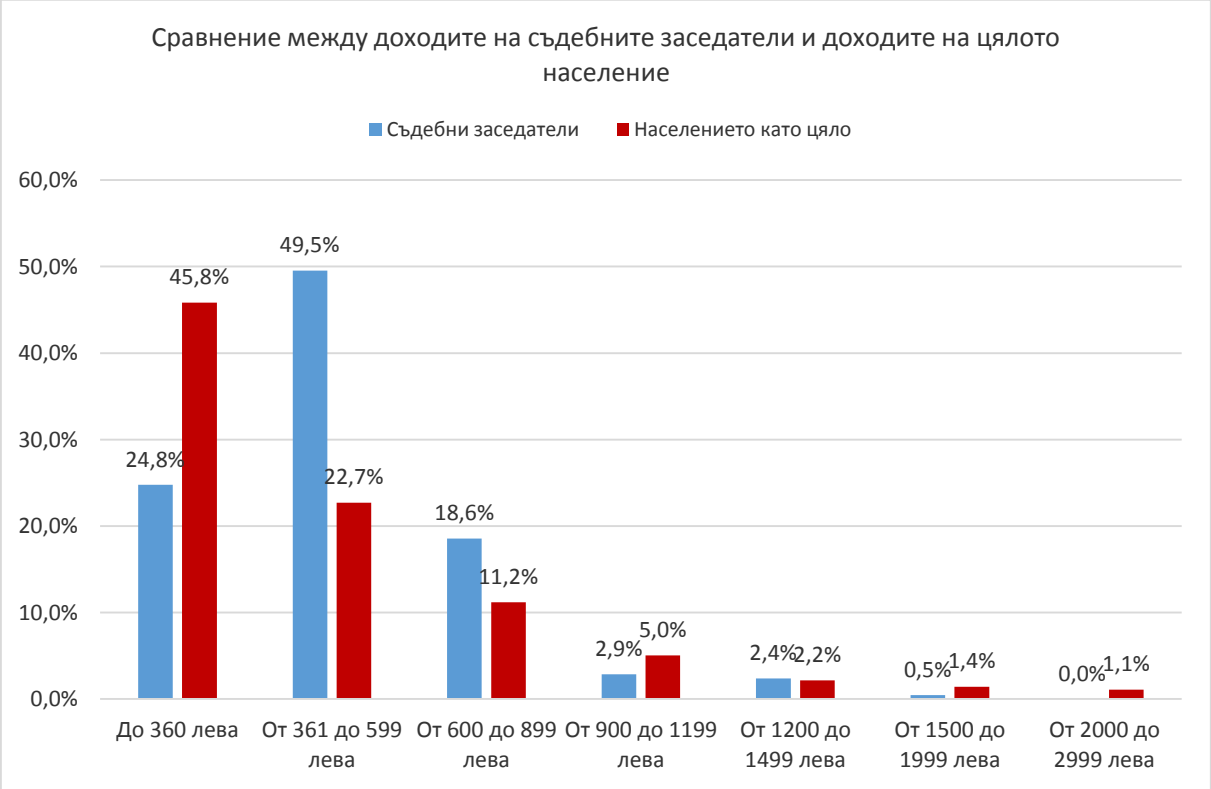

Източник: Изследване сред съдебни заседатели и национално представително проучване за пълнолетното население на Глобал Метрикс.

Техните доходи са по-високи от средните за страната, но все пак мнозинството са в ниските и средните доходни групи. Вижда се, че по-високо статусните групи са представени в по-малка степен, т.е. фигуративно казано, най-ниско статусните и най-високо статусните слоеве от населението не участват като съдебни заседатели или участват в по-малка степен, непропорционална на дела им сред населението като цяло.

Въпреки вливането на нови съдебни заседатели при последното назначаване, немалка част са били на този пост и преди – около 40 % от заседателите са повече от един мандат на тази позиция. Според интервюираните магистрати и съдебни администратори това създава удобство за съдиите, тъй като опитните съдебни заседатели имат нужните базови познания и изпълняват добре своите задължения, докато включването на нови съдебни заседатели създава проблеми предимно поради необходимостта от опознаване на материята и усвояване на спецификите на ролята. Това поставя много силно въпроса за обучението на съдебните заседатели, което е разгледано в специален раздел на настоящия доклад.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

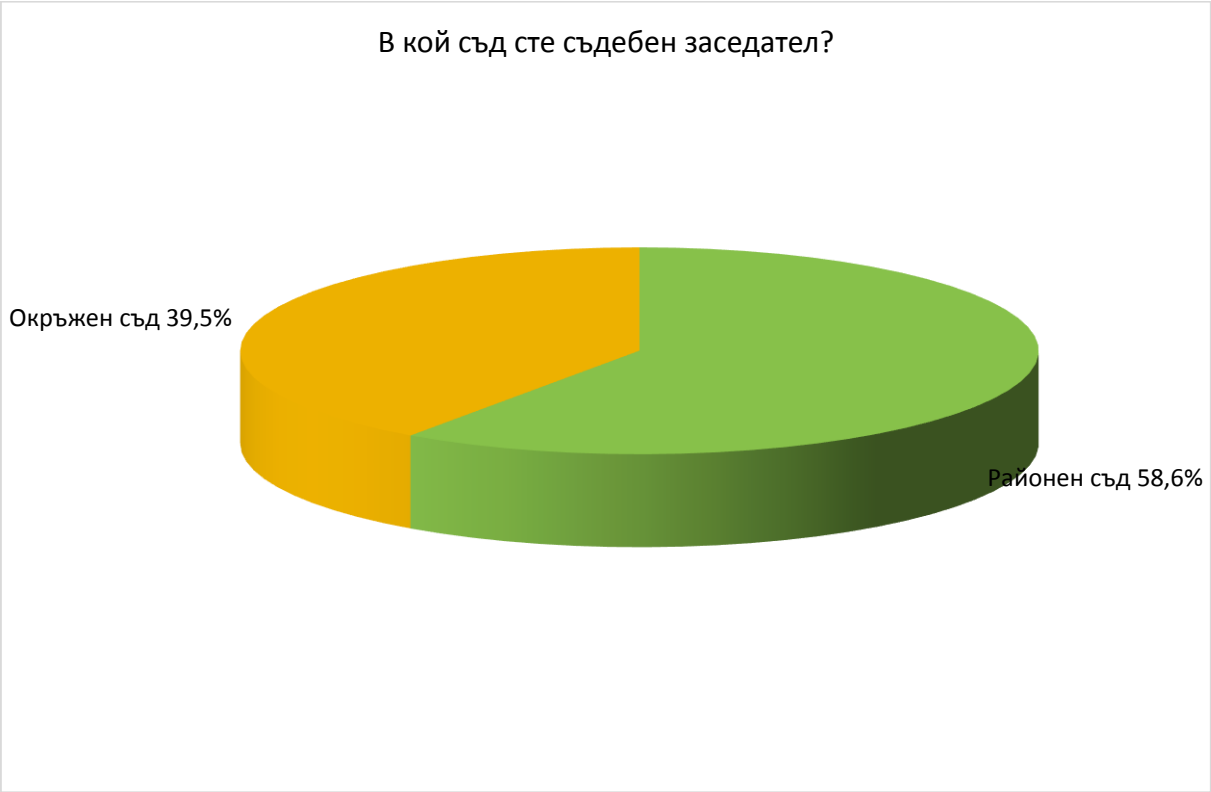

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

3.2. Мотиви за включване

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Мотивите, поради които съдебните заседатели се включват в съдебния процес, са разнообразни и няма ясно изразени модели на включване: за едни фактор се оказват личните контакти – било политически, чрез други съдебни заседатели или общинската администрация, а за други водещи са интересът (в смисъл на любопитство и любознателност), гражданският дълг, докато за трети, макар и малък дял, определящ е бил материалният стимул.

Общо 37 % от съдебните заседатели посочват, че са излъчени по линия на политическа сила, чрез предложение от общинския съвет или от общинската администрация (37 % са посочили поне едно от трите като фактор за тяхното решение да станат съдебни заседатели). Материалните мотиви са в основата на този избор за едва за 5,7 % от съдебните заседатели. Любопитство (21 %), желание за активно участие в съдебния процес (28 %) или изпълнение на гражданския дълг (37 %) са в основата на решението за останалите две трети от съдебните заседатели.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Оценките на съдебните заседатели по отношение на престижността на тази роля варират. Като цяло преобладаващата част от съдебните заседатели посочват оценки над 5 (по скала от 1 до 10, където 10 е „много е престижно“, а 1 „изобщо не е престижно“). В същото време оценките се разпръскват и средната оценка по тази скала е 6,76. Причините за сравнително ниските оценки на съдебните заседатели за престижността на тяхната роля са поредица особености на начина на тяхното конституиране и позиционирането им като част от съдебния състав. В основата на това е липсата на достатъчно познания и самочувствие, което би им помогнало да изпълняват своята роля. На второ място проблем е и фактът, че авторитетът на съдията много често ги поставя в подчинена позиция. На трето място, макар че са част от съдебния състав, по начина, по който са ситуирани в рамките на съдебната система и на процеса, те не се чувстват като важен фактор за вземане на решение и определяне на изхода от делото (например на много места съдебните заседатели нямат дори стая или зала, в която да изчакват, докато започне делото, нямат помещение, в което да си оставят връхните дрехи или материали по делата, поради което обикновено влизат и изчакват в коридорите заедно с гражданите или другите участници в процеса). Показателно за статуса и за особеното им положение в процеса е и споделеното в дълбочинните интервюта, че максимумът на еманципация, която достигат, е да се чувстват свободни и уверени да задават въпроси по време на съдебното заседание. В

повечето случаи обичайният отговор е, че съдията им казва кога какво да правят. Съвсем естествено е тогава, че те не чувстват ролята на съдебен заседател като особено престижна, защото всъщност тя ги поставя в някакво подчинение и пасивност (главно поради липсата на базови познания за наказателния процес и естеството на тяхната роля). Ето защо, както ще стане ясно по-нататък, е много важно да бъдат организирани встъпителни обучения за базовите аспекти на процеса, ролята на съдебния състав и по-конкретно ролята на съдебните заседатели като част от състава.

3.3. Качества, важни за съдебните заседатели

И според съдиите, и според съдебните заседатели най-важните качества са обективност, морал и безпристрастност. Останалите качества имат второстепенна роля и биват посочвани от по-малко от една трета от съдебните заседатели и магистратите.

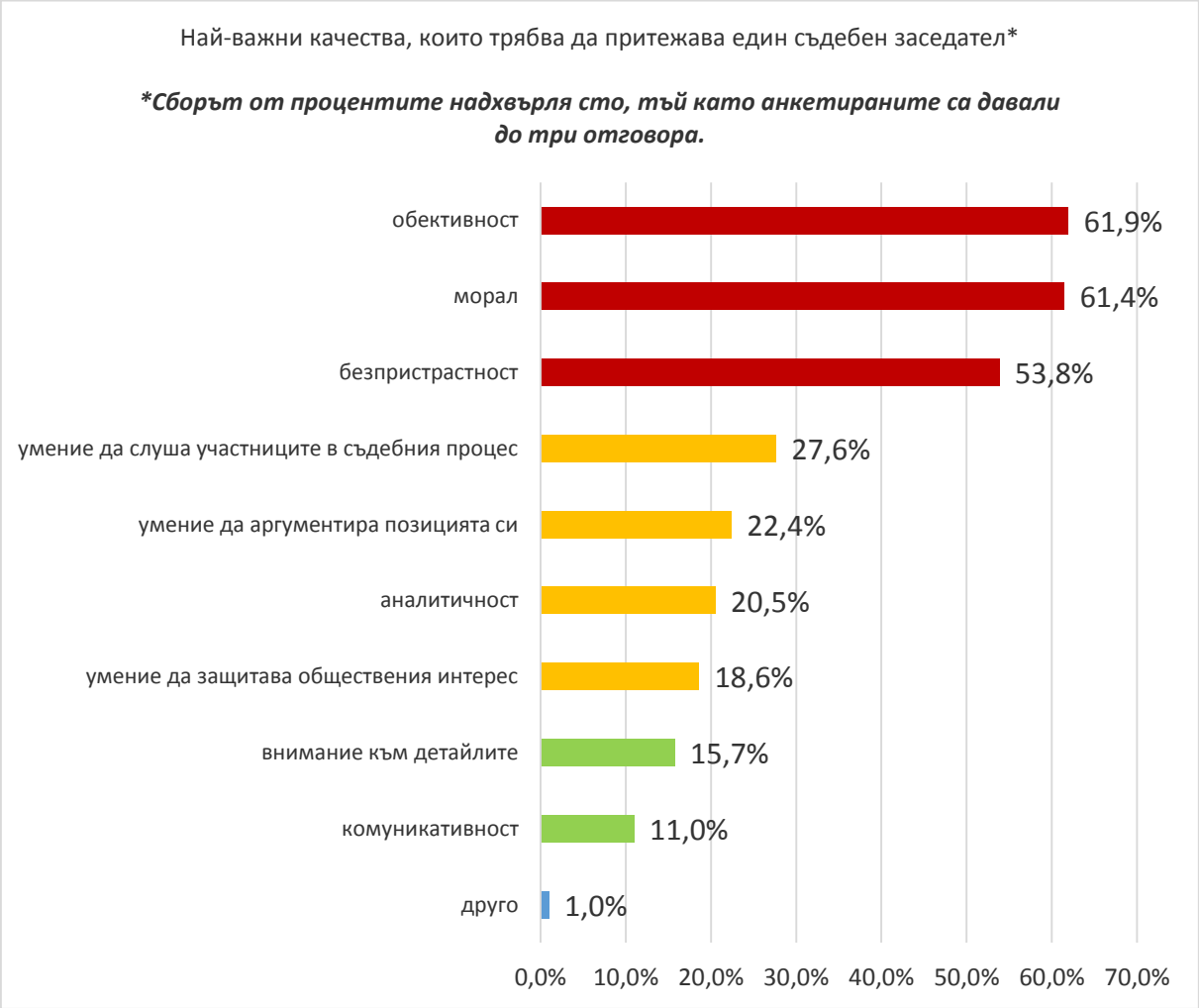

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Въпреки трудностите, които голяма част от съдебните заседатели срещат при мотивиране на особеното си мнение, те не посочват качества като умение да се аргументира позицията или аналитичност. Всъщност именно тук е и голямото противоречие. Изначалното внушение е, че те представляват „народа“ в рамките на съдебния състав и поради това не им е нужна подготовка. Но всъщност самите съдебни заседатели посочват, че имат нужда от някакво встъпително обучение за спецификите на своята роля и ориентир какво да правят в рамките на съдебния процес. Поради липса на обучение те се чувстват объркани, липсва им каквато и да е яснота какво и как трябва да правят, което неминуемо води до смут и тревожност дори и при хората с по-високо образование. Липсата на яснота и на ориентация са особено голям проблем за лицата, които са по-старателни и ангажирани и не биха искали да изглеждат неориентирани и ненаясно какво се очаква от тях. За други, които са в рамките на съдебния състав „проформа“, всъщност това няма толкова голямо значение и те напълно оставят съдията да им каже кога и какво трябва да правят, включително и по отношение на изхода от делото.

3.4. Опити за влияние върху съдебните заседатели

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Близо една десета от съдебните заседатели посочват, че с тях са се свързвали адвокати на страните в опит да повлияят на изхода от делото. В част от дълбочинните интервюта дори става ясно, че има случаи, в които на съдебни заседатели са предлагани пари с оглед на определен резултат от делото. Макар и тези факти да не могат да бъдат категорично доказани, те

всъщност илюстрират, че като всяка друга сфера, и тази не е останала встрани от опитите за нерегламентирано влияние и корупция.

3.5. Значение на основната професия. Професии, които да бъдат изключени

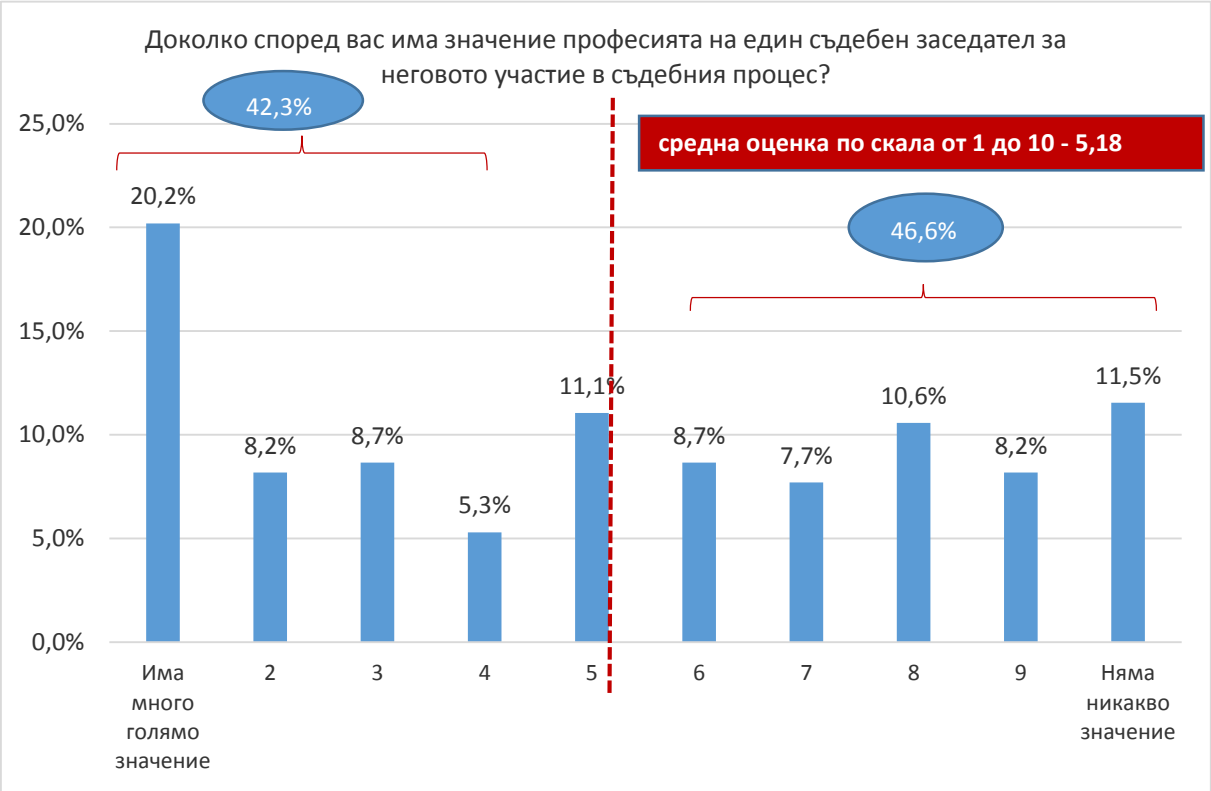

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Мненията на съдебните заседатели по отношение на това, доколко професията на един съдебен заседател има значение за участие в съдебния процес, варират значително и на практика се разделят на две почти равни половини от средата на скалата (42 % смятат, че има значение, а 46,6 % са на мнение, че професията няма значение). Много малка част от интервюираните посочват определени професии – полицаи, охранители, журналисти, специалисти по връзки с обществеността.

И ако при първите две професии (полицаи и охранители) аргументите са в посока на това да няма прекомерно тежнение към по-тежки наказания, при вторите (журналисти и специалисти по връзки с обществеността) аргументите са в посока ограничаване на некоректната публичност и разпространяване на информация извън регламентираните за това механизми.

На практика интервюираните посочват много малко професии, чиито представители не трябва да бъдат допускани като съдебни заседатели. Както ще видим от останалите въпроси, по-скоро за тях е важно да има критерии за избор, които да отсяват кандидатите. Сред различните критерии много широка подкрепа получава образователният ценз. Към момента, без задаване на специални критерии, преобладаващата част от съдебните заседатели са поне със средно или с висше образование. Допълнително въвеждащо обучение, би бил само от полза за подготовка на съдебните заседатели за изпълнение на специфичните им задължения.

3.6. Статут на съдебните заседатели и взаимодействие със структурите на съда

В организационен план съдебните заседатели получават необходимата им информация и яснота за провежданите съдебни заседания и са доволни от организацията на работата в съда, в който са определени за заседатели.

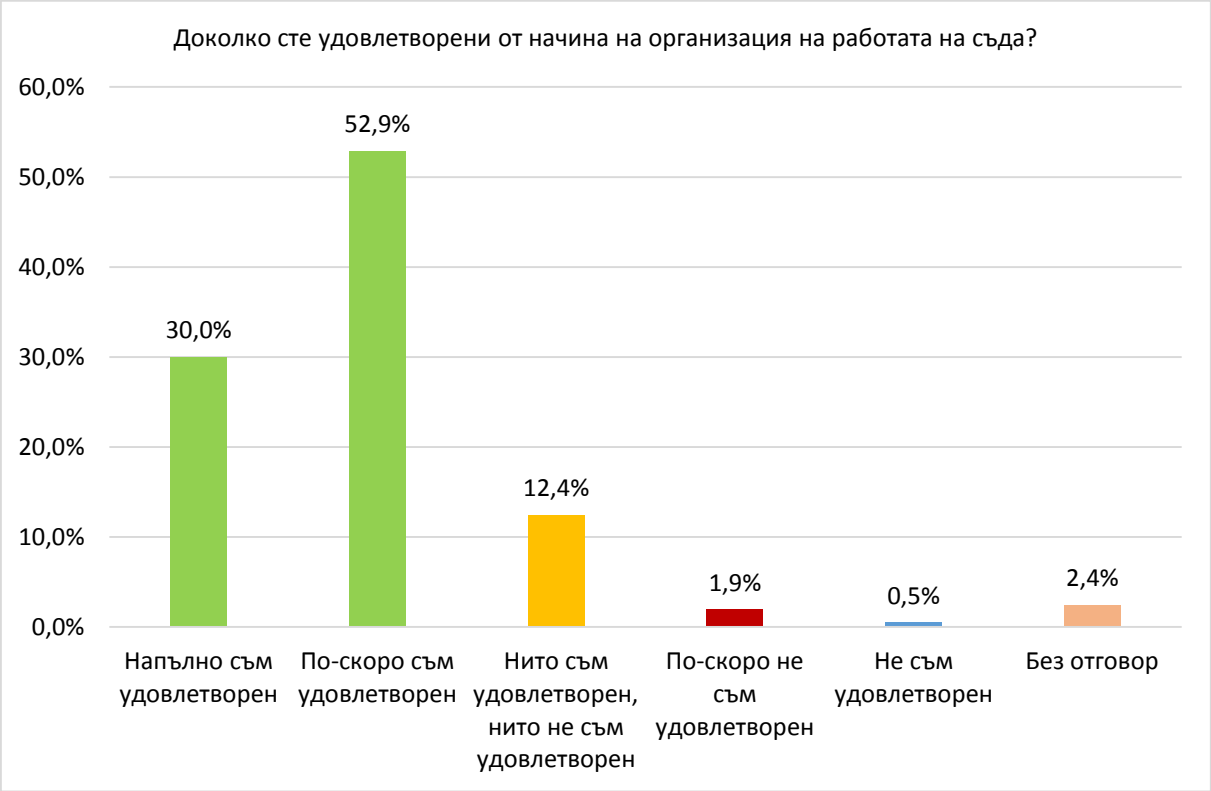

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

В повечето случаи има служител на съда, който се занимава с дейността на съдебните заседатели и координира тяхното включване в делата. Обикновено това е съдебният или административният секретар.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Като цяло съдебният или административният секретар съдейства на съдебните заседатели по широк кръг от въпроси, но в най-голяма степен ги насочват към документите по делото, изпращат им призовки или отговарят на поставени от тях въпроси от организационен и процедурен характер в хода на съдебния процес. В това отношение може да се каже, че като цяло се спазва изискването на наредбата („съдебният администратор или административният осигуряват нормативни и други материали във връзка с работата на съдебните заседатели"). Както виждаме обаче от разпръскването на отговорите за ролята на лицето, което отговаря за съдебните заседатели, тя не е нито ясна и плътна, нито еднаква във всички съдилища. На практика по какъв начин и как съдейства административният или съдебният секретар зависи от него лично или от вътрешните правила на съда, поради което е възможно част от съдебните заседатели да не бъдат обезпечени напълно, ако имат въпроси или трудности при достъпа до делата. Тези проблеми са особено видими в началото на мандата, когато голяма част от новопостъпилите съдебни заседатели имат нужда от ориентир и разясняване на правилата и изискванията на работа. Често пъти в началото на мандата те не знаят към кого могат да адресират въпросите си, как трябва да се подготвят за делото и пр. В същото време в много от съдилищата, особено в по-големите градове, или в съдилища с недобра материална база, е проблем и това, че съдебните заседатели нямат стая или пространство, в което могат да стоят в

интервалите между съдебните заседания или да оставят своите вещи (макар в Наредбата за съдебните заседатели да е указано, че „съдебният администратор или административният секретар… осигуряват служебно помещение, нормативни и други материали във връзка с работата им"). Стоейки отвън в коридорите, те често се чувстват неудобно, че влизат в съдебно заседание заедно със страните и по този начин губят част от статута си и свързания с това авторитет.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

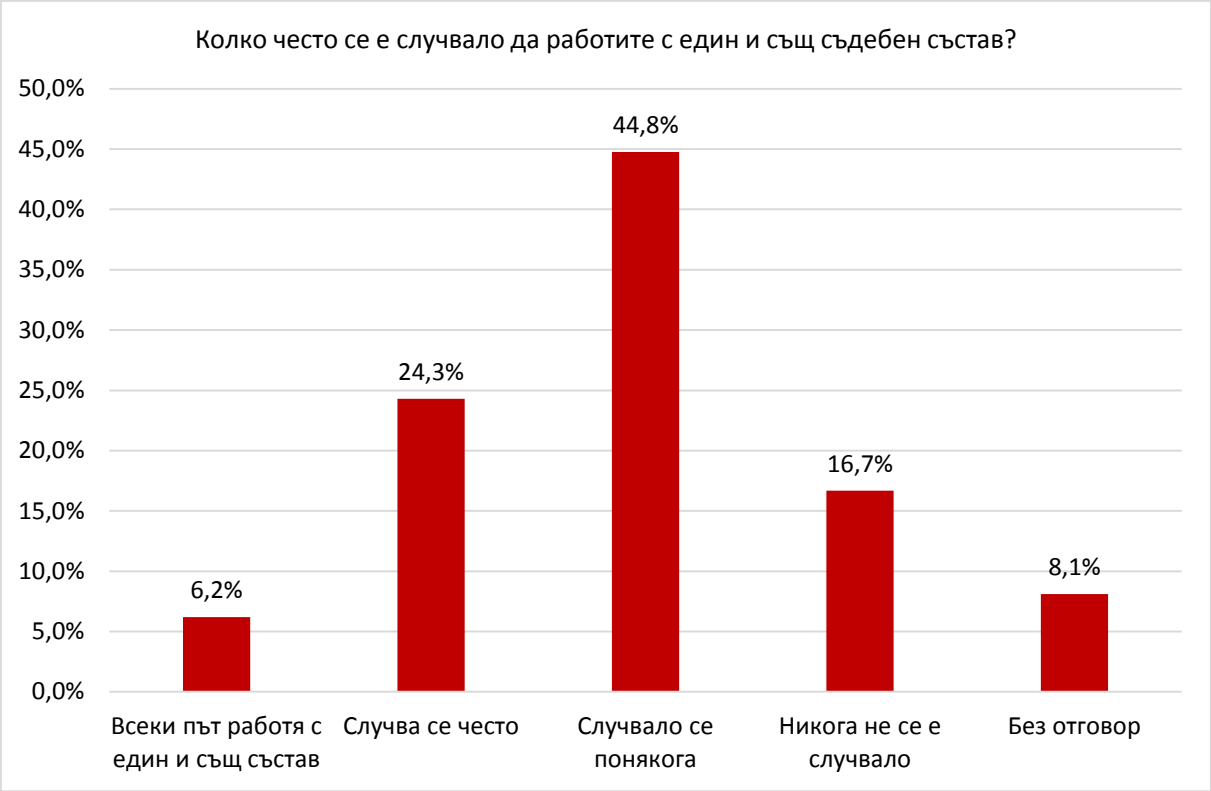

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Именно поради доброто сътрудничество и рутината някои съдии работят с един и същ съдебен състав. Макар официално да се твърди, че разпределението на съставите става на случаен принцип, поради недостъпност на определените съдебни заседатели или поради невъзможност някои от тях да излизат от работа често съдиите си подбират съдебни заседатели, на които могат да разчитат и работят приоритетно с тях, което косвено води до формиране на постоянни състави.

Въпреки тези практики все пак три четвърти от съдебните заседатели посочват, че разпределянето на съдебните заседатели по делата става на случаен принцип.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Малко над една пета от заседателите посочват, че се е случвало някой член на състава да си направи отвод или да му бъде поискан отвод, тъй като познава обвиняемия или пострадалия. В София и в областните градове този проблем възниква по-рядко (под 20 % от интервюираните съдебни заседатели посочват, че това се е случвало), докато в малките градове това се случва доста често, тъй като хората на място се познават (36 % от съдебните заседатели в малки градове посочват, че това се е случвало). В същото време голяма част от съдебните заседатели не знаят в кои случаи трябва да подадат отвод. Би трябвало тази тема да бъде включена в едно бъдещо обучение на съдебните заседатели при встъпването им в тази функция.

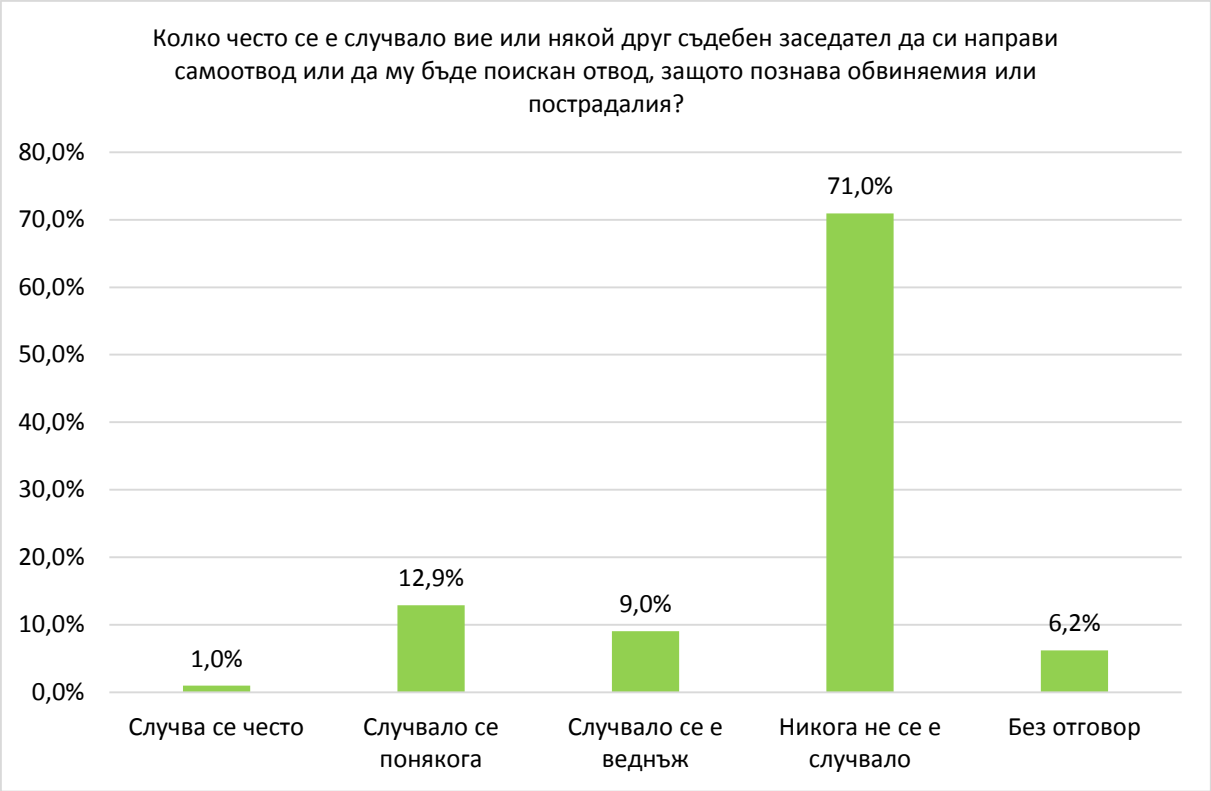

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Като цяло съдиите се отнасят с уважение към съдебните заседатели. Въпреки това изследването ясно показва липсата на равнопоставеност между отделните членове на състава. На първо място това се дължи на естествения авторитет на съдията – от една страна, заради неговата позиция и статус, заради неговото образование, юридическа подготовка и водеща роля в процеса. Второ, непознаването на правата и задълженията на съдебните заседатели и специфичните изисквания към тяхната роля и място в съдебния процес ги прави неориентирани, заемащи по-скоро пасивна позиция. Както споменават съдебните заседатели в част от дълбочинните интервюта, за тях е успех, ако стигнат до „ниво“ да задават въпроси в рамките на процеса. Много ясно си личи разделителната линия по този въпрос между съдебните заседатели, които са за първи мандат, и останалите, които заемат тази позиция един или два мандата.

60 % от съдебните заседатели, които са в първи мандат, посочват, че съдиите им казват какво да правят и как да гласуват, докато при останалите това се случва доста по-рядко и при много по-малка част от съдебните заседатели.

Различна е тенденцията и при оформяне на мотивите към особеното мнение на съдебните заседатели. Специфичното тук е, че нужда от помощ при оформяне на особеното мнение имат

както съдебните заседатели с по-малко опит, така и тези, които имат по-голям опит и са съдебни заседатели повече от един мандат. Ето защо специфичните правила и техники за оформянето на особените мнения трябва да бъдат заложени в първоначалното обучение за съдебни заседатели.

Прави впечатление и склонността на съдебните заседатели да не изказват позиция, различна от тази на съдията. **Този конформизъм се дължи на липсата на увереност и яснота по какъв начин биха могли да изложат и да аргументират своята позиция. Това много често въздържа съдебните заседатели да споделят позиция, която е различна от тази на съдията.** Те много често не я споделят (10,5 %) или я споделят, но оставят съдията да реши дали да я вземе под внимание при оформяне на решението (35 %), а други 37 % никога не са на различно мнение от това на съдията. Едва 11% са тези, които заявяват своята особена позиция и я вписват в решението. Обикновено това са съдебни заседатели, които участват в дела повече от един мандат и се чувстват по-уверени да изразят становището си. Случаите, в които съдебните заседатели се съгласяват със съдията, намаляват с натрупването на опит, но после, след втория мандат, отново има леко връщане на конформизма вероятно поради инерцията или прекаленото сливане с гледната точка на съдията.

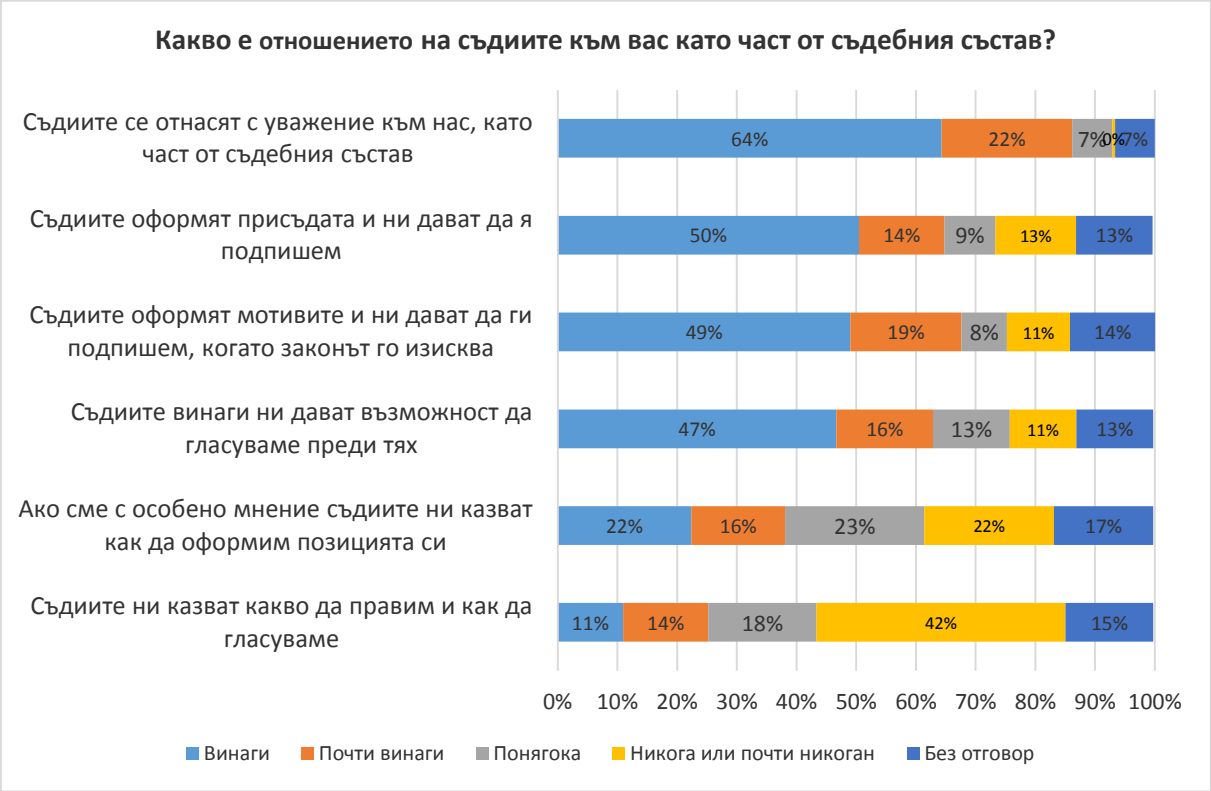

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

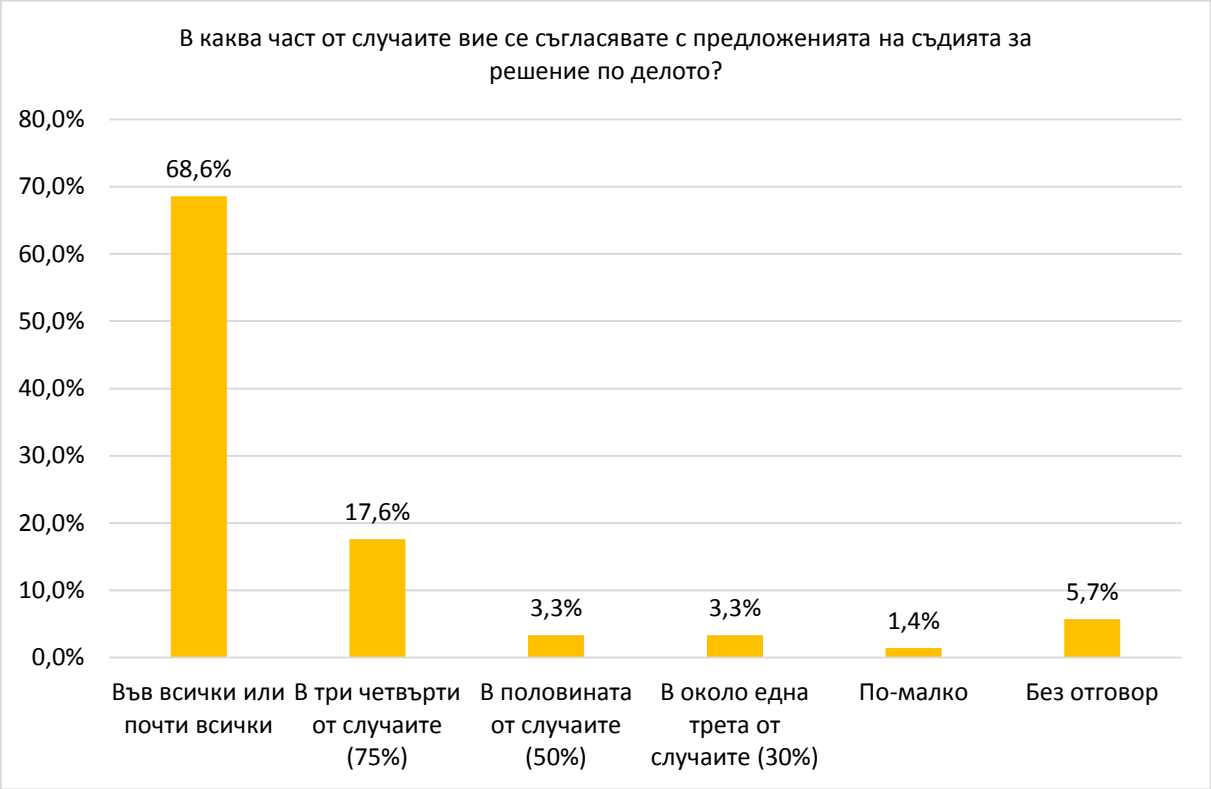

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

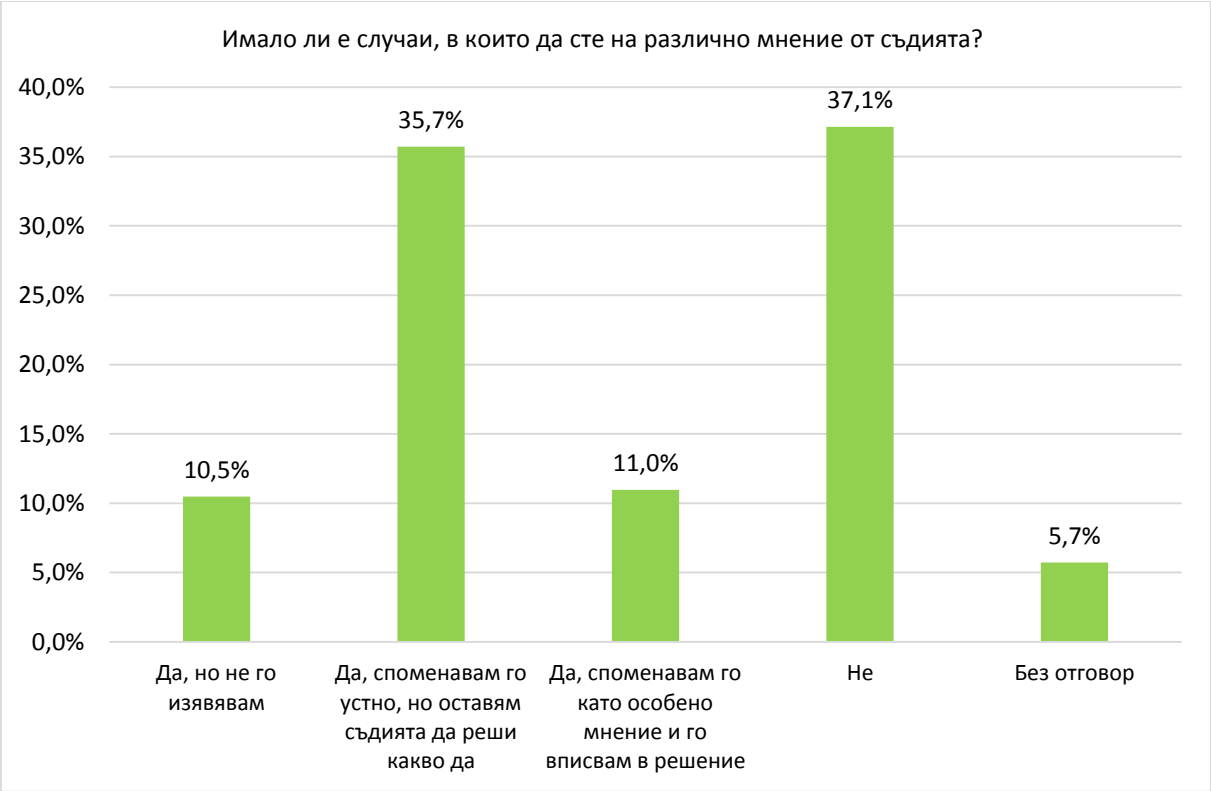

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

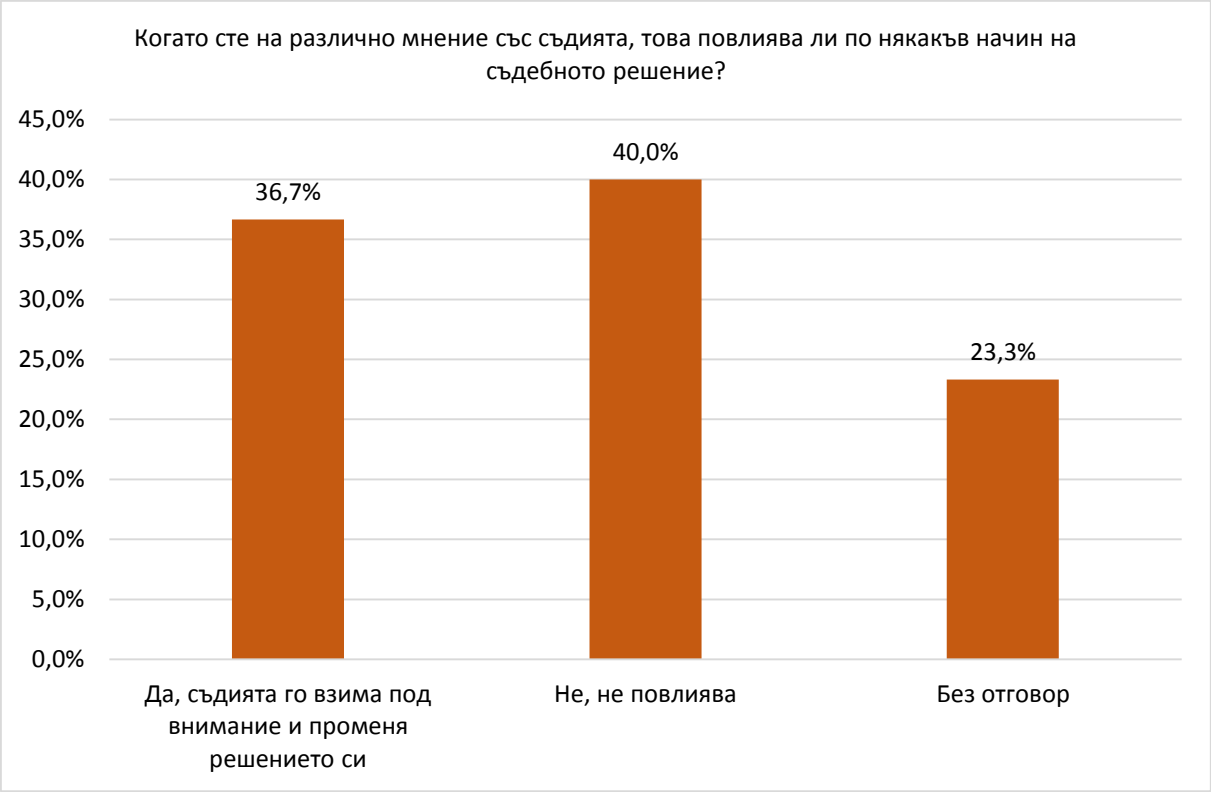

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Наличието на по-голям опит дава самочувствие на съдебните заседатели и те се еманципират от професионалния съдия, започват да изразяват по-спокойно своята позиция и се чувстват по-уверени да формулират мотивите си, когато са на обособено мнение. В същото време съдебните заседатели, които са повече от два мандата, когато са на различно мнение от съдията, понякога успяват да му повлияят с позицията си и той променя решението си, докато при първия мандат това се случва доста по-рядко.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Макар и в малка част от случаите има дела, по които съдебните заседатели определят сами изхода от делото, а съдията остава на различна позиция. Тези случаи обаче са по-скоро рядкост, а не честа практика.

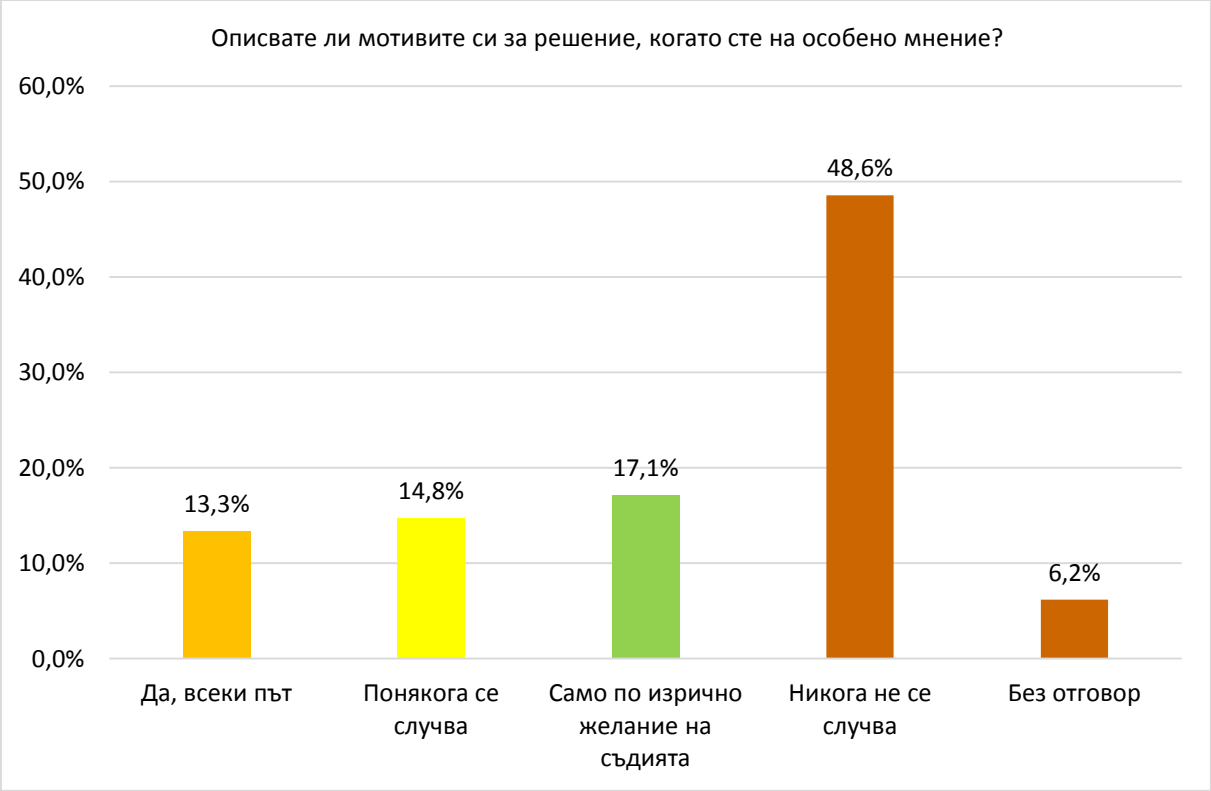

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

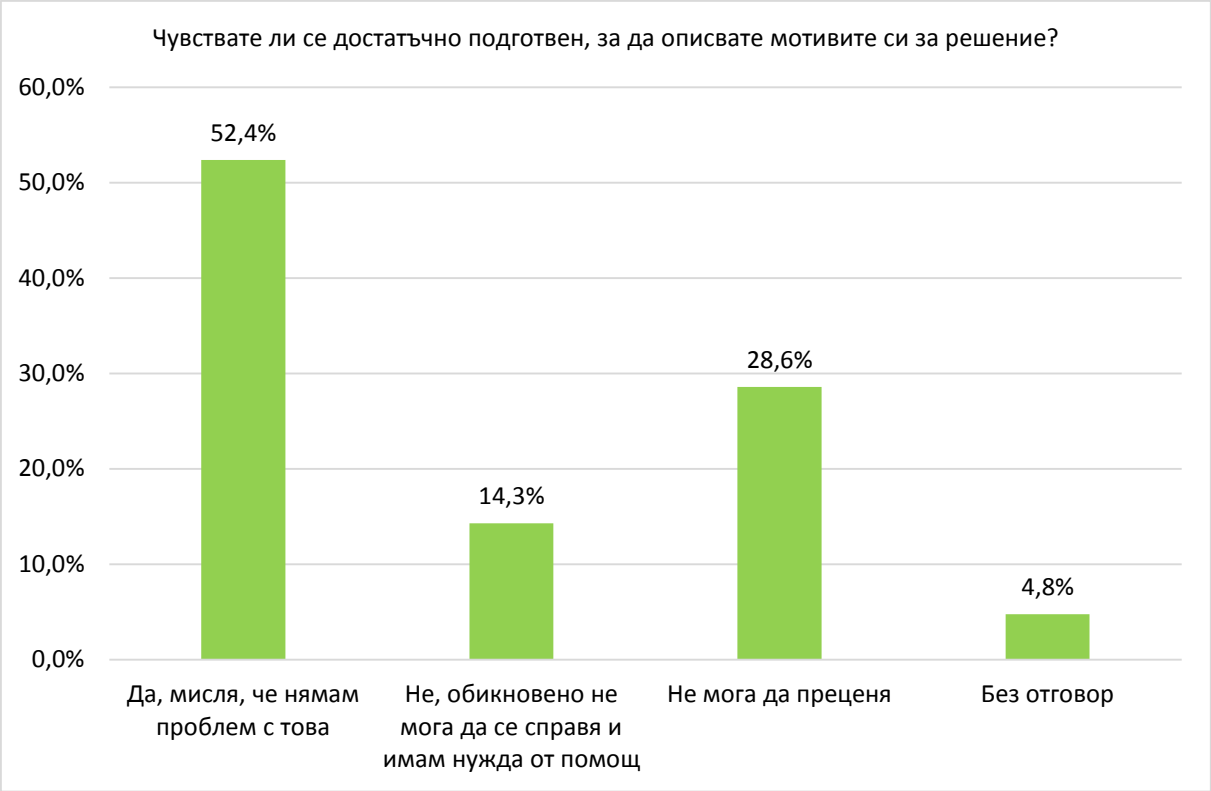

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Макар с натрупването на опит съдебните заседатели да добиват увереност и да подобряват способността си за описване на мотивите към особено мнение, дори и сред съдебните заседатели, които са повече от един мандат, около една четвърт се затрудняват да формулират аргументи за особеното си мнение.

Друг съществен проблем за съдебните заседатели е достъпът до материалите по делото и най-вече насоките за това, кои материали да прочетат съдебните заседатели. Дори и опитните съдебни заседатели разчитат на служител на съда да ги насочи към това, кои материали да прочетат. По-големият проблем за съдебните заседатели е, че по закон на тях им се плаща само времето на делото в съдебна зала, а времето за запознаване с материалите и подготовката преди съдебното заседание не се заплаща.

Във връзка с това съдебните заседатели поставят друг съществен проблем – че по някои от делата обвинителните актове не се четат в съдебната зала. Както показва изследването, тези случаи са много малко.

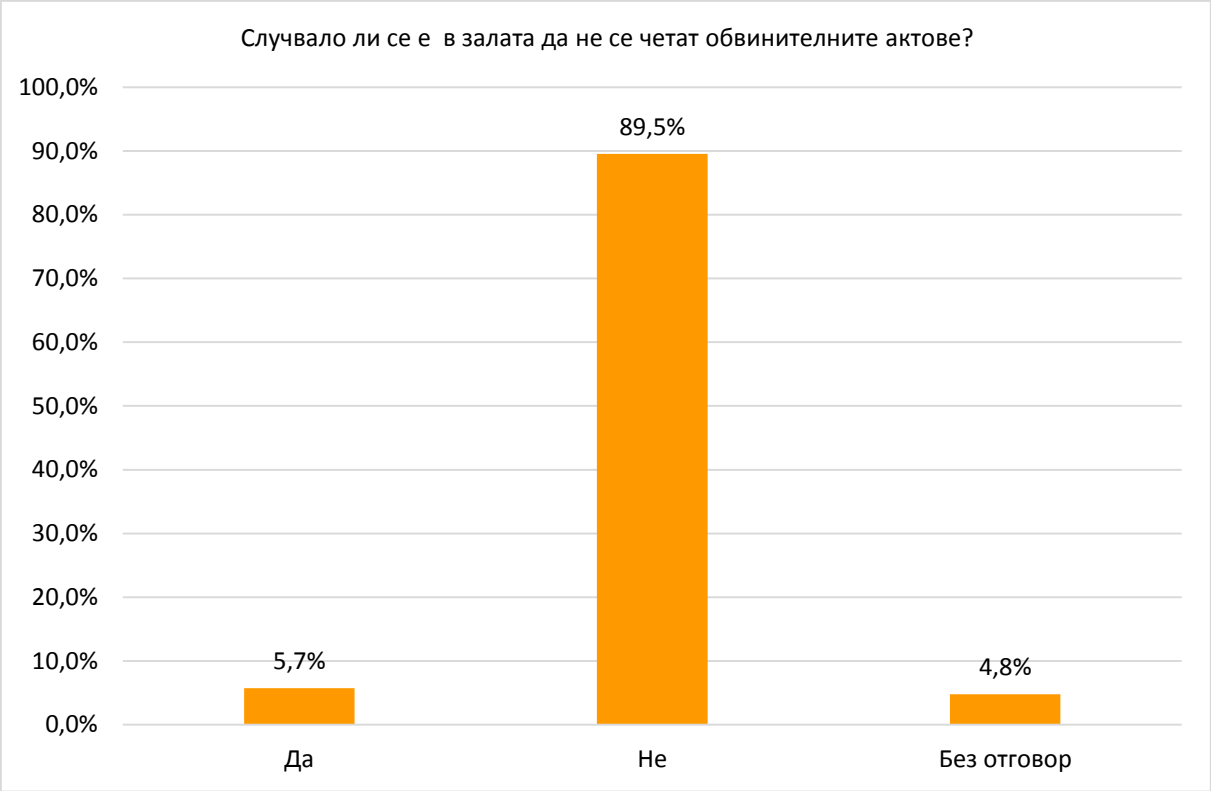

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Достъпът на съдебните заседатели до протоколите от съдебните заседания също не е осигурен за всички. При 20 % от съдебните заседатели достъпът се осигурява при изрично поискване, а при 4 % са налице случаи, в които те не могат да получат протоколите. Останалите 71 % посочват, че винаги получават протоколите от съдебните заседания.

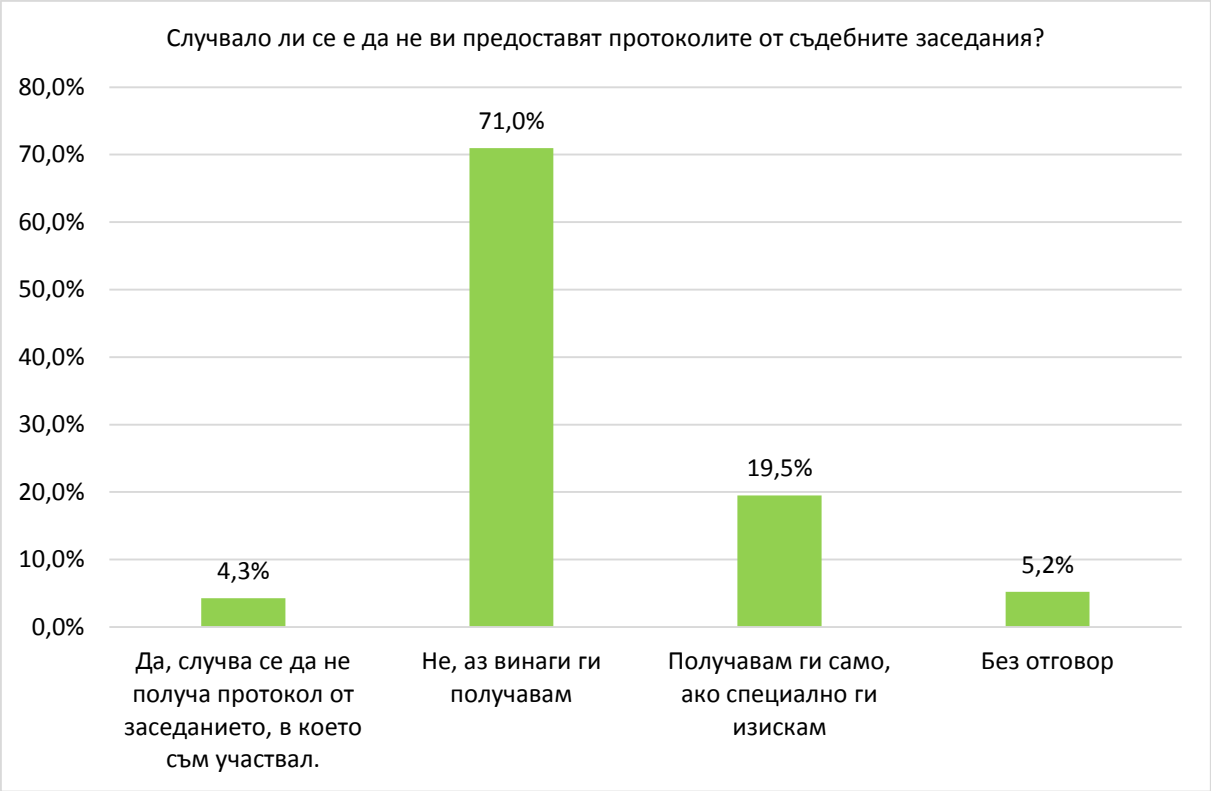

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

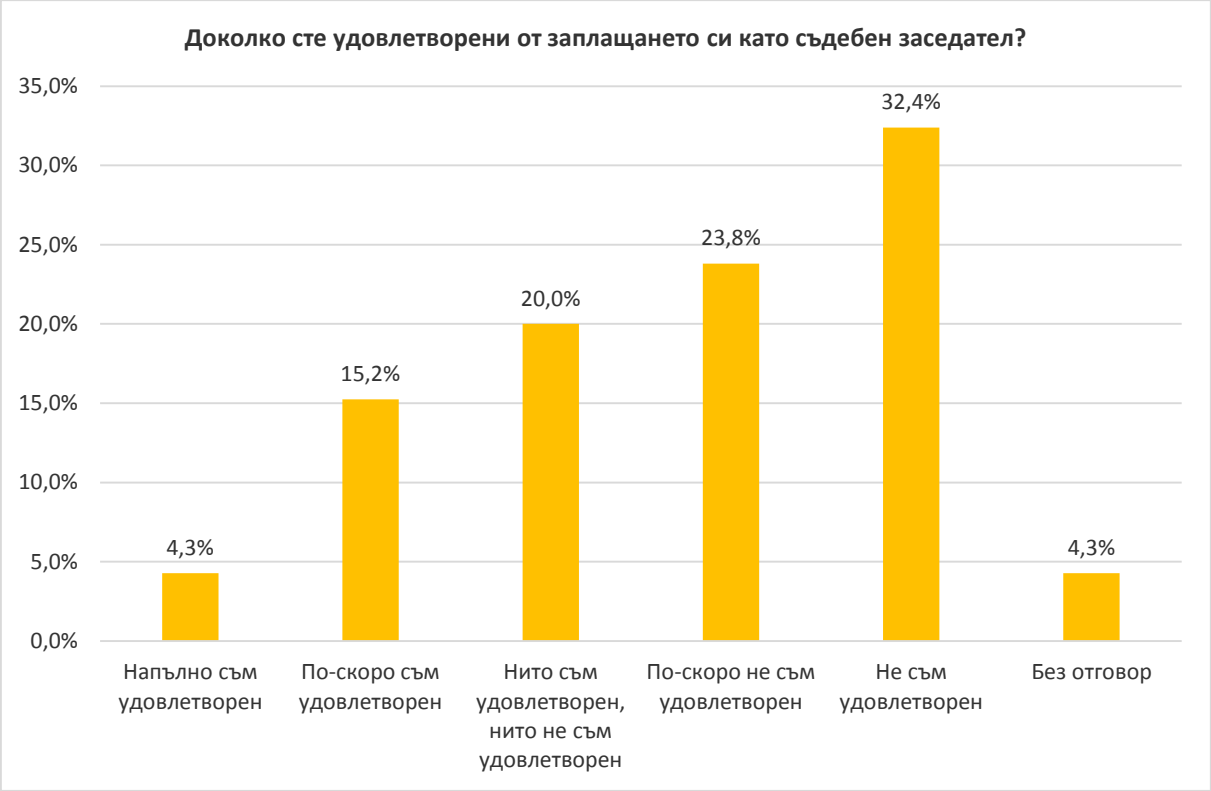

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Както в повечето публични сфери, една от темите, които пораждат недоволството на съдебните заседатели, е заплащането. Основният проблем не е толкова в ставките на съдебните заседатели и законово определеното ниво на заплащане, а в принципа на заплащане, който включва само времето за работа в съдебната зала, но не и изчакването до започване на делото или времето за запознаване с материалите по случая. Понякога едно съдебно заседание трае 15 минути, но времето, което съдебният заседател е отделил, е много повече. В много от съдилищата тази практика се компенсира чрез вписване на по-голяма продължителност и отчитане на цялото време, в което съдебният заседател е бил ангажиран. Това обаче е по-скоро отклонение от нормативните предписания. Би могло да се помисли за целите на заплащането; в случаите, в които съдебният заседател има участие в заседание, това да се отчита като половин ден или като определен брой часове. Това стандартизиране би допринесло за по-справедливо заплащане и за избягване на практиката да бъдат надписвани присъствени часове с цел постигане на някаква социална справедливост или целесъобразност.

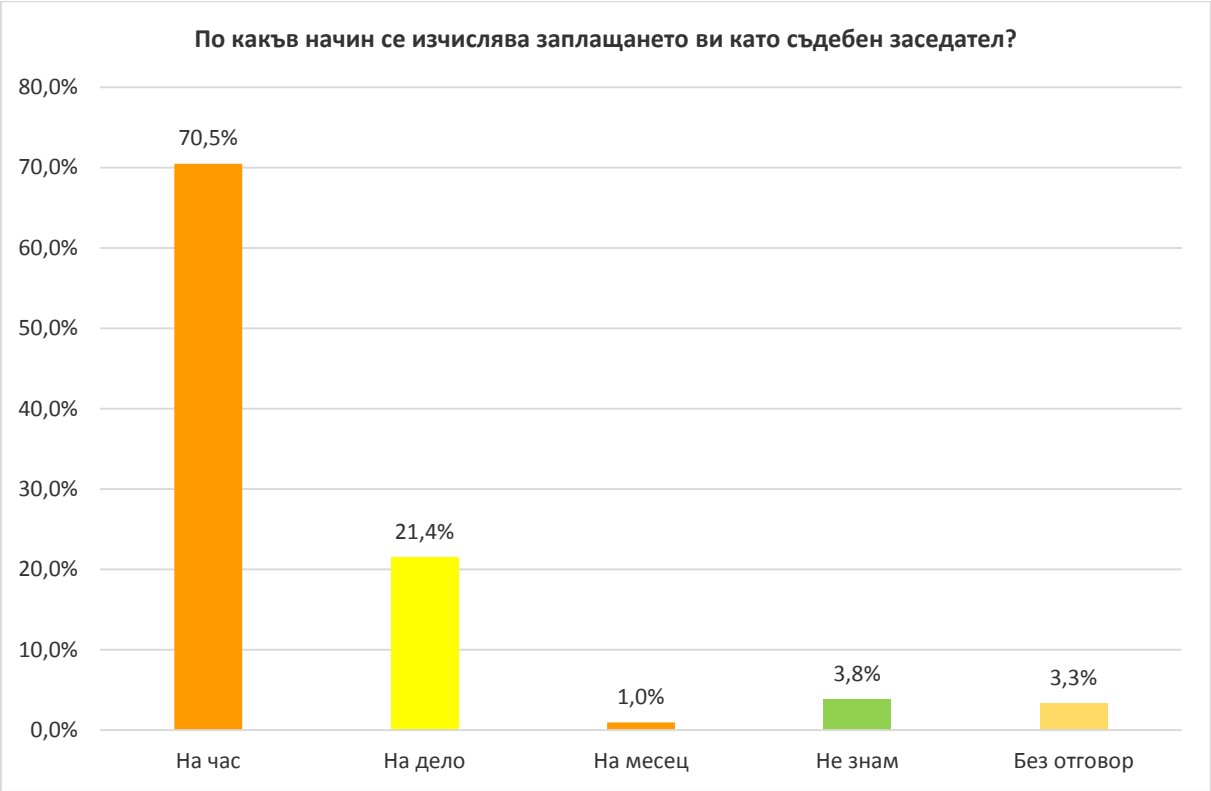

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Допълнителен елемент към обучението на съдебните заседатели трябва да бъдат документите и материалите, които да бъдат разгледани от непрофесионалните съдии. Изследването показва, че малка част от заседателите са наясно кои материали по делото трябва да прочетат и поради това обикновено те се допитват и получават необходимата информация от служител

на съда или от съдията. Дълбочинните интервюта показват, че в някои съдилища (предимно в по-малките) е налице практика материалите по делото да бъдат изпращани на съдебните заседатели по мейл. Въпреки публичността на процеса би трябвало да се изясни доколко такива практики нарушават правата на лицата, които имат отношение към процеса.

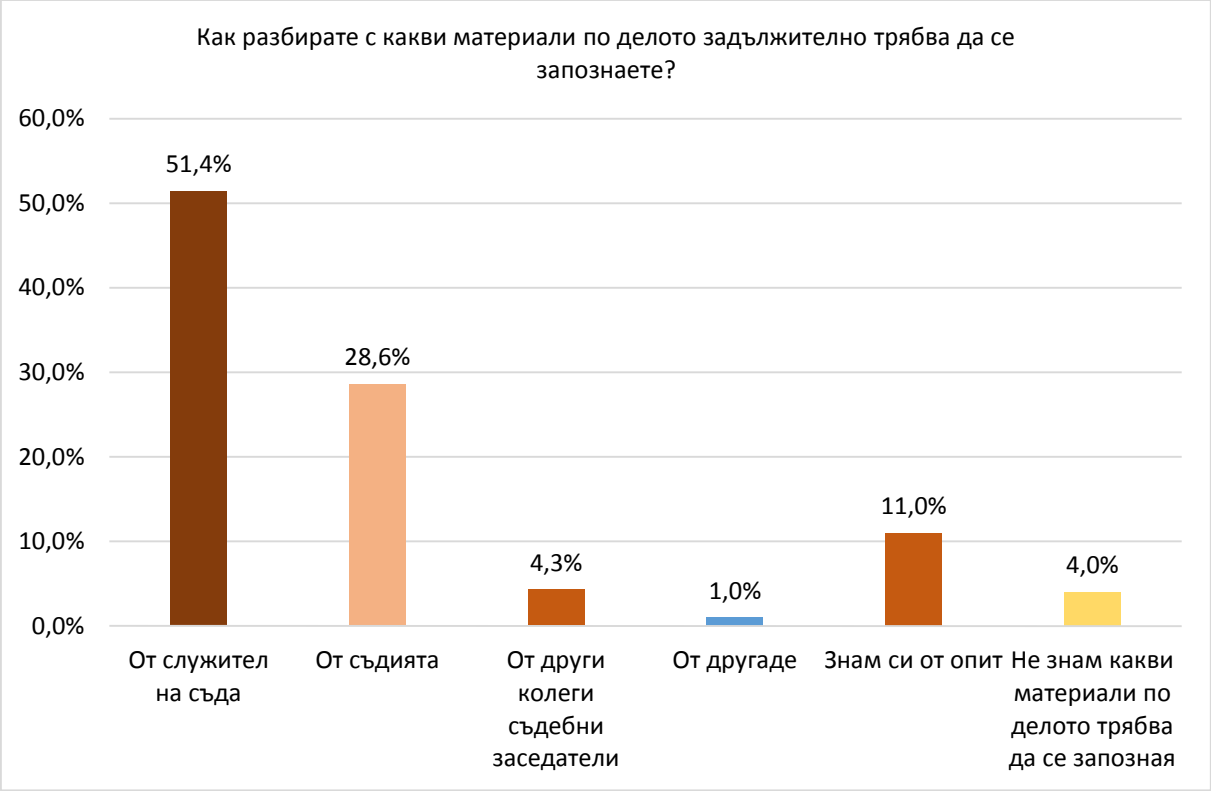

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Вероятно поради неинформираност и незапознаване с материалите над една пета от съдебните заседатели не се подготвят за делата, в които участват. Причините за липсата на предварителна подготовка са свързани и с подценяване на ангажимента, липса на мотивация или убеденост, че в рамките на съдебното заседание фактическата обстановка ще стане ясна и съдебният заседател ще успее да формира своето мнение. Останалите съдебни заседатели обикновено се подготвят за делото един ден преди съдебното заседание или в рамките на същия ден, за който е насрочено делото. Това още веднъж потвърждава, че времето, което е необходимо на съдебните заседатели, за да се запознаят с делото, е сравнително кратко и включването му в заплащането под една или друга форма не би довело до нарастване на разходите, още повече че и към момента от ръководството на съда се стремят да не ощетяват съдебните заседатели и да им заплащат пълния ангажимент, а не само времето, прекарано в съдебно заседание.

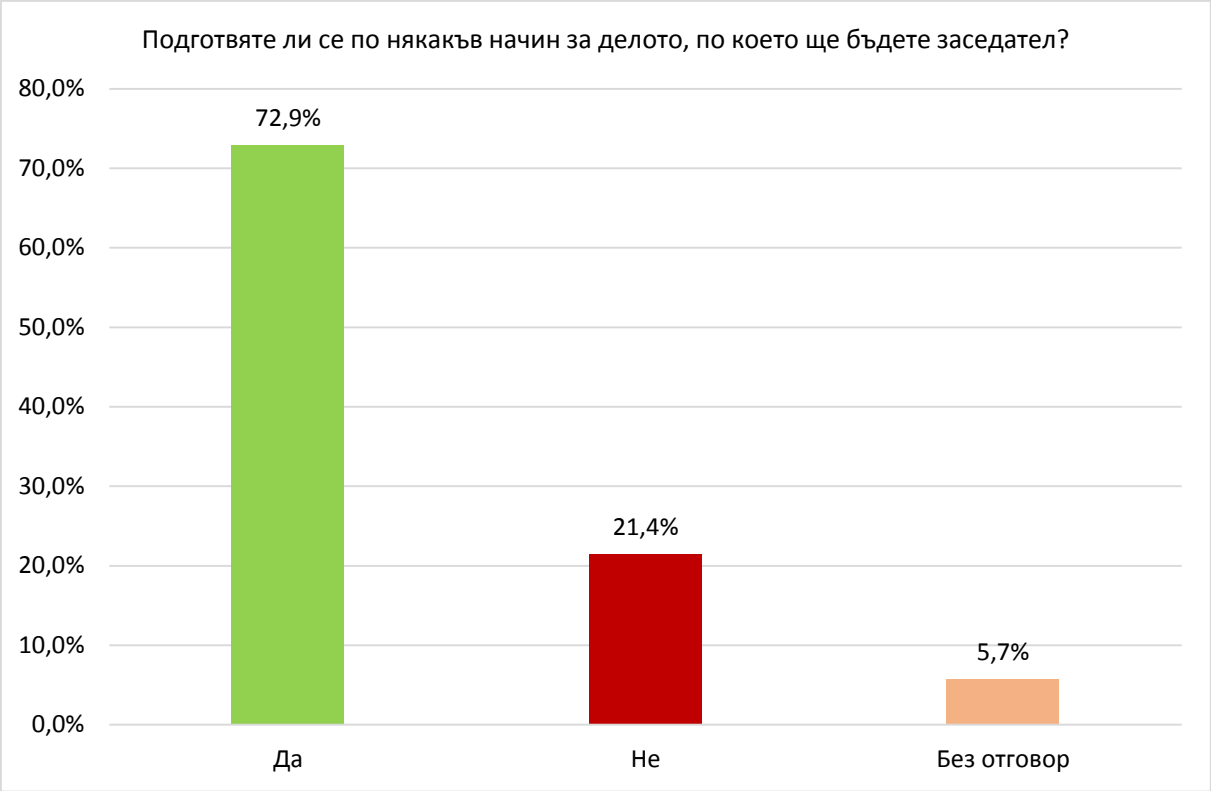

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

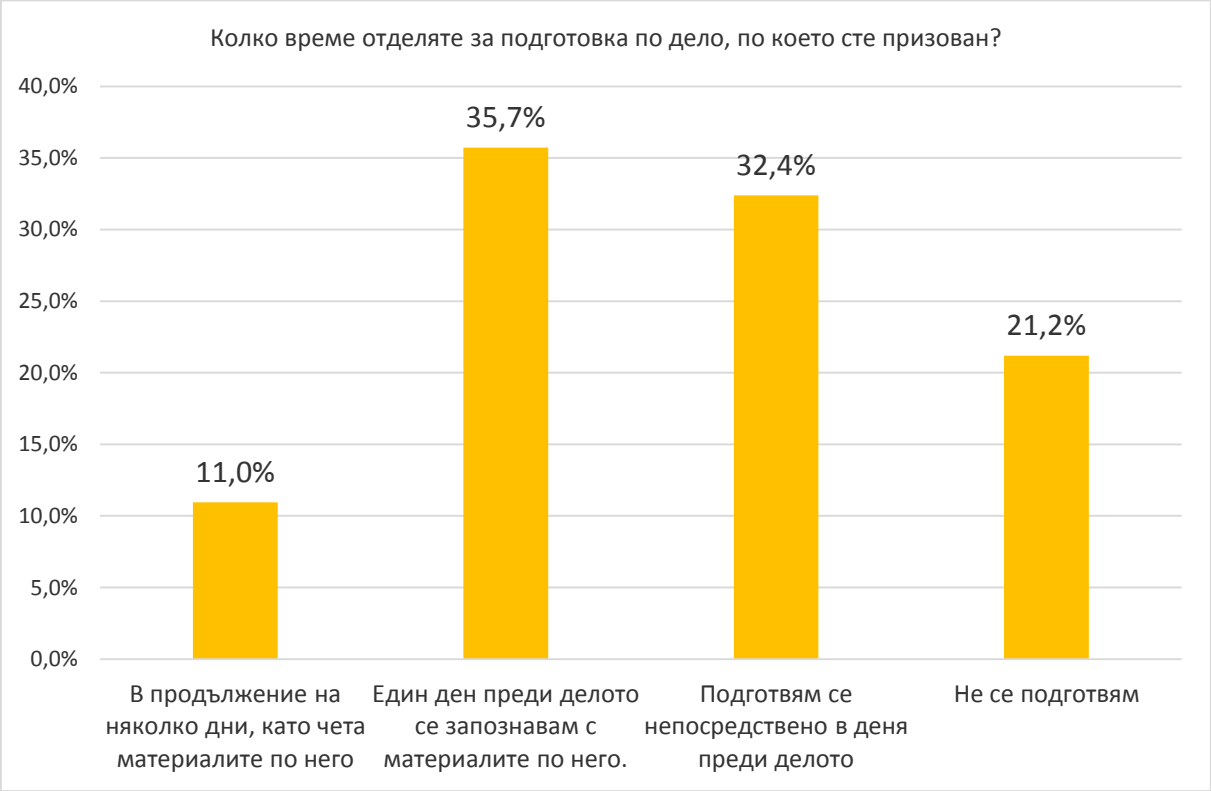

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

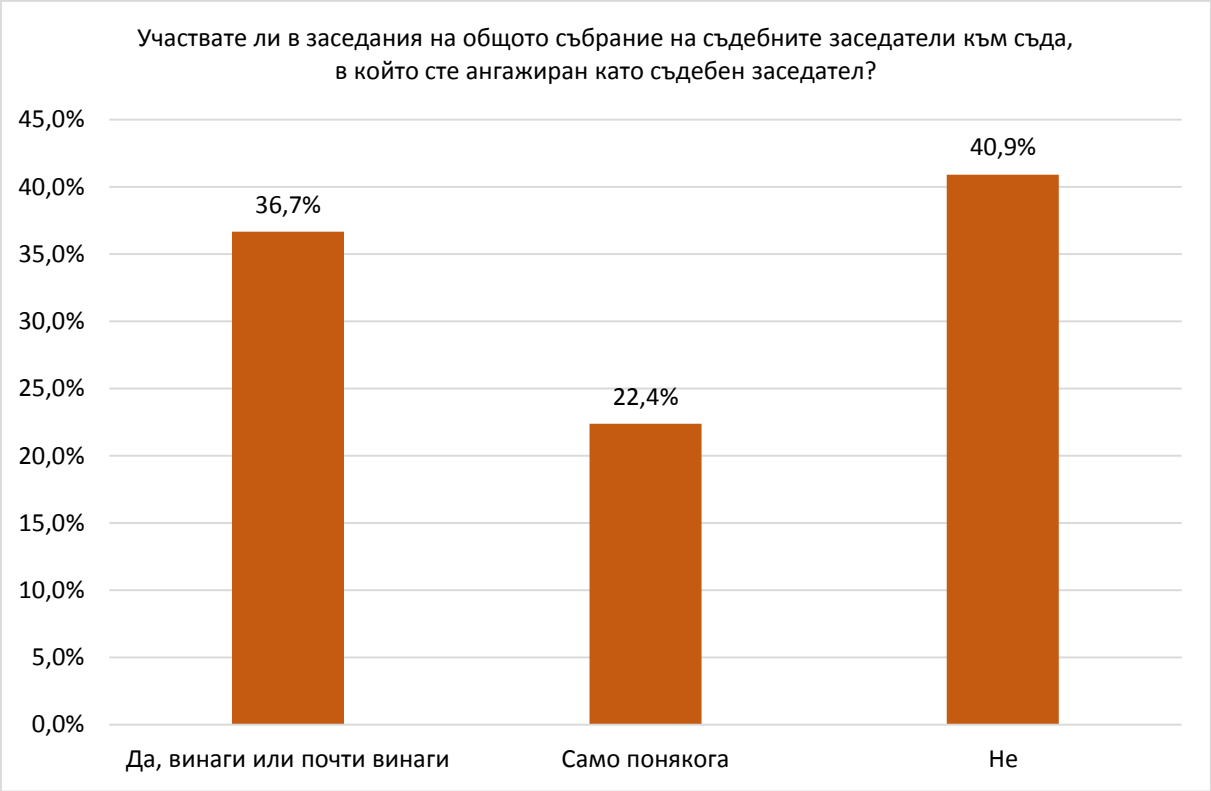

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

По степен на активност и участие в общите събрания на съдебните заседатели те се разделят на три групи – близо една трета са активни и участват винаги в заседанията на общите събрания (орган, който включва всички съдебни заседатели), около една пета участват, но не редовно, а други 40 % изобщо не участват в общите събрания. Интересно е да отбележим, че ръководният орган на съдебните заседатели (Съветът на съдебните заседатели) включва по-често съдебни заседатели, които са повече от един мандат на тази позиция, докато броят на току-що постъпилите съдебни заседатели в този орган е по-малък.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Близо една трета от работещите съдебни заседатели не използват нормативно регламентираната възможност за отпуск, а разчитат на неформална уговорка с работодателя си. И въпреки първоначалната хипотеза, че на неформални уговорки ще разчитат предимно съдебните заседатели, заети в частния сектор, изследването показва, че над една трета от съдебните заседатели, заети в държавната администрация (37 %) и една четвърт от работещите в общинската администрация съдебни заседатели (24 %) също използват неформалните уговорки като начин да излязат от работа и да присъстват на делата. Това обяснява защо половината от съдебните заседатели не се нуждаят от никакъв документ, като в тази група влизат както неработещите съдебни заседатели, така и част от тези, които са заети.

Източник: Изследване съдебни заседатели

	Представяте ли някакъв документ от съда, за да удостоверите, че сте бил зает по това време?			
	Да, всеки път получавам служебна бележка	Трябва изрично да помоля да ми бъде издадена служебна бележка	Не, никога не са ми издавали какъвто и да било документ	Не ми е необходим документ
В коя сфера работите	Row %	Row %	Row %	Row %
Държавна администрация	37,0	18,5	7,4	**37,**0
Общинска администрация	57,6	7,6	4,5	**25,8**
Частна фирма	36,5	13,5	9,6	36,5
Самонает съм	25	12,5		62,5
Не работя	3,9	5,9		88,2
ОБЩО	34,8	10,3	4,9	47,1

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

3.7. Необходимост от обучение на съдебните заседатели

Практиката до момента показва, че по-малко от две трети от съдебните заседатели са участвали в някакво обучение, като преобладаващата част от тях са обучавани при встъпването си в длъжност и полагане на клетва. Много малка част (20 % от обучаваните съдебни заседатели) са преминали специализирано обучение.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Като цяло подготовката на съдебните заседатели се свежда до кратки инструкции от длъжностно лице на съда относно правилата на работа и задълженията им.

Всичко това поставя много силно въпроса за необходимостта от обучение за съдебните заседатели. 80 % от интервюираните съдебни заседатели смятат, че имат нужда от някакво обучение. Те не се чувстват уверени в своята подготовка, не знаят по какъв начин функционира съдебната система и поради това имат нужда от кратко разясняване на ключови въпроси, свързани с работата на съда и прокуратурата. Тук не говорим за някаква професионализация или специализация на съдебните заседатели, а за въвеждащо обучение, което да им даде набор от знания, от които имат нужда.

Необходимостта от обучение се потвърждава и от дълбочинните интервюта. Всички интервюирани заинтересовани страни категорично смятат, че трябва да има някакво допълнително въвеждащо обучение, но особено силно това мнение се споделя от представителите на съдебната администрация, които виждат по-отблизо и по-пряко трудностите с навлизането и опознаване на спецификите в работата на съдебните заседатели при началото на първия им мандат. Липсата на въвеждащо обучение всъщност затруднява именно този първоначален процес на запознаване със системата и разбиране на спецификите и ангажиментите на съдебните заседатели. Както по-горе споменахме, много от съдебните заседатели споделят, че в началото им е било трудно и са се чувствали неуверени и притеснени, когато трябва да поемат тези функции.

Източник: Изследване съдебни заседатели

Поради ограничени възможности да организират обучение и по-подробно запознаване със спецификата и правилата на работа много често съдилищата провеждат кратки въвеждащи инструктажи при полагане на клетвата. Тези инструктажи обаче имат по-скоро формално-организационен характер и не достигат до правни термини и специфики, от които имат нужда съдебните заседатели.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

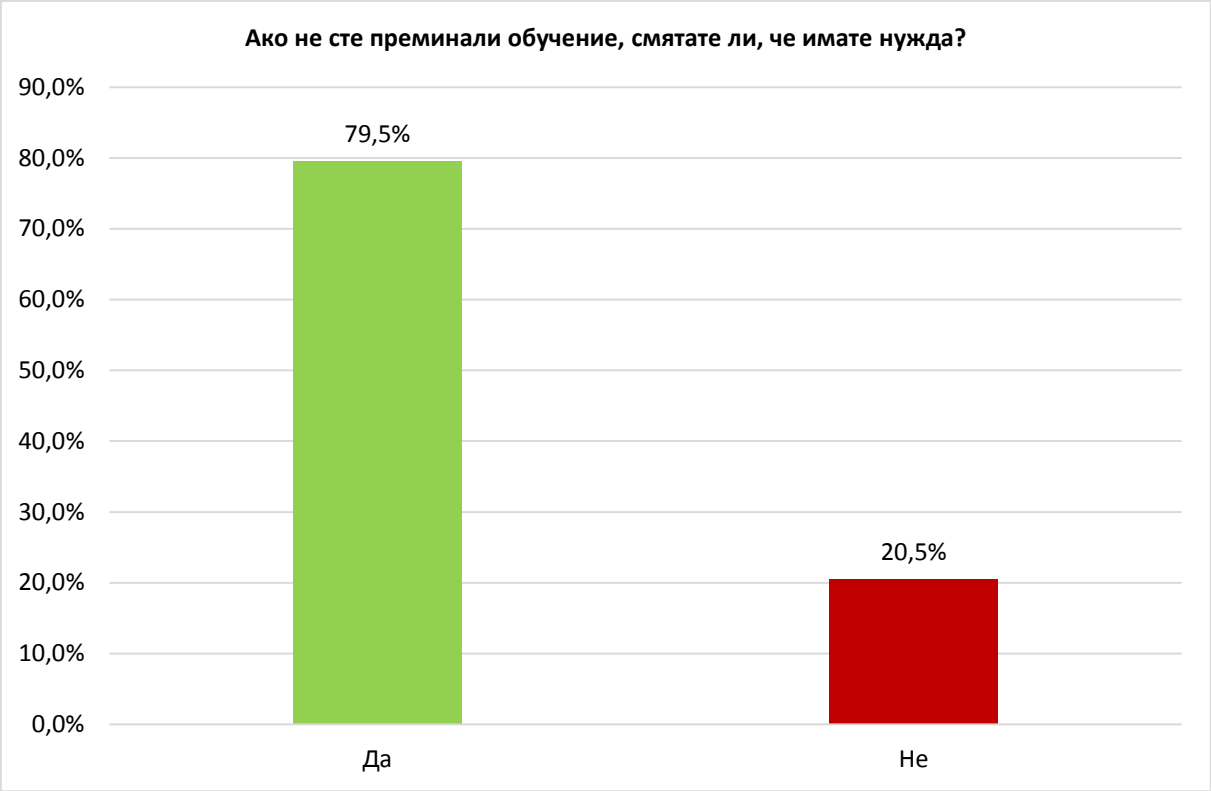

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Основните области на обучение, които посочват съдебните заседатели, са обучение в областта на наказателния процес, обучение по конкретната дейност на съдебния заседател и обучение, което разяснява правата и задълженията им като съдебни заседатели. Макар и да остава малко по-назад, близо една четвърт от интервюираните посочват, че имат нужда от обучение в правната терминология. Това по-скоро показва, че има случаи, в които съдебните заседатели се чувстват затруднени с правните термини, на които се натъкват при четене на делата или по време на съдебните заседания.

Допълнителен нюанс в компетентността на съдебните заседатели е и фактът, че почти половината от тях не се чувстват уверени да мотивират особеното си мнение, като много често това става с помощта на съдията („ако сме с особено мнение, съдиите ни казват как да оформим позицията си“ – 61 %).

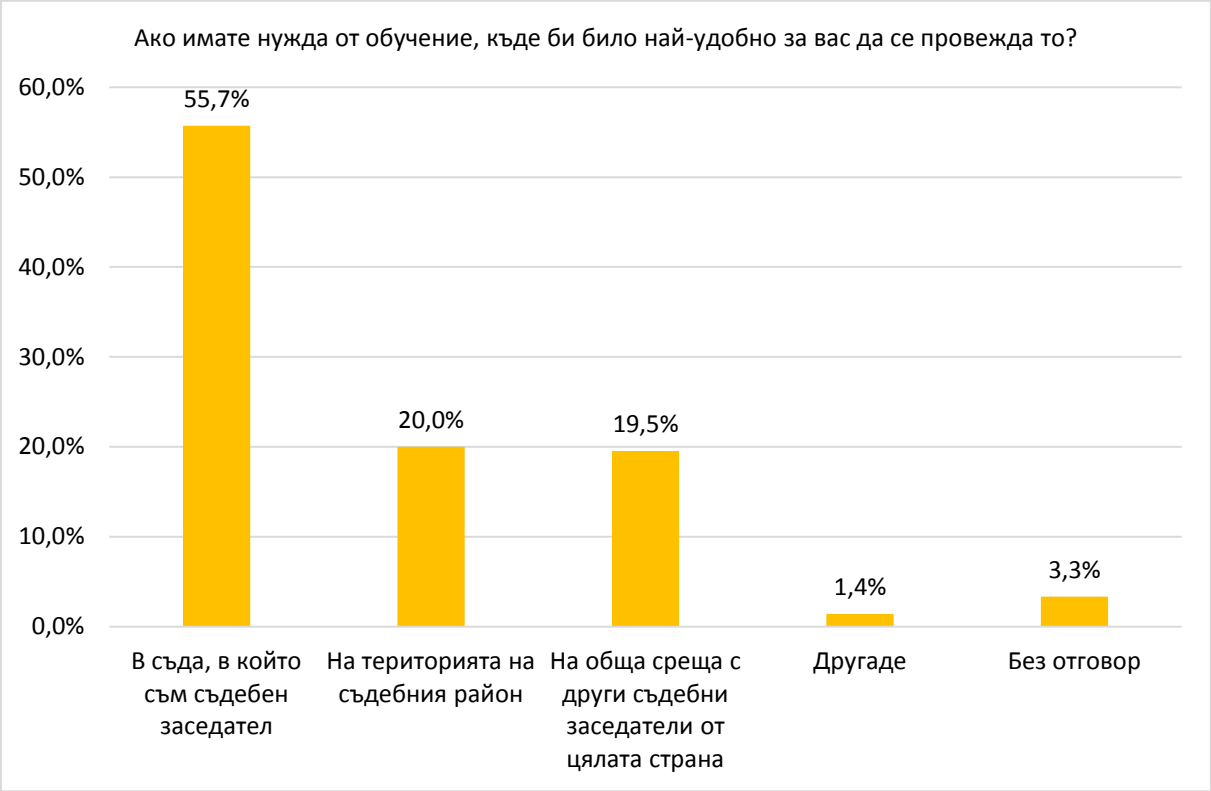

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Макар по закон съдебните заседатели да са равнопоставени на съдията, те всъщност са в подчинена позиция поради липсата на самочувствие и базови компетентности. Освен дълбочинните интервюта много силно доказателство в тази посока е и фактът, че почти половината от заседателите получават указания от съдията за това, каква позиция да заемат по дадено дело („Съдиите ни казват какво да правим и как да гласуваме“ – 43 %). Макар и да не трябва да се професионализират, би било добре съдебните заседатели да добият базови компетентности и самочувствие, за да постигнат наистина равнопоставеност със съдията. В противен случай те винаги ще бъдат в позиция на фигуранти или използвани от външни страни за влияние в процеса (например 9 % от съдебните заседатели посочват, че към тях са се обръщали представители на страните, за да се опитват да им влияят относно изхода на делото). Всъщност тяхната неосведоменост за ролята и за отговорностите им ги прави лесна мишена за натиск и влияние.

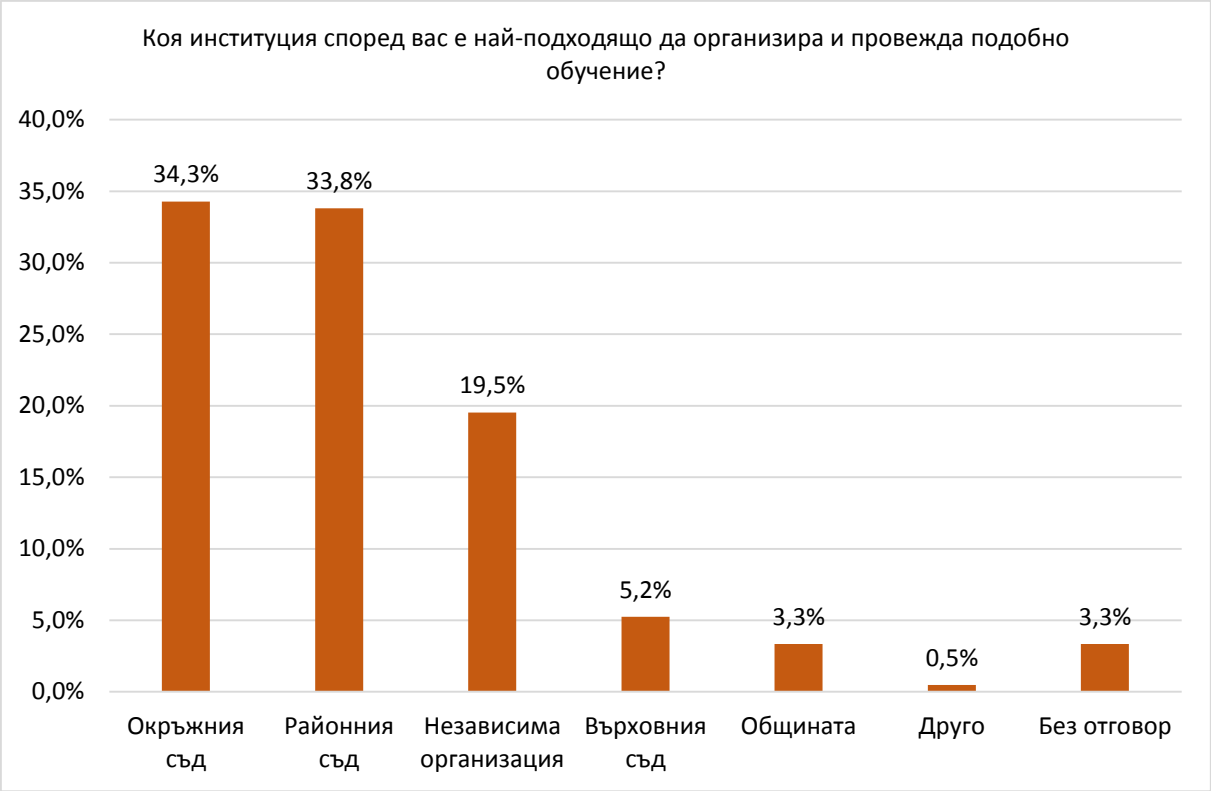

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Не е случаен фактът, че за това, с какви материали по делото трябва да се запознаят, съдебните заседатели получават информация от други служители на съда, което показва, че те нямат оперативна самостоятелност. Това от своя страна натоварва служителите на съдебната администрация и създава напрежения между двете групи – администрация и съдебни заседатели.

Източник: Изследване съдебни заседатели.

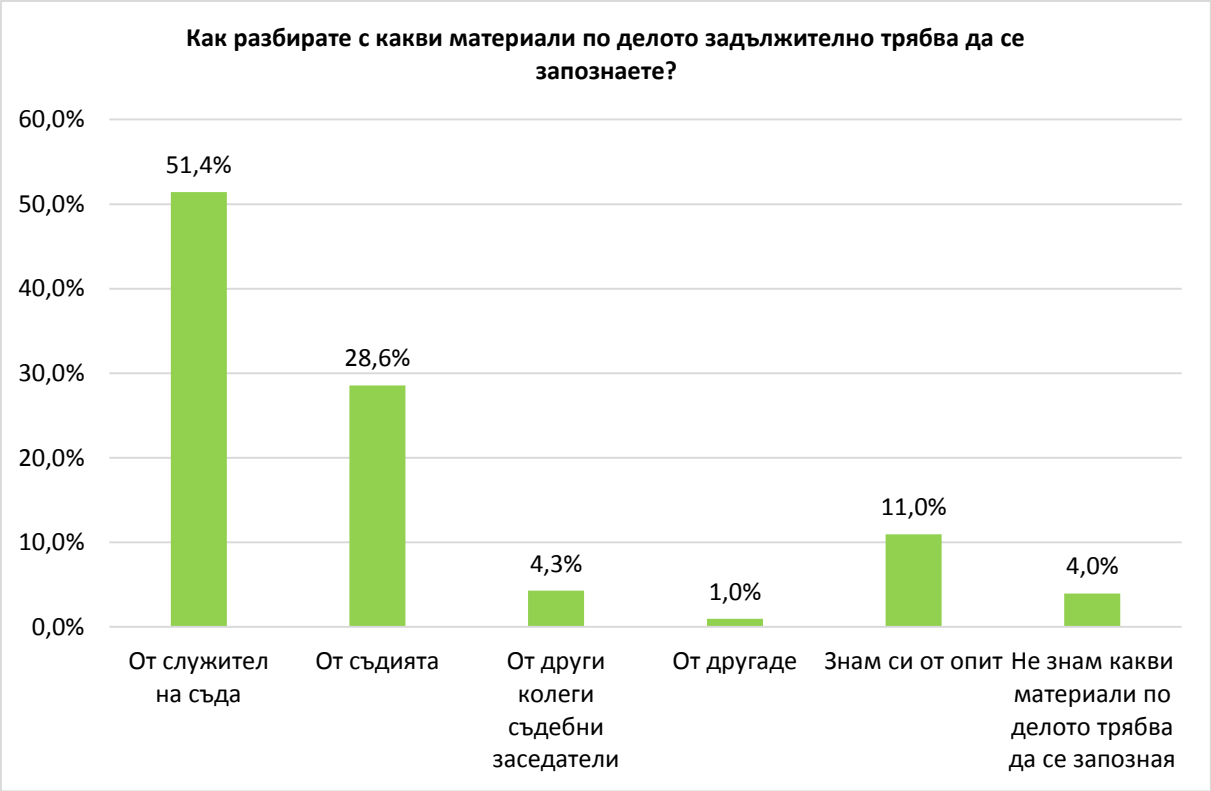

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

В още по-голяма степен нуждата от обучение се осъзнава от магистратите. Над две трети от тях посочват различните тематични обучения – обучение, насочено към конкретната дейност на съдебния заседател, обучение в областта на наказателния процес, въвеждащо обучение в правната терминология, обучение, което разяснява какви са правата и задълженията на съдебните заседатели.

Доста по-назад и по-периферни остават обучения по психология и комуникации. Това показва, че базов набор от знания в областта на правната материя и наказателния процес е необходим с оглед по-лесното и по-добро функциониране на дейността на съдебните заседатели.

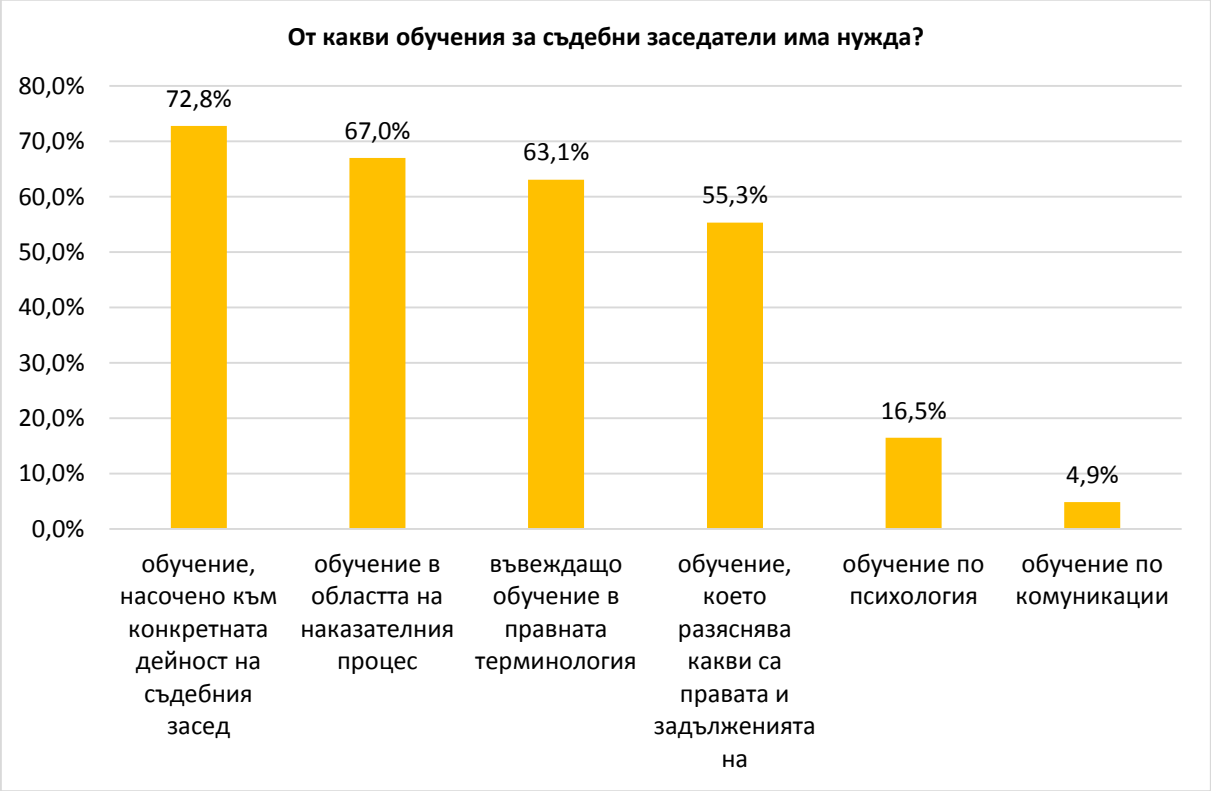

Източник: Изследване сред магистрати.

3.8. Оценка на различни предложения за промяна на статута на съдебните заседатели и процедурата за назначаването им

Две са предложенията за промяна на процедурата за избор и назначаване на съдебни заседатели, които срещат най-висока подкрепа: на първо място това е въвеждането на някакви критерии за избор или оценка на качествата им. Това предложение обаче не се приема добре от общинските съветници и председателите на общински съвети, които бяха интервюирани, поради обстоятелството, че комисията по избор на съдебните заседатели трябва да се

натоварва, за да проверява обстоятелствата или да се увери в качествата на кандидатите – нещо, което е много трудно да стане част от работата на колективен орган, какъвто е общинският съвет.

Почти със сходна по големина подкрепа е и второто предложение – да има пълна свобода и в процедурата да могат да участват всички граждани, които имат желание, без да им е необходима политическа подкрепа или излъчване от политическа сила, която е в общинския съвет. Това предложение се приема добре от десните и по-либерално ориентирани партии, но среща резерви от левите и лявоцентристките (БСП и ДПС). Причината за това е, че тези две партии разчитат на подобни възможности, за да осигурят някакви форми на ангажираност, включително и заплащане, за своя електорат или политически функционери. Цялостната тъкан на тези партии е много силно обвързана с мрежовостта, поради което те по-трудно биха приели да се ограничат от възможността да номинират свои хора за съдебни заседатели.

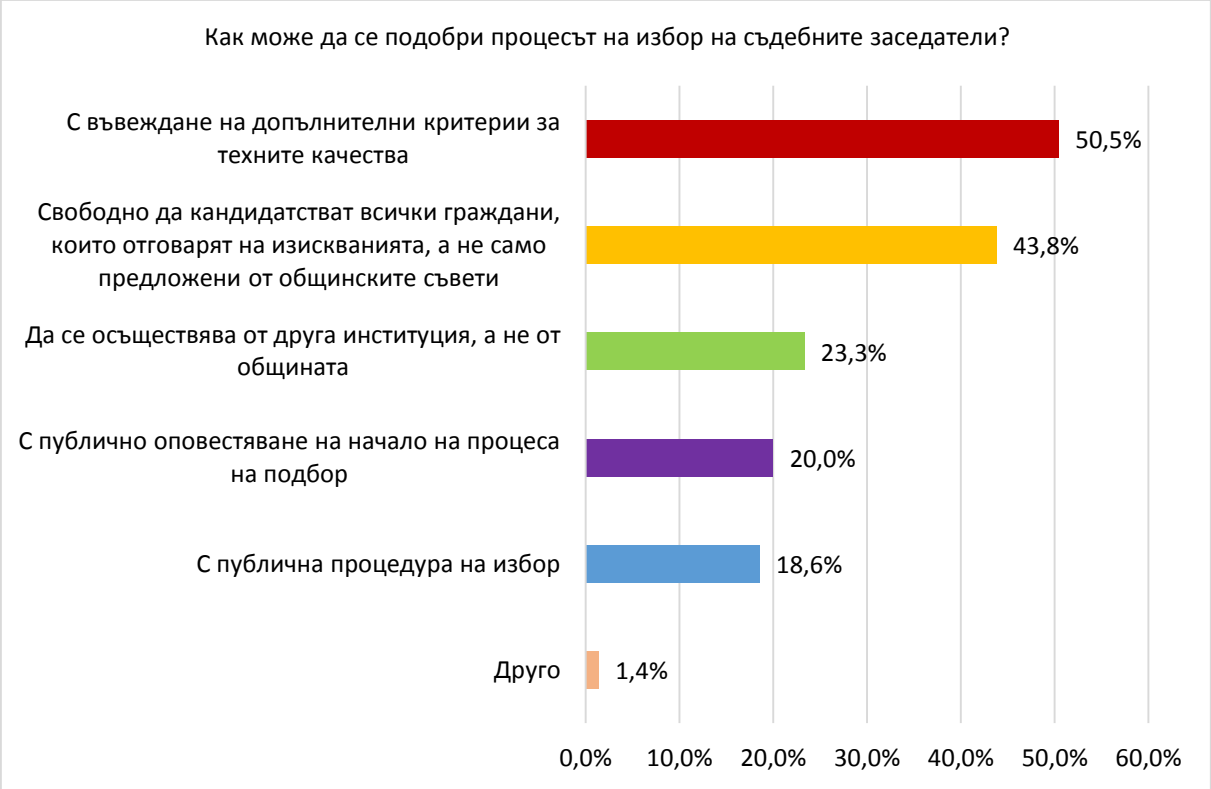

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Друг критерий за избор, който среща висока подкрепа, е образователният ценз. За въвеждането на образователни критерии са 90 % от съдебните заседатели. Те обаче се разделят по отношение на това, дали образователното изискване трябва да бъде за висше образование или за средно. Според 41 % от интервюираните съдебни заседатели изискването трябва да е за минимум висше образование, а според 51 % – за средно. Трябва да отбележим,

че профилът на съдебните заседатели показва, че на практика, без да има образователно изискване, номинираните и определени за съдебни заседатели са със средно и по-високо образование, което показва, че и към момента, без това да бъде формализирано, се осъществява някаква селекция по професионално-статусни и образователни критерии (преобладават хора с експертни позиции, със средно и по-високо образование).

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

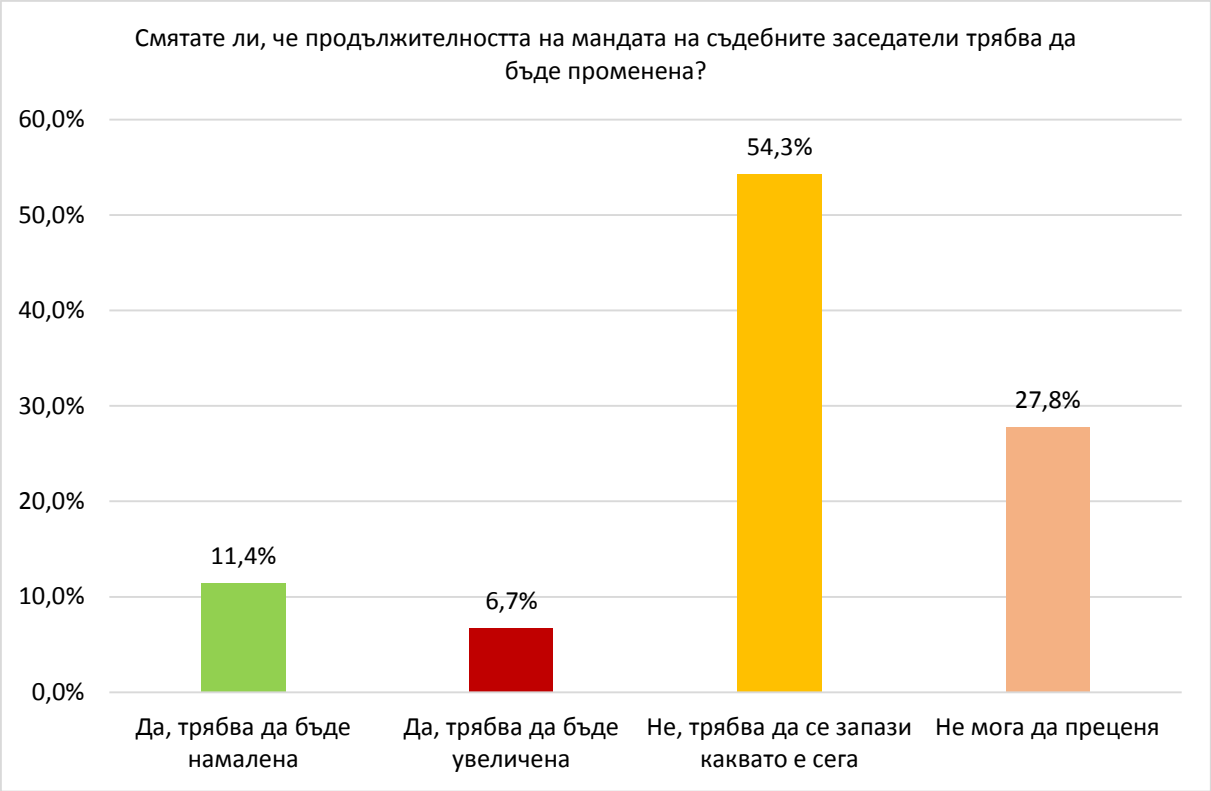

Източник: Изследване сред съдебни заседатели

За разлика от подкрепата за въвеждане на образователен ценз подкрепата за промяна в продължителността на мандата е ниска. Едва 11 % са на мнение, че мандатът трябва да бъде по-къс, а други 7 % смятат, че мандатът трябва да бъде по-дълъг.

По-различни са нагласите към възрастовите ограничение за избор на съдебни заседатели. Една трета смятат, че трябва да има промяна в допустимата възраст за съдебни заседатели, като основно нагласите са в посока за повишаване на минималната възраст – приблизително равни групи (по 13 %) смятат, че минималната възраст трябва да се вдигне съответно до 25 и 30 години. Доста по-рядко съдебните заседатели подкрепят по-висока възраст 35 или 40 г.

По отношение на максималната възраст нагласите са сходни – около 15 % смятат, че максималната възраст трябва да бъде намалена, а други 16 % подкрепят увеличаването ѝ (преобладаващо до 70 г.).

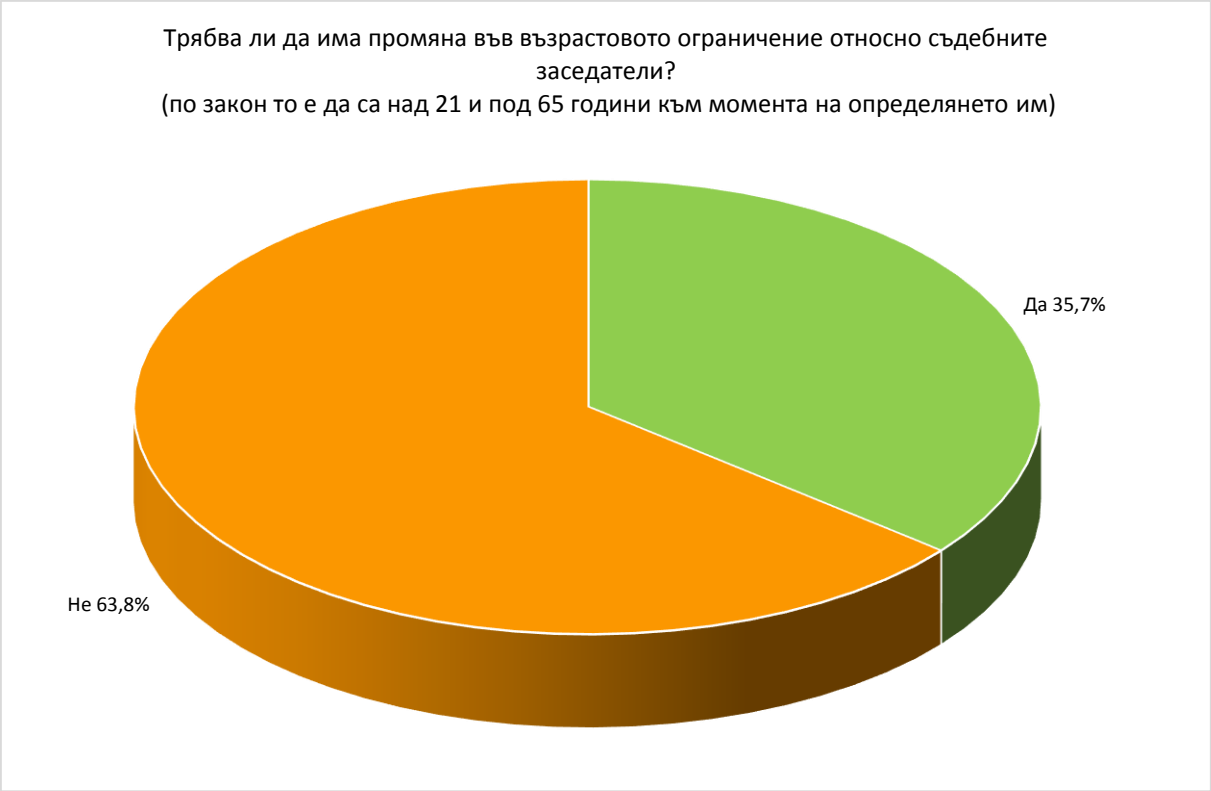

Източник: Изследване сред съдебни заседатели.

Ако трябва количествено да илюстрираме тези нагласи, при минималната възраст имаме категорични нагласи за повишаване (средно до 28 г.), докато при максималната имаме поляризиране на мненията и много силна дисперсия, съчетана с предложения за ниска максимална възраст, което резултира в по-ниска средна аритметична стойност (61 г.) на направените предложения за максимално допустима възраст за определяне на съдебни заседатели.

Източник: Изследване сред съдебни заседатели

4. Резултати от изследването сред магистрати

4.1. Профил на магистратите

Средната възраст на магистратите е 45 г. и три месеца, като те са разпределени неравномерно около средната. 51 % са под средната възраст, 10 % са на средната за съвкупността възраст и 39 % са на по-висока от средната възраст. Това е разбираемо, тъй като изследваната от нас група обхваща съдии от първоинстанционни съдилища, които обичайно са по-млади.

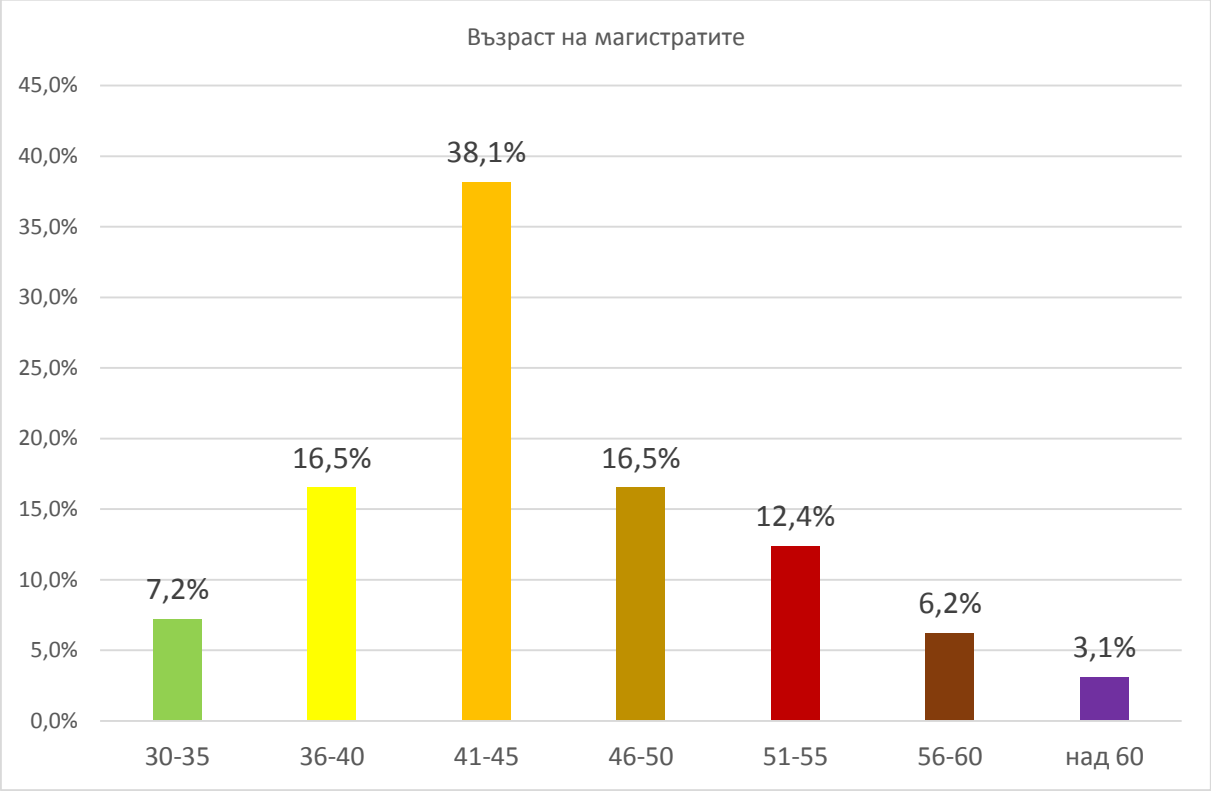

Източник: Изследване сред магистрати.

Поради това, че темата на проекта и анализа са съдебните заседатели, в рамките на изследването бяха интервюирани само наказателни съдии и прокурори (по равен брой). Както се вижда от разпределението на двете групи магистрати по пол, при съдиите леко доминират жените (55 %), докато при прокурорите силно доминират мъжете (70 %). Интервюираните магистрати са само от първоинстанционни съдилища и прокуратури (районно и окръжно ниво), където съгласно изискването на закона в съдебния състав има непрофесионални съдии.

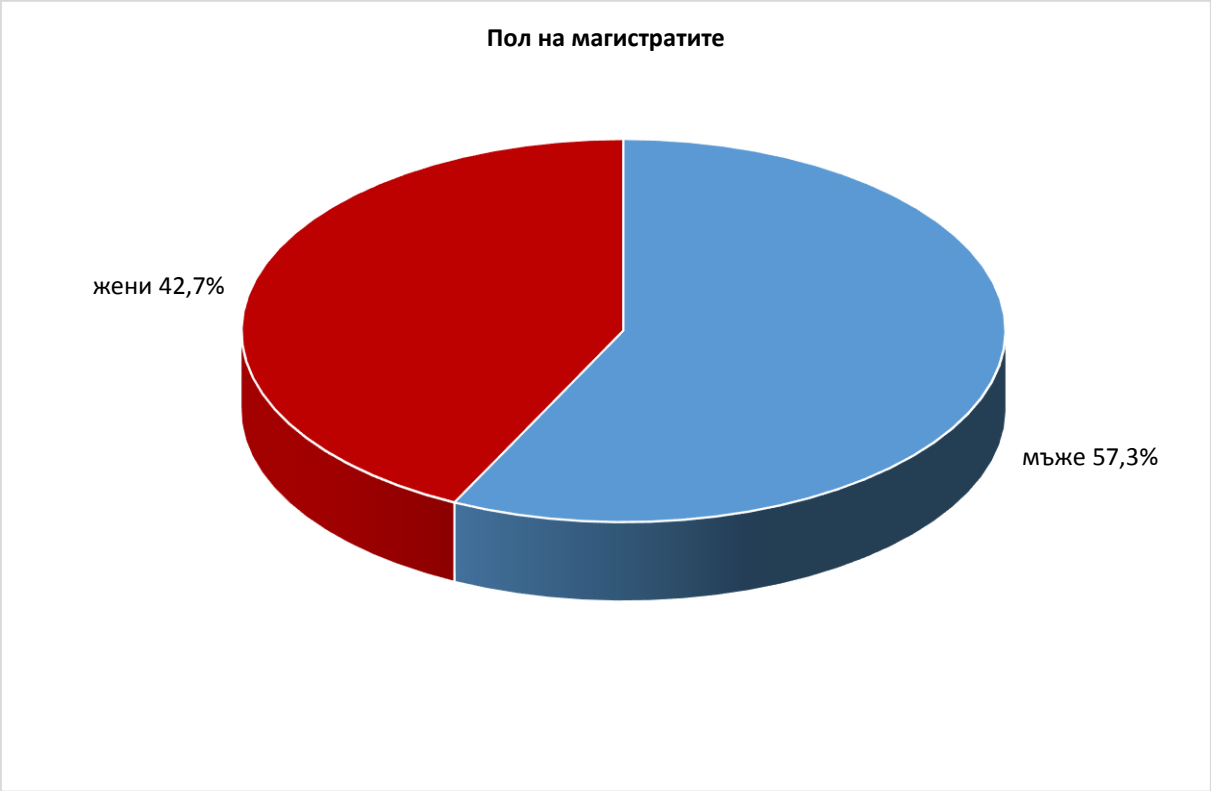

Източник: Изследване сред магистрати.

	Каква позиция заемате?		ОБЩО магистрати
	Разпределение на съдиите по пол	Разпределение на прокурорите по пол	Col %
	Col %	Col %	
Мъже	45,3%	70,0%	57,3%
Жени	54,7%	30,0%	42,7%

Източник: Изследване сред магистрати.

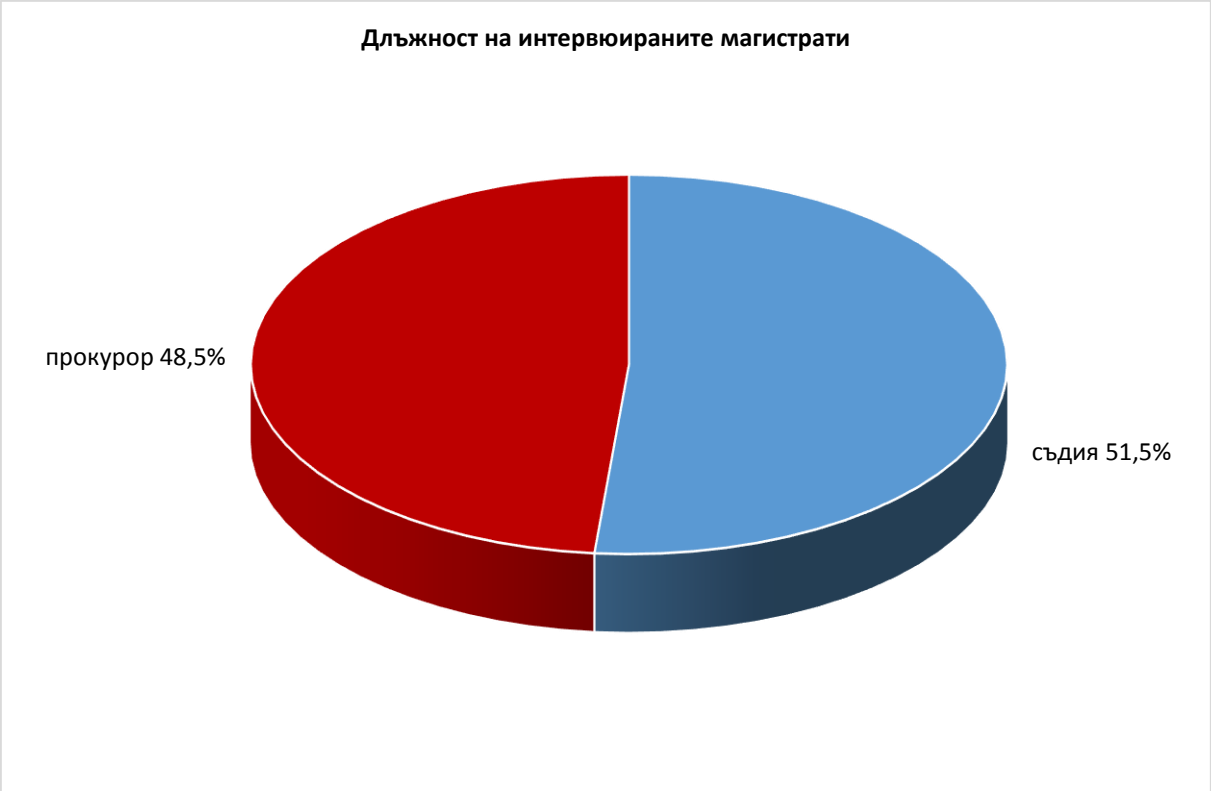

Източник: Изследване сред магистрати.

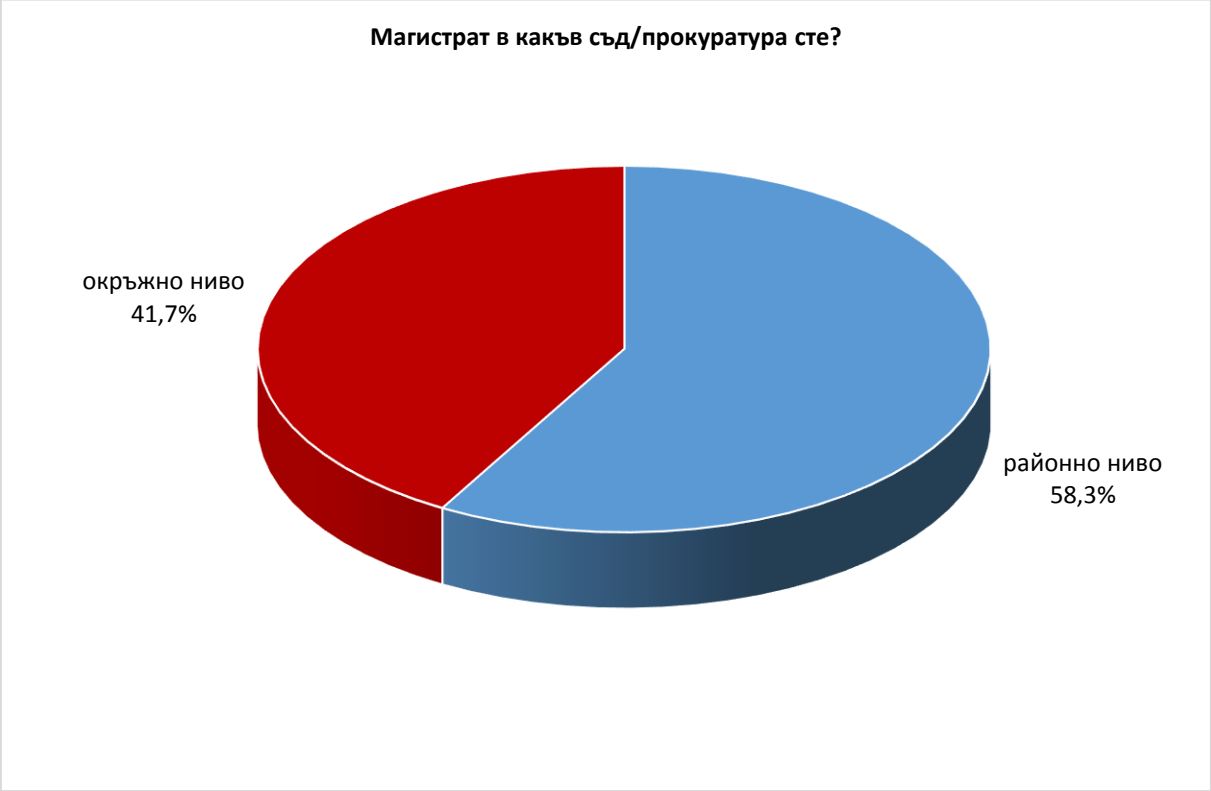

Източник: Изследване сред магистрати.

Средният брой години общ юридически стаж на интервюираните магистрати е 18 години, четири месеца и 11 дни, докато магистратският стаж на участващите в изследването съдии и прокурори е малко по-нисък – 16 години три месеца и 10 дни. Както и при възрастта, така и тук можем да кажем, че преобладават по-младите магистрати, тъй като обхванатите в изследването съдилища и прокуратури са първоинстанционни, където работят предимно по-млади магистрати.

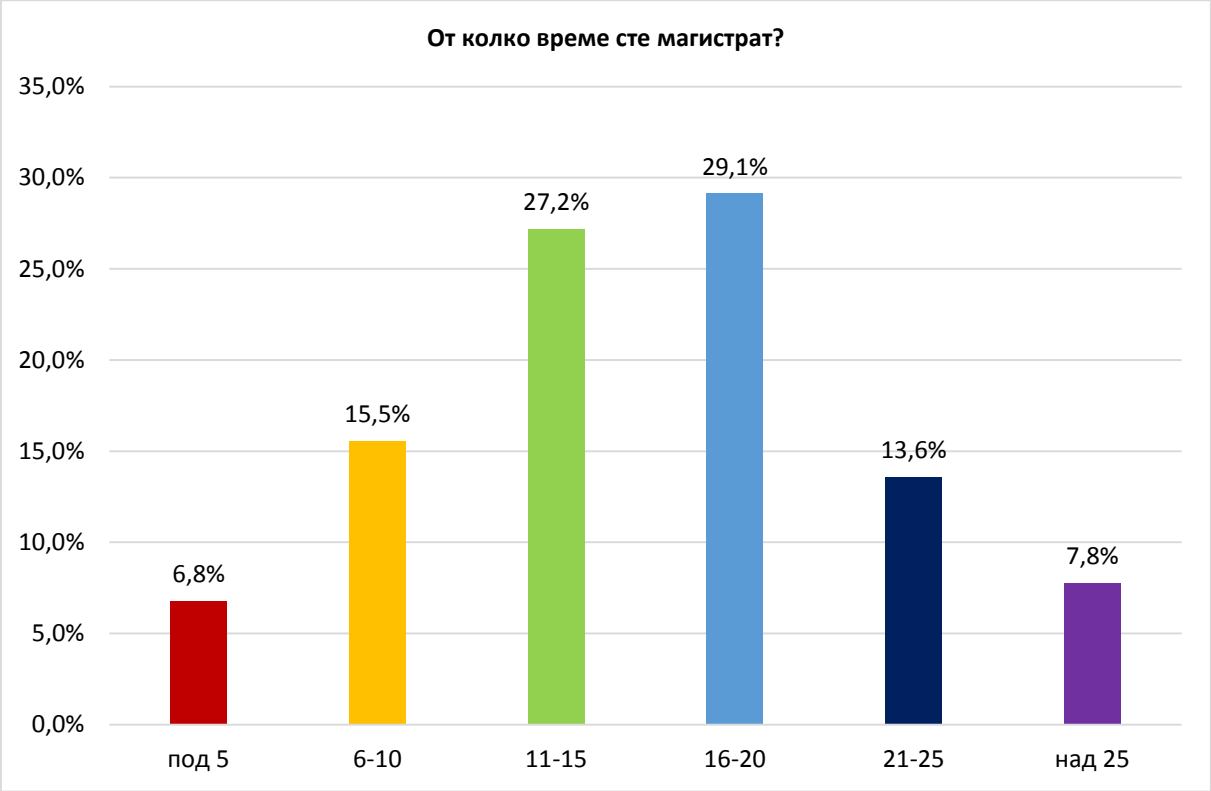

Източник: Изследване сред магистрати.

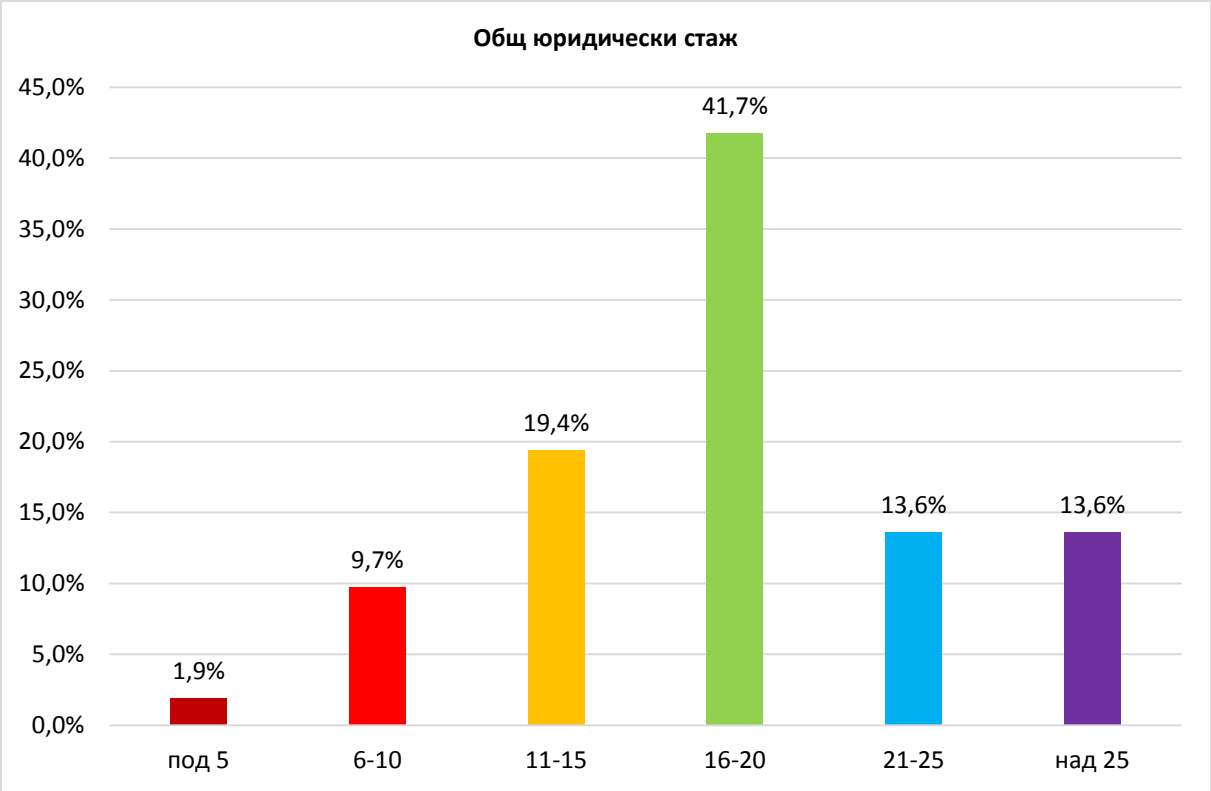

Източник: Изследване сред магистрати.

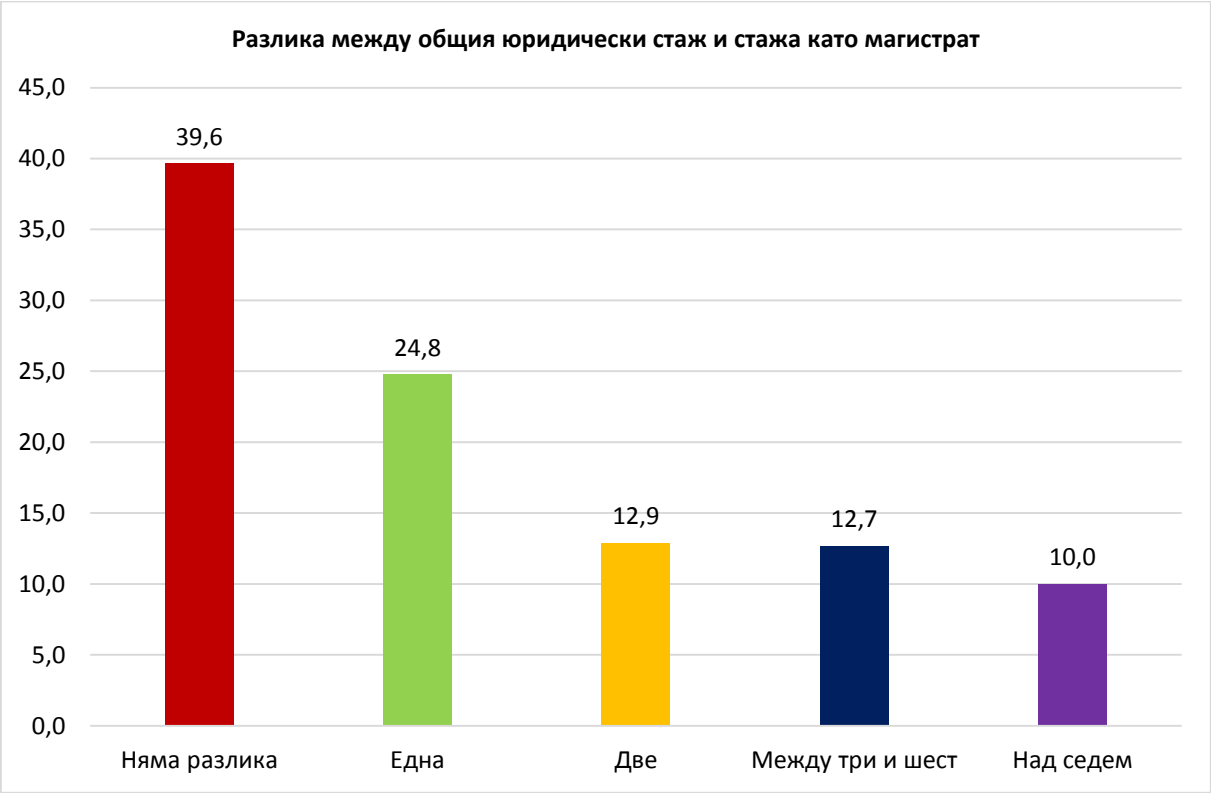

Източник: Изследване сред магистрати.

Около 40 % от интервюираните магистрати са започнали своята кариера като магистрати. Останалите 38 % имат по 1–2 години друг юридически стаж, преди да встъпят в длъжност, а 23 % са били на друга позиция повече от три години.

4.2. Оценка за работата на съдебните заседатели

В оценките на магистратите преобладават умерено положителните (51 %), като малко по-критични са съдиите и прокурорите на окръжно ниво. Близо една трета от интервюираните (32 %) се позиционират в средата на скалата („колкото положителни, толкова и отрицателни впечатления“).

Този микс от умерено критични оценки обобщава до голяма степен проблемите, които магистратите идентифицират в дълбочинните интервюта. На първо място е пасивността, слабата запознатост на съдебните заседатели със същността на съдебния процес е до голяма степен основание част от магистратите да смятат, че този институт не функционира по най-добрия начин. От друга страна, предвид правните принципи и традиции категоричното отхвърляне и премахване на института на съдебните заседатели не среща подкрепа сред магистратите. Дори и магистратите с по-резервирани оценки не подкрепят отмяната на института на съдебните заседатели. По-големият проблем, който изследването регистрира, е, че няма консолидация в мненията и ясни позиции какви промени трябва да бъдат направени. Интервюираните представители на заинтересованите страни ясно артикулират, че трябва да се направят промени, но не дават предложения за конкретни промени. В резултат и качественото, и количественото изследване регистрират по-голяма подкрепа за статуквото, отколкото за различни алтернативи на действащата регламентация на работата на съдебните заседатели. Твърде възможно е причина за това да е липсата на пространен дебат за ролята и статута на съдебните заседатели. Започналият диалог в рамките на настоящия проект и поредица от публикации са поставили началото на идентифициране на проблема, но не и ясни алтернативи и предложения за промени.

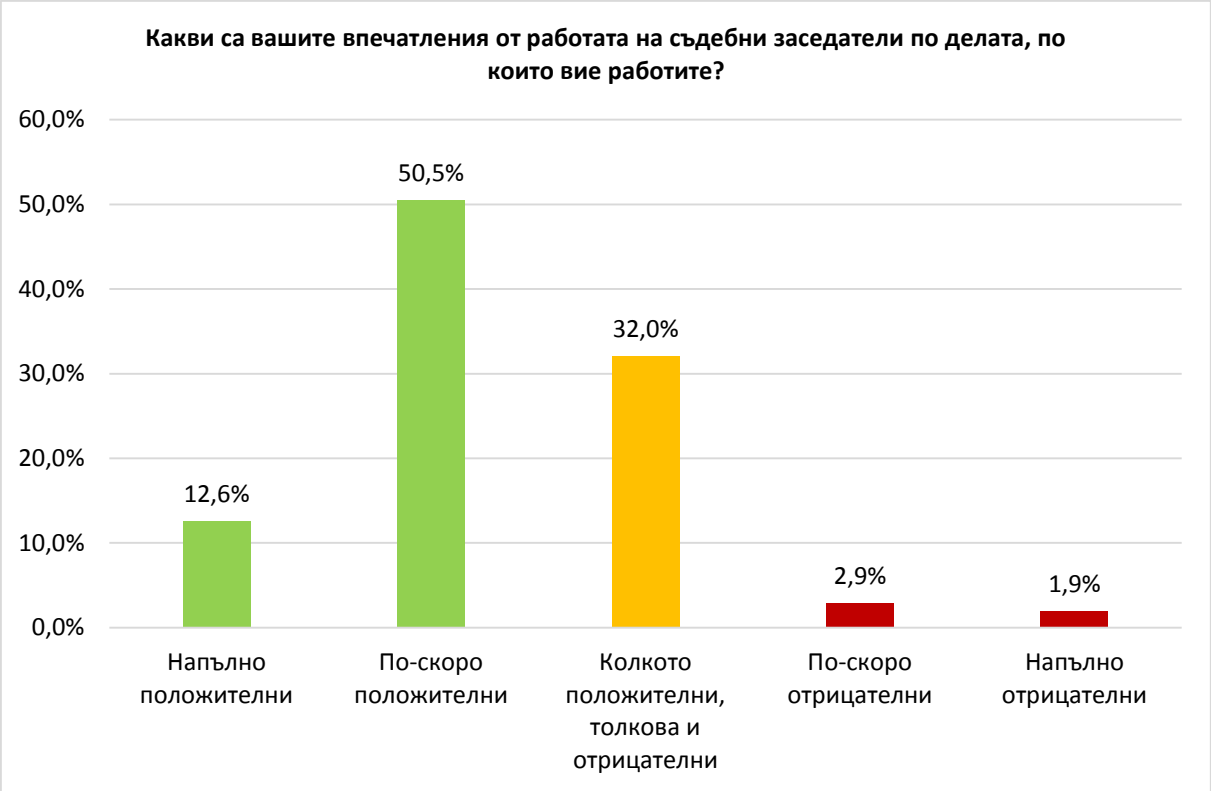

Източник: Изследване сред магистрати.

Оценките на магистратите за престижа на ролята на съдебните заседатели също са противоречиви. Средната аритметична стойност на оценките по скала от 1 до 10, където 1 е „никак не е престижна“, а 10 – „много е престижна“ е 6,24. Тази оценка е малко по-ниска от оценките на самите съдебни заседатели (средна оценка 6,76). Мнението на магистратите за престижа на ролята на съдебните заседатели отразява частично и отношението към тях. Около една трета от магистратите са пренебрежително настроени, докато другите две трети имат по-скоро положителни оценки. Оценките за престижа на дейността на съдебните заседатели са в много силна корелация с оценките за тяхната работа.

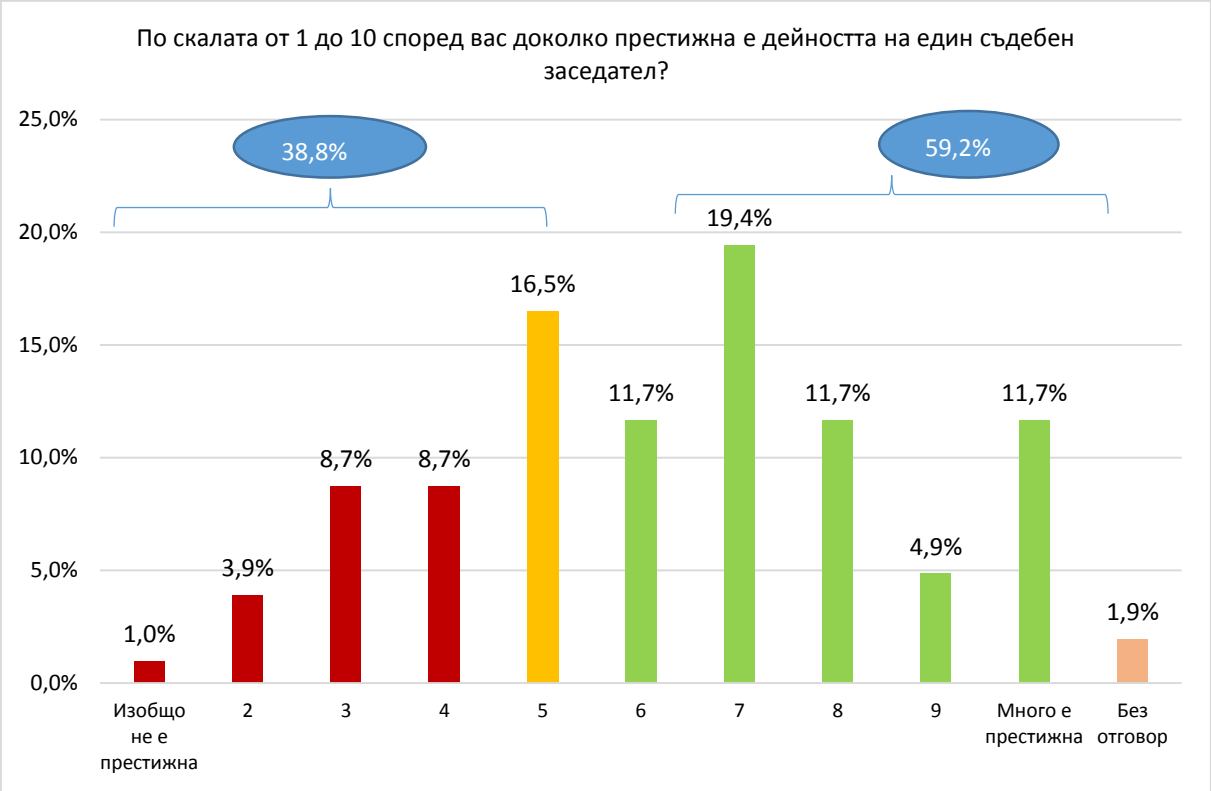

Източник: Изследване сред магистрати.

Зависимост между оценките за работата на съдебните заседатели и оценките за престижа на дейността им	
Използвана е **скала от 1 до 10, където 1 е „никак не е престижна“, а 10 – „много е престижна“**	Оценки за престижа на дейността на един съдебен заседател
Впечатления от работата на съдебните заседатели по делата, по които работят магистратите	Mean
Положителни	7,17
Колкото положителни, толкова и отрицателни	4,76
Отрицателни	4,20

Източник: Изследване сред магистрати.

4.3. Качества, важни за съдебните заседатели

Подобно на самите съдебните заседатели, магистратите извеждат на преден план морала, безпристрастността и обективността. Ето защо, макар и в малък панел, едно бъдещо обучение на съдебните заседатели трябва да засяга и въпроси от морално-етичен характер.

Други важни според магистратите качества са свързани с умението да се аргументира позицията, (нещо, което много силно се появява като проблем и в мненията на съдебните заседатели по отношение на умението им да мотивират особеното си мнение), аналитичност и умение са изслушват участниците в съдебния процес. Всичко това би могло също да се разработи като подходящи интерактивни обучения и симулации с оглед развиване на ключовите компетентности на съдебните заседатели съобразно спецификите на тяхната роля и място.

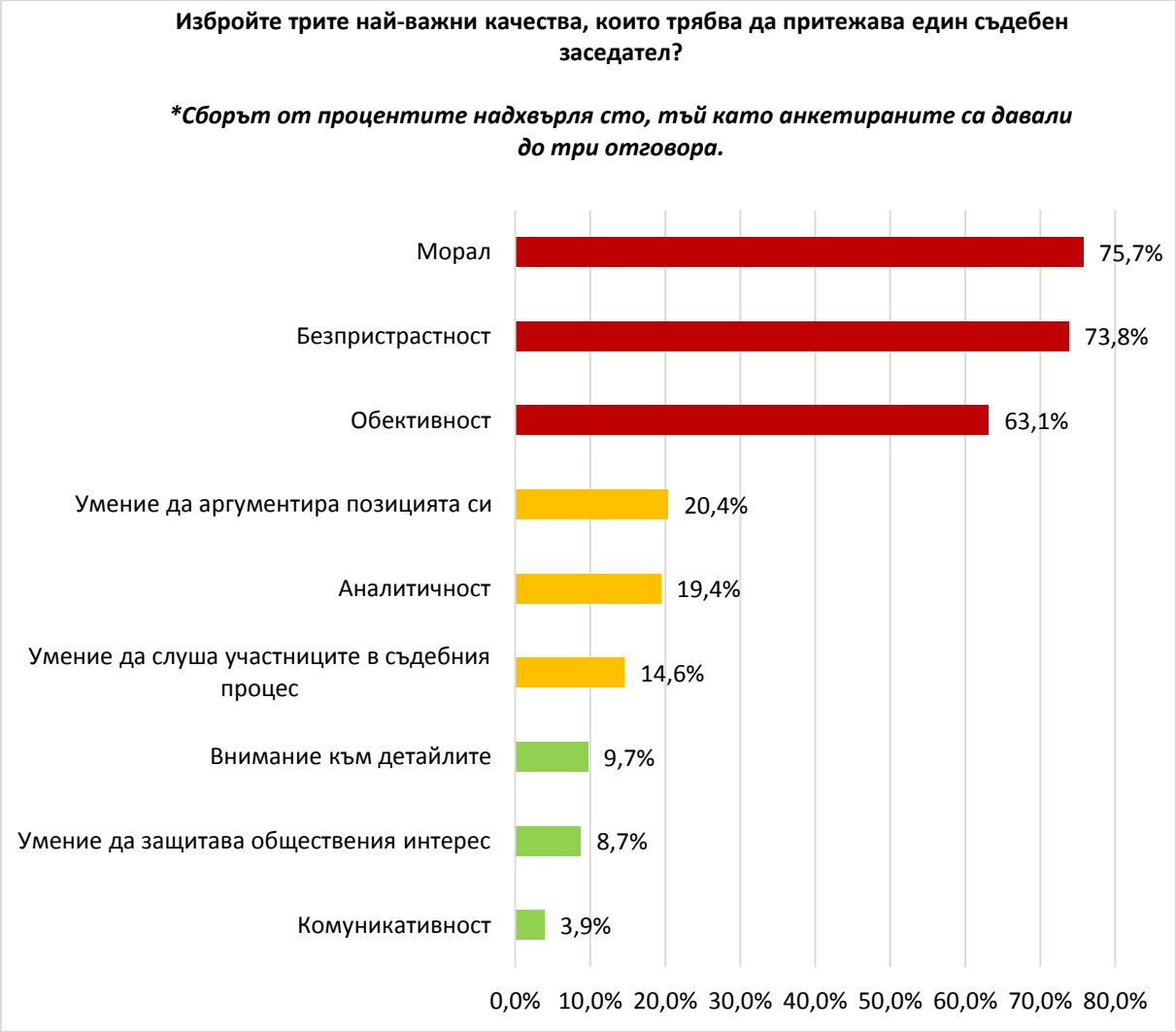

Източник: Изследване сред магистрати.

4.4. Опити за влияние върху съдебните заседатели

Изследването сред магистрати потвърждава, че са налице опити за влияние върху съдебните заседатели. На това мнение са една четвърт от магистратите. Наличието на подобни практики се потвърждава и от отговорите на съдебните заседатели, от които 9 % посочват, че върху тях е

имало опити за влияние и въздействие. Това мнение се споделя в еднаква степен и от съдии, и от прокурори (24 %), но в много по-голяма степен от магистратите на окръжно ниво (35 %). Наличието на такива практики е един от факторите, които в много голяма степен влияят на магистратите и формират негативно мнение у тях за съдебните заседатели. Този проблем има тежест над 70 % в негативните мнения на магистратите за съдебните заседатели.

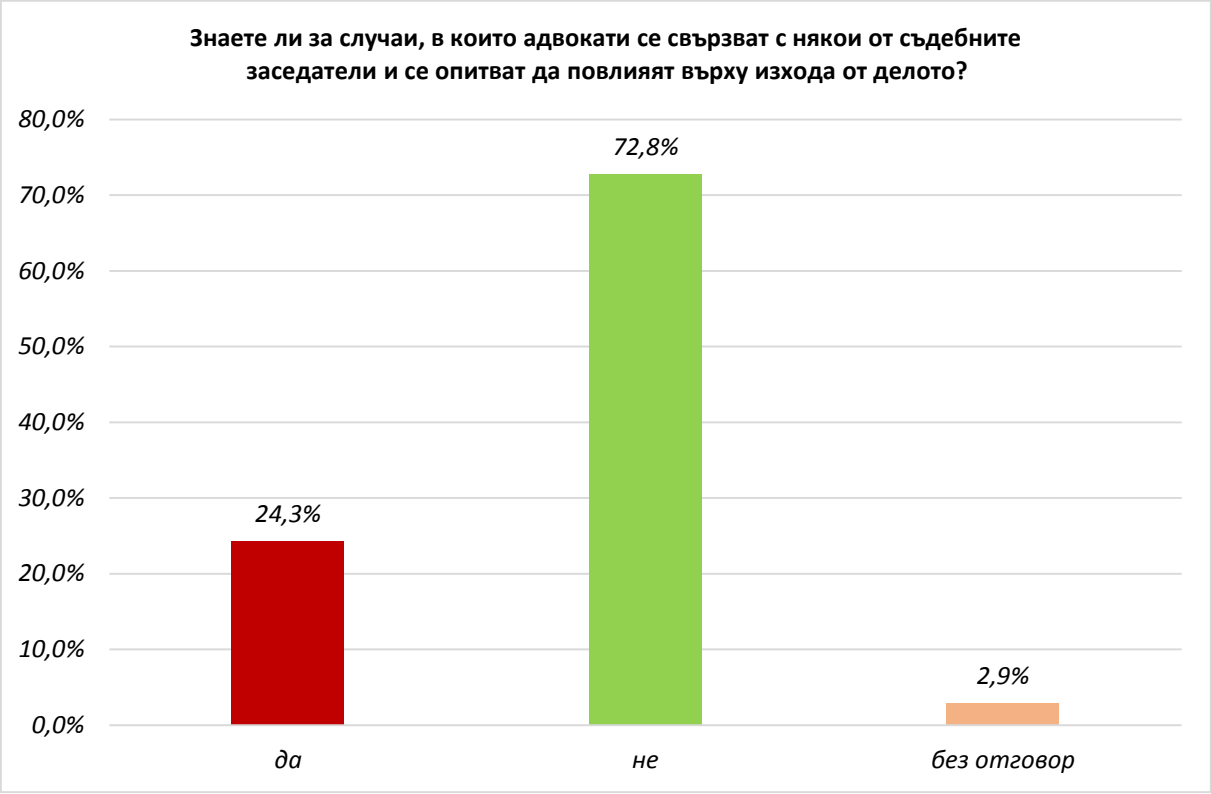

Източник: Изследване сред магистрати.

4.5. Значение на основната професия. Професии, които трябва да бъдат изключени

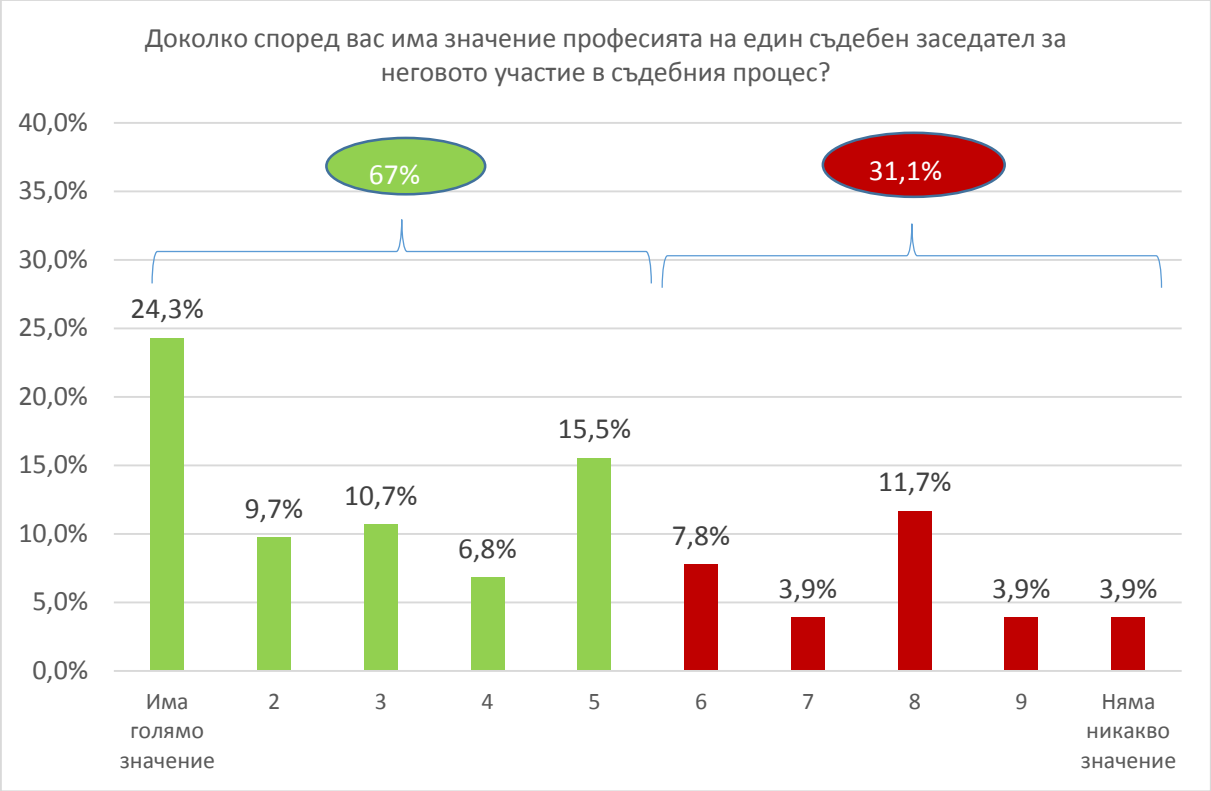

Източник: Изследване сред магистрати.

Мненията на магистратите са разделени в съотношение 2 към 1 по отношение на това, дали професията на съдебните заседатели има значение и дали трябва да бъдат изключвани определени професии. Изследването ясно показва три групи лица, които според магистратите трябва да бъдат изключени от групата на имащите право да бъдат съдебни заседатели. Това са роднини на адвокати и магистрати (53–54 % от интервюираните смятат, че не е добре те да бъдат избирани за съдебни заседатели) и общински съветници (50 %). Останалите групи, в това число и служителите на реда, получават преобладаващо подкрепа (над 64 %).

Ясното дефиниране на групи, които трябва да бъдат изключени от обхвата на лицата, имащи право да се кандидатират за съдебни заседатели, е един от важните елементи на нормативните актове, които предстои да бъдат приети.

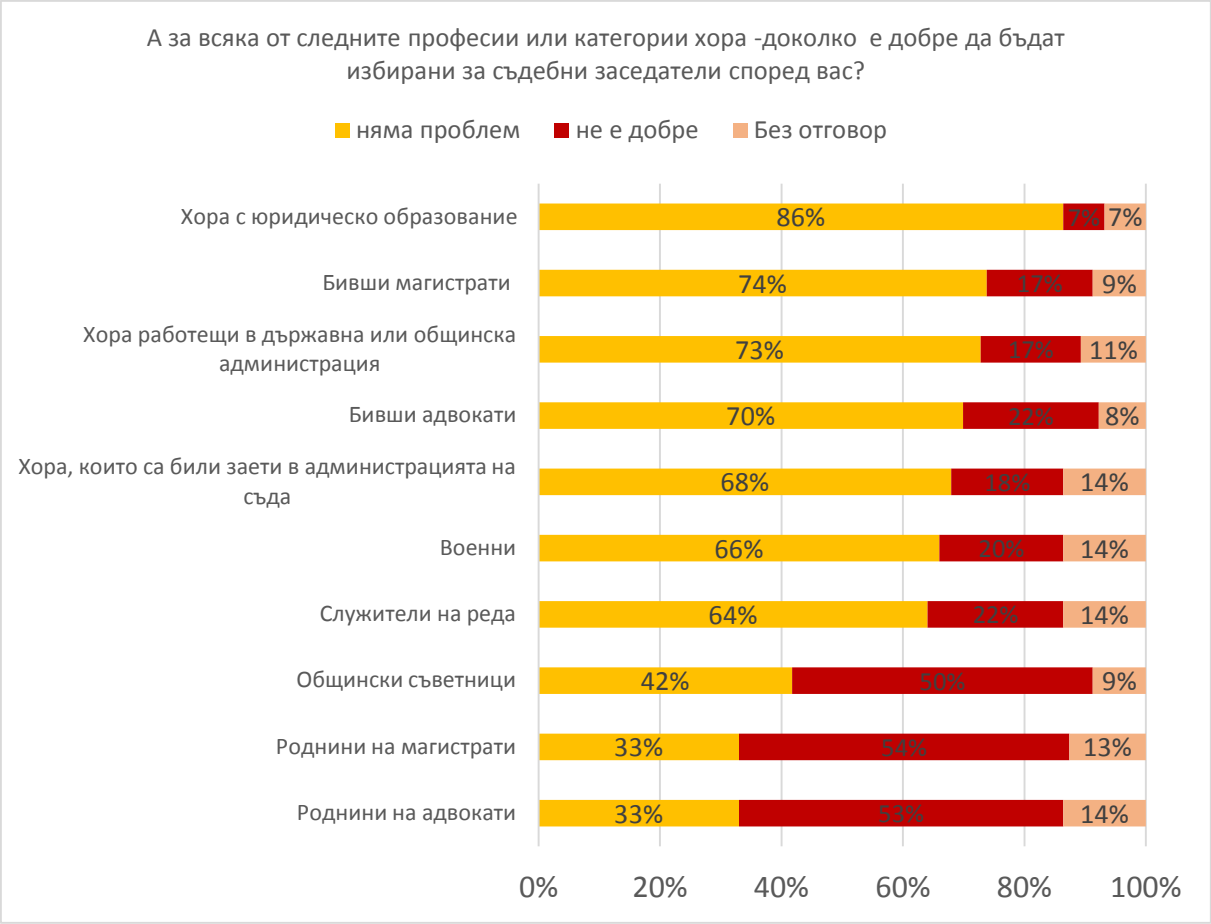

Източник: Изследване сред магистрати.

4.6.Оценка на необходимостта от обучения

Подобно на съдебните заседатели, и магистратите много силно подчертават необходимостта от обучения. Над две трети от тях посочват различните тематични обучения – обучение, насочено към конкретната дейност на съдебния заседател (73 %), обучение в областта на наказателния процес (67 %), въвеждащо обучение в правната терминология (63 %), обучение, което разяснява какви са правата и задълженията на съдебните заседатели (55 %).

Доста по-назад и по-периферни остават обучения по психология и комуникации. Това показва, че базов набор от знания в областта на правната материя и наказателния процес е необходим с оглед по-лесното и по-добро функциониране на дейността на съдебните заседатели. Едновременно с това е добре да се обърне внимание и на морални и етични въпроси, засягащи дейността на съдебния заседател, въпроси относно конфликта на интереси, основания за отвод и др.

Източник: Изследване сред магистрати.

Източник: Изследване сред магистрати.

Магистратите са категорични, че най-подходяща институция за организиране и провеждане на обученията за съдебни заседатели е Националният институт на правосъдието. С цел по-голямо удобство интервюираните предлагат обученията да бъдат провеждани на място в съда или по райони. Малко по-слаби са нагласите за независима организация (в рамките на около една пета от отговорите).

4.7. Статут на съдебните заседатели и взаимодействие със структурите на съда

Работата на съдебните заседатели се определя от вътрешен правилник на съда и се координира обикновено от съдебния администратор или административния секретар. Около една пета (21 %) от магистратите посочват, че няма такива вътрешни правила в структурата, в която те работят, а други 9 % не могат да посочат. Липсата на вътрешни правила е по-висока при окръжните нива, отколкото при районните.

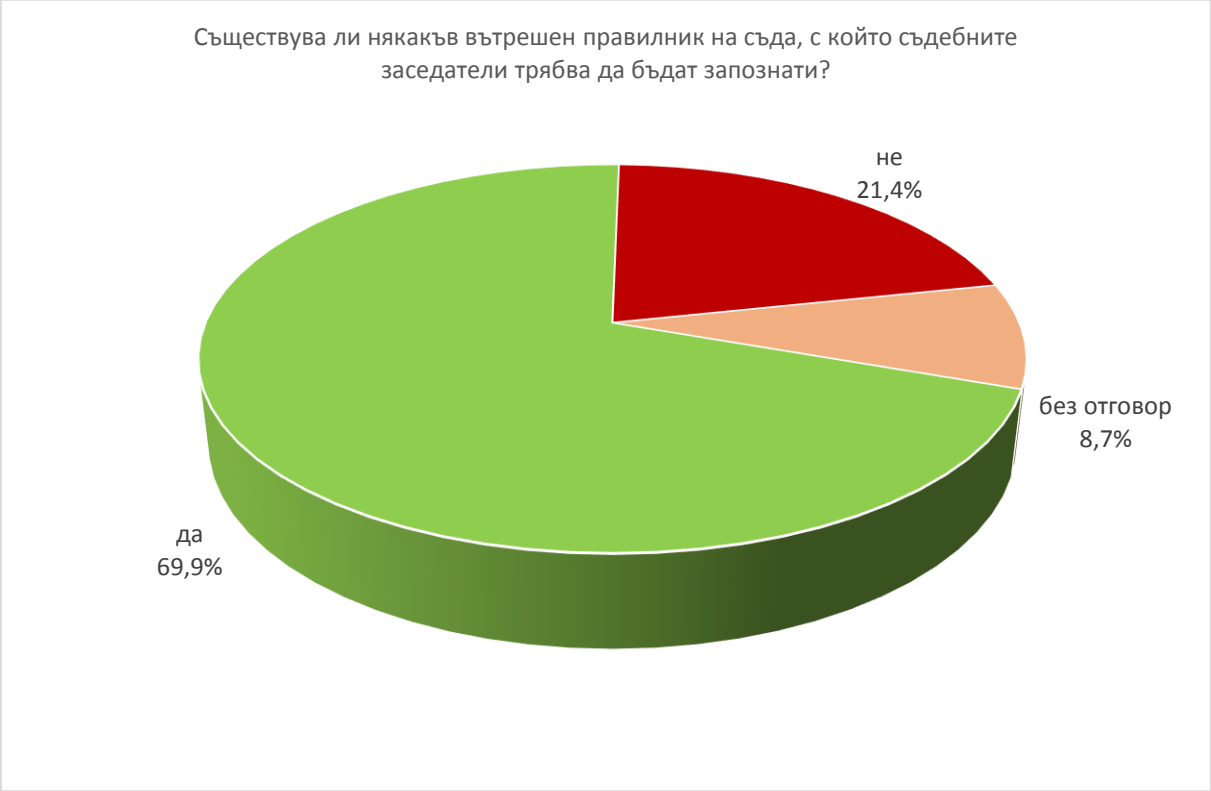

Източник: Изследване сред магистрати.

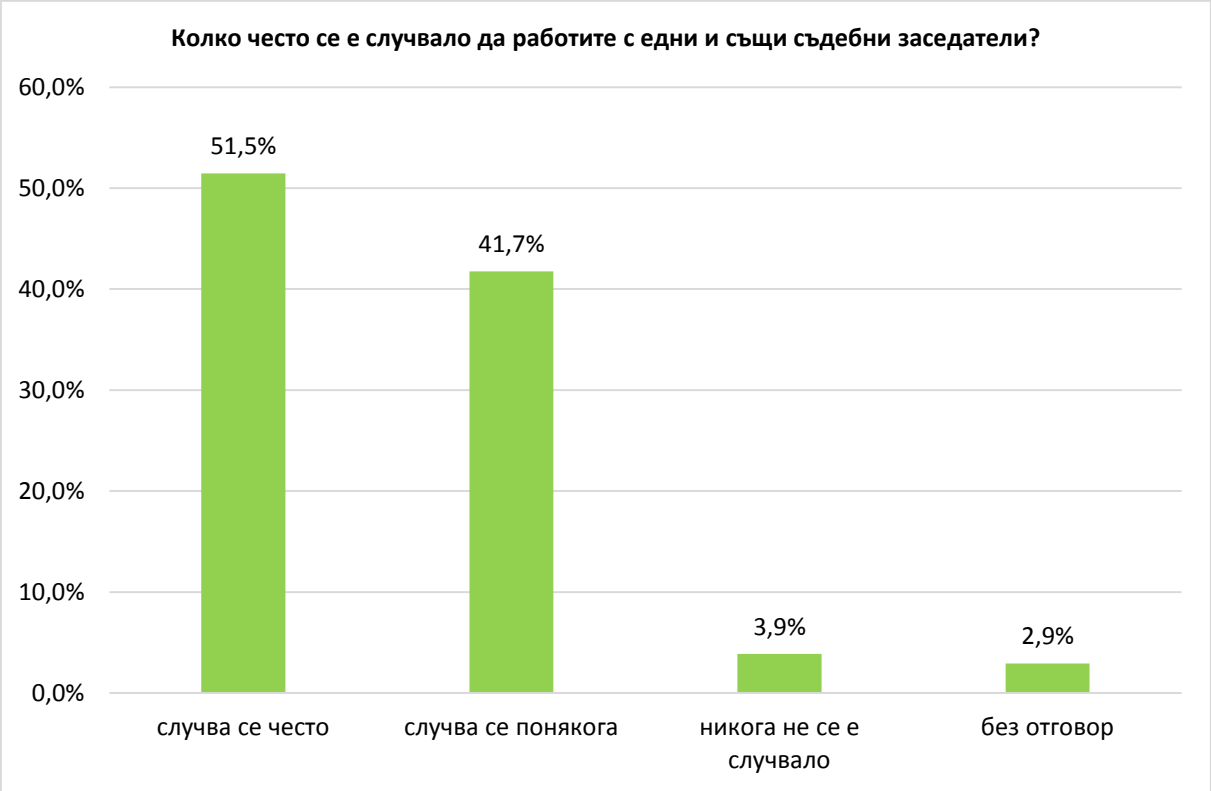

Източник: Изследване сред магистрати.

Макар съгласно Закона за съдебната власт съдебните заседатели да се определят чрез жребий, магистратите посочват, че често се случва да работят с едни и същи съдебни заседатели. Изследването показва, че тази практика е по-честа в районните, отколкото в окръжните съдилища. В част от съдилищата обясняват тази практика със специализация на съставите или с формирането на постоянни състави. Дълбочинните интервюта също показват, че има много случаи, в които съдебните заседатели биват прикрепени към един съдия и работят в постоянни състави, което има и своите предимства според магистратите – така те обучават и подготвят хора, на които могат да разчитат, и няма нужда всеки път да поясняват различни детайли от процедурата или изискванията към документите.

(ЗСВ чл. 72, ал. 2 – За всеки съдебен състав чрез жребий се определят основни и резервни съдебни заседатели.)

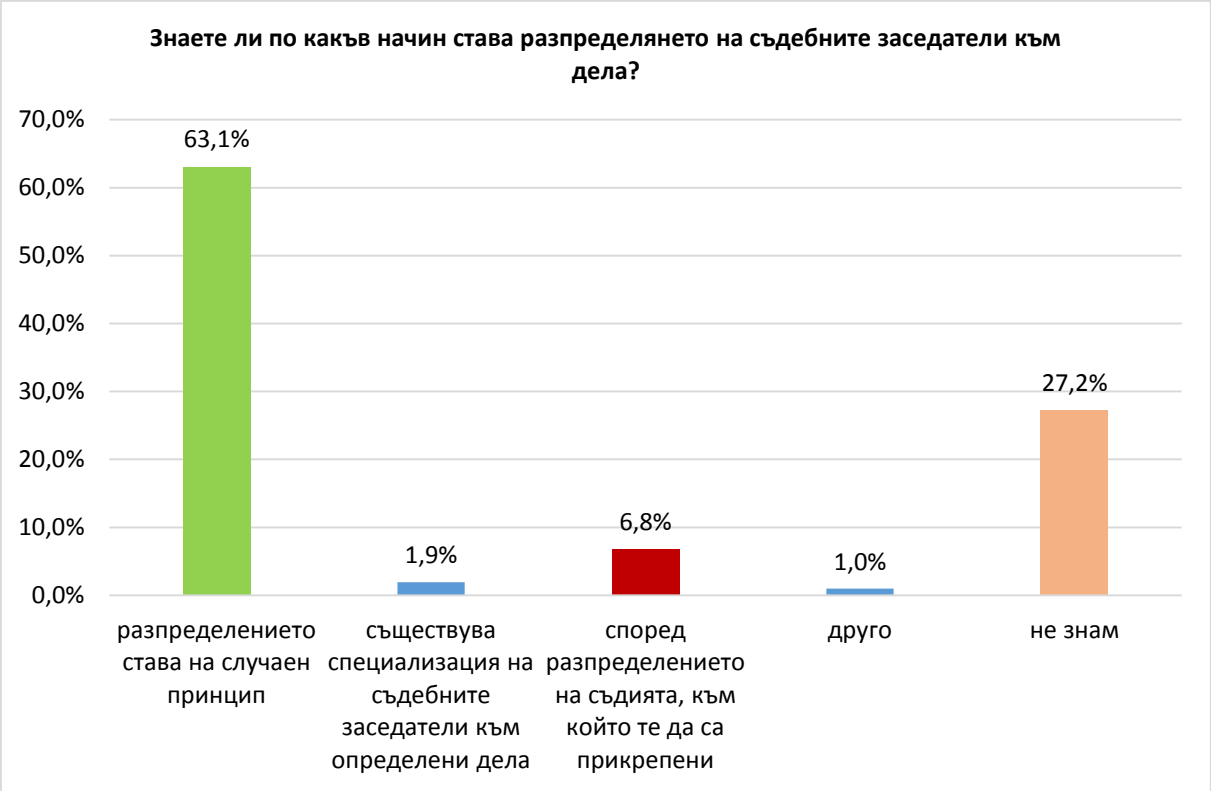

Източник: Изследване сред магистрати.

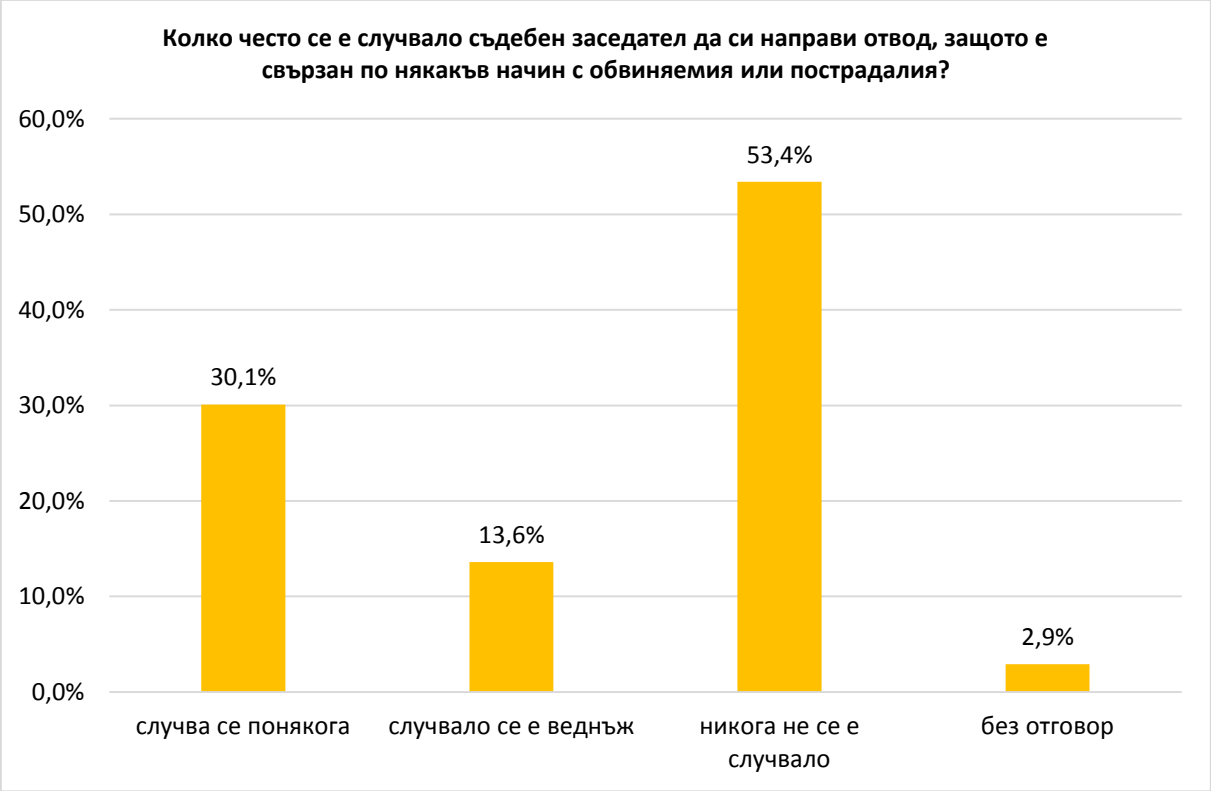

Източник: Изследване сред магистрати.

Практиките на отвод на съдебни заседатели се потвърждава и от магистратите. Както става ясно от дълбочинните интервюта обаче, в немалка част от случаите страните по делото искат отвод от съдебните заседатели, защото са си позволили коментар по делото преди съдебното заседание или са се произнесли по доказателствата и тяхната значимост. Тази практика е по-честа при окръжните съдилища вероятно и поради тежестта на делата, които се гледат на първа инстанция от окръжен съд.

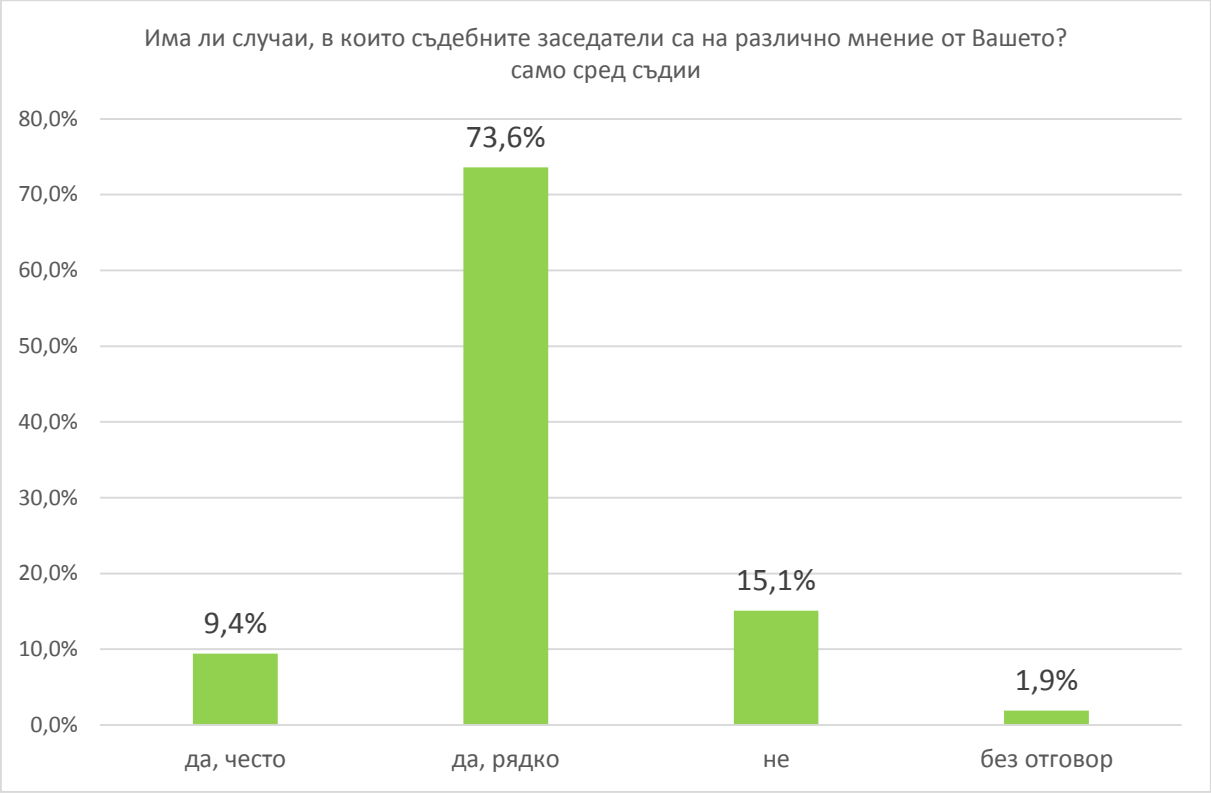

Източник: Изследване сред съдии.

Съдебните заседатели рядко заявяват позиция, различна от тази на съдията. За това свидетелства както частта от изследването сред съдебни заседатели, така и частта от изследването сред съдии. Също така е изключение двамата/тримата заседатели да решат изхода от делото, а съдията да е на особено мнение. Няма разлика между районното и окръжното ниво при определяне на изхода от делото по този начин – честотата и делът съдии, които отговарят по този начин, са сходни.

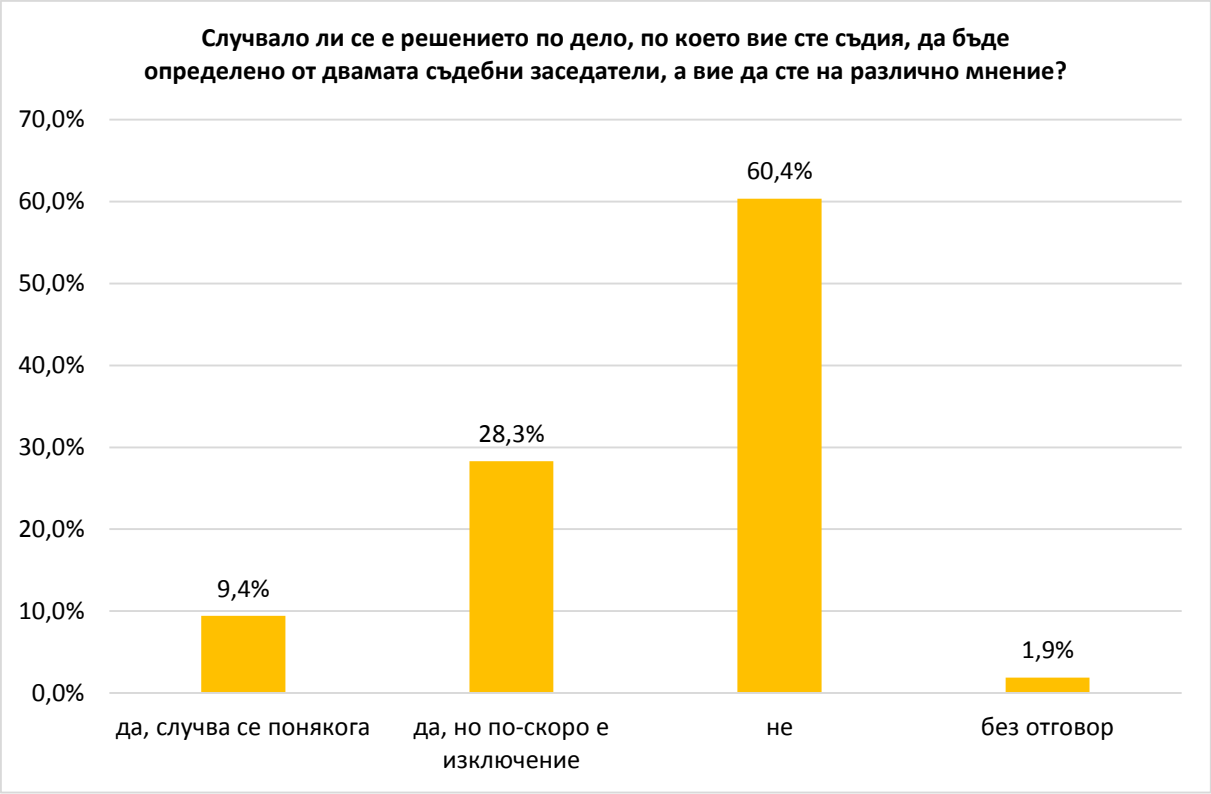

Източник: Изследване сред съдии.

Изследването сред магистрати потвърждава регистрирания и в другите части проблем с изписването на мотивите към особеното мнение на съдебен заседател (в случаите, в които той е на различно мнение от останалите членове на състава). Ясно се вижда, че неудовлетвореността доминира над удовлетвореността. Мнението на съдиите на окръжно ниво е отчетливо по-критично от това на останалите интервюирани лица. Ето защо голяма част от съдиите (34 %) помагат на съдебните заседатели да оформят мотивите си или дори им ги пишат сами (6 %).

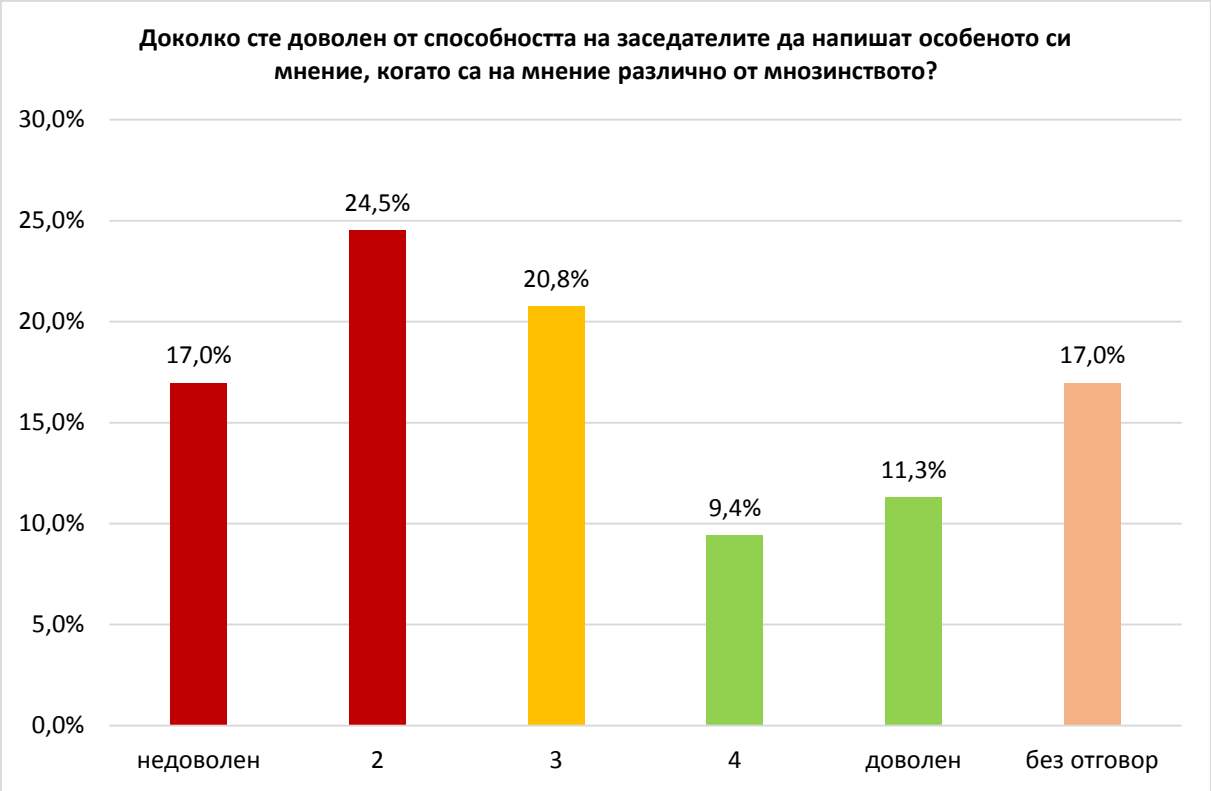

Източник: Изследване сред съдии.

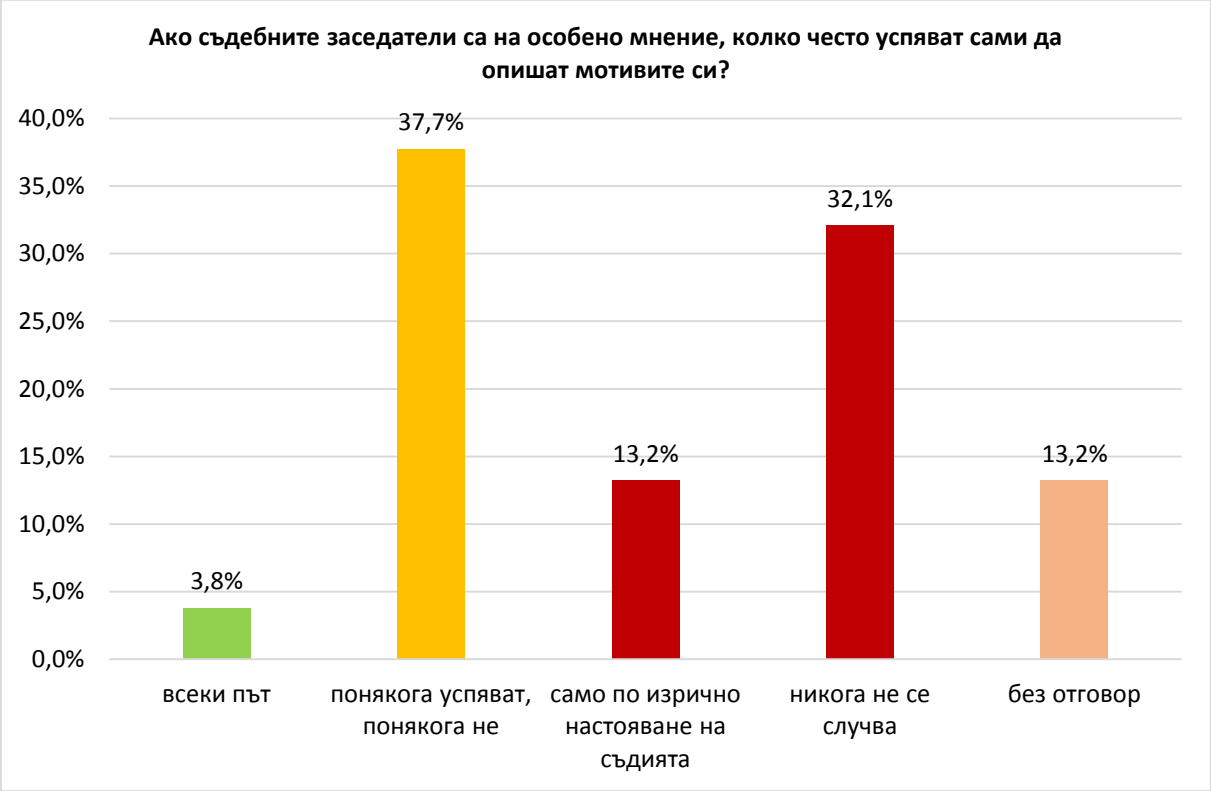

Източник: Изследване сред съдии.

Източник: Изследване сред съдии.

Аналогично на мотивите към особеното мнение, съдиите не са доволни от способността на съдебните заседатели да оформят мотивите към присъдата, когато това се изисква от тях по закон (когато съдията е на особено мнение). В такива случаи още по-голям дял от съдиите са склонни да помогнат на заседателите да съставят мотивите – 32 % от съдиите помагат на съдебните заседатели, а в 15 % от случаите те изцяло написват мотивите вместо съдебните заседатели.

Ясно се вижда мнението на магистратите, че съдебните заседатели не са подготвени да формулират мотивите си (на това мнение са 54 % от всички интервюирани магистрати, 62 % от съдиите и 71 % от съдиите на районно ниво).

Слабата подготовка на съдебните заседатели се илюстрира и от факта, че според магистратите съдебните заседатели не знаят кои материали по делото трябва да прочетат. На това мнение са половината магистрати. Поляризирането на мненията по този въпрос показва, че има много неравномерно разпределение на подготвеността и способността на съдебните заседатели да участват в съдебния процес. Поради това, когато намерят подготвени съдебни заседатели или когато ги обучат и подготвят, съдиите често не искат да ги сменят и се стараят да работят с тях дългосрочно.

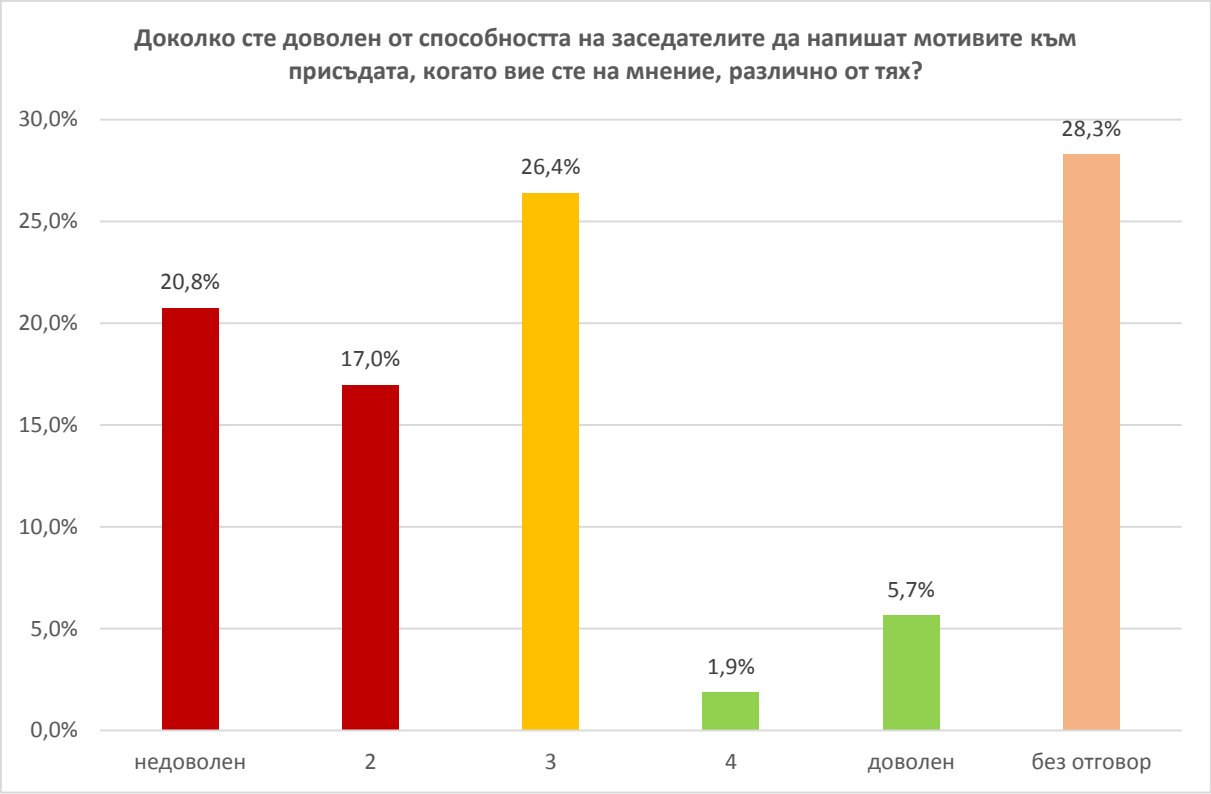

Източник: Изследване сред съдии.

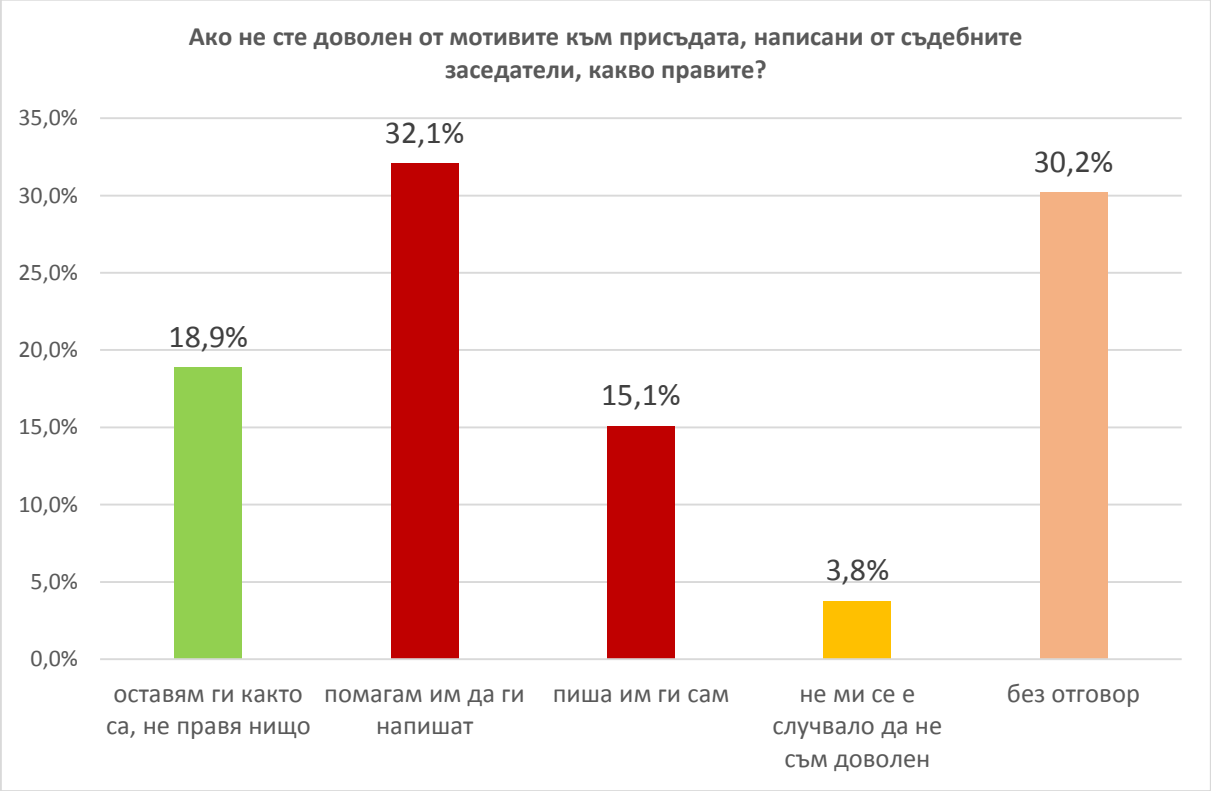

Източник: Изследване сред съдии.

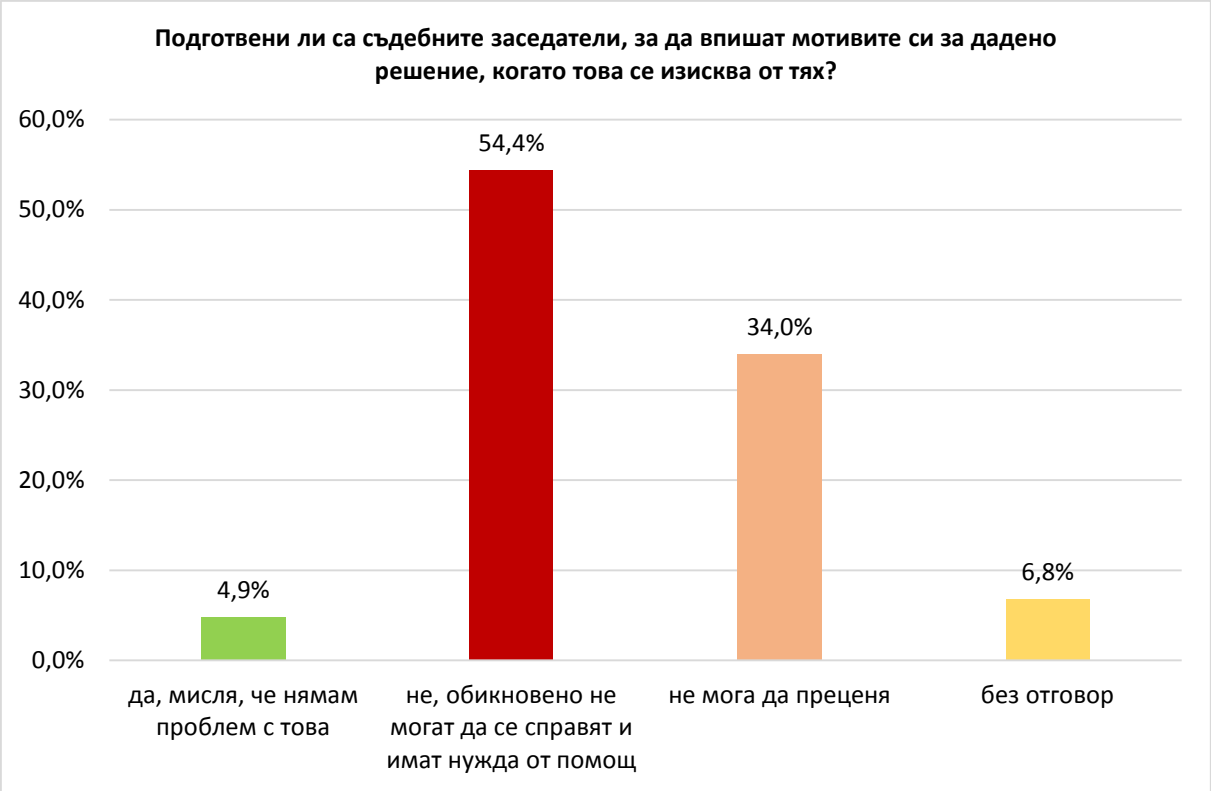

Източник: Изследване сред магистрати.

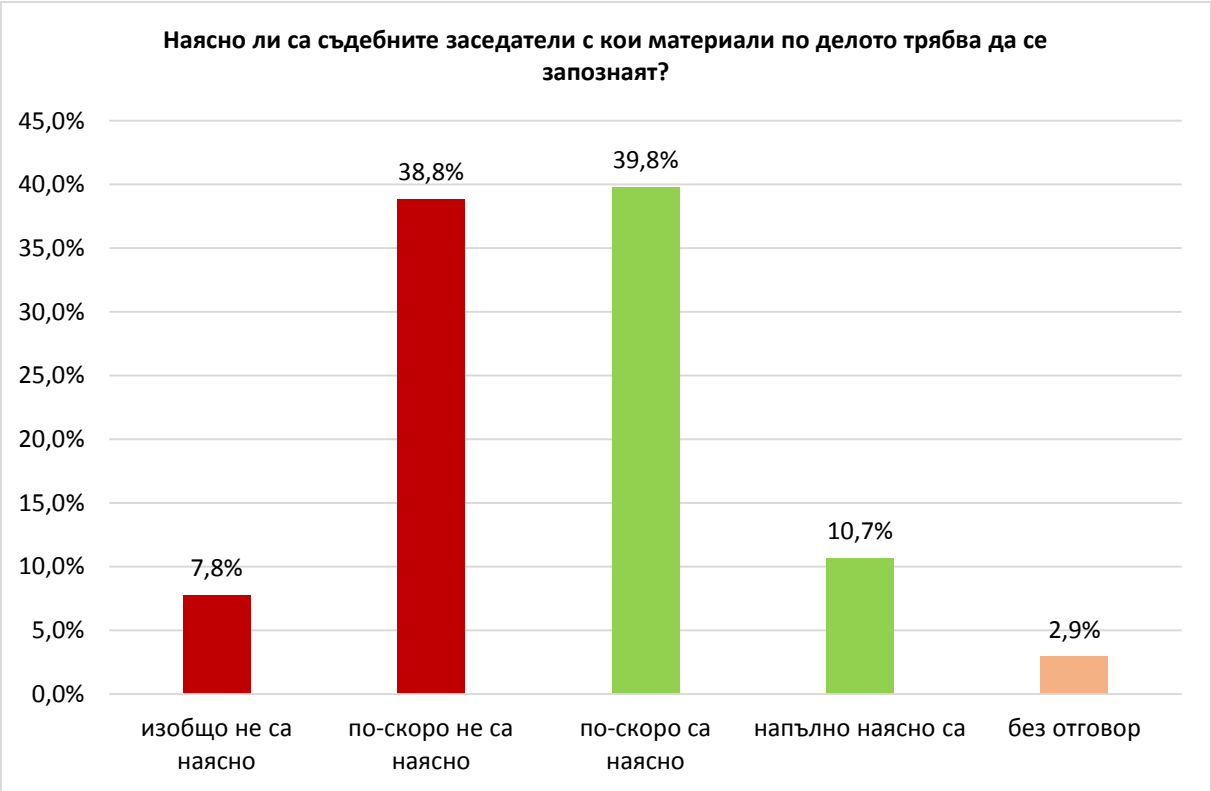

Източник: Изследване сред магистрати.

Както споменахме, въпреки регламентираното плащане на час, в някои случаи съдиите плащат на съдебните заседатели на дело или на ден, за да ги компенсират за отделеното време извън съдебната зала. Отклонения от наредбата по отношение на плащането посочват приблизително една четвърт от съдиите. Промяна на тези текстове с оглед по-справедливо заплащане би могла да реши тези проблеми и да създаде нормативна уредба, която е по-добре съобразена с практиката и случващото се в рамките на съдебния процес и отделните съдилища.

Източник: Изследване сред магистрати.

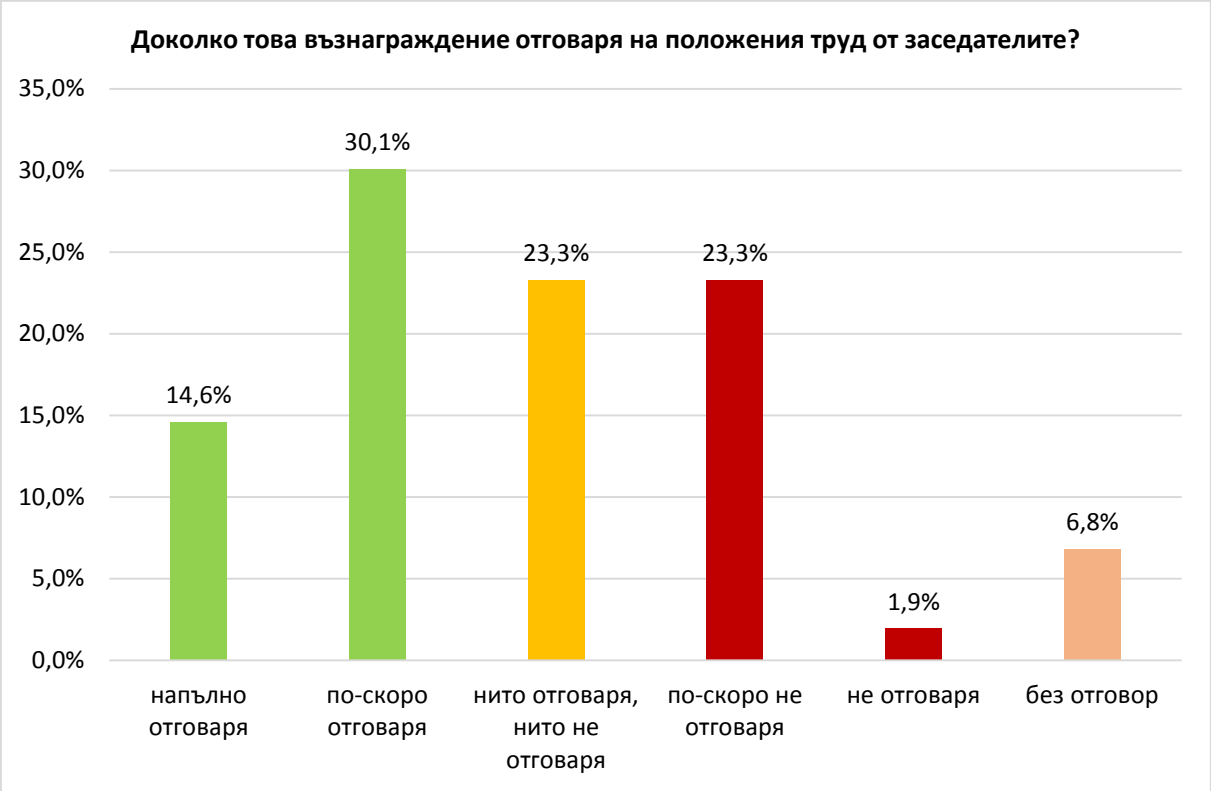

Източник: Изследване сред магистрати.

Мненията на магистратите са поляризирани относно това, дали заплащането на съдебните заседатели отговаря на положения труд. Близо половината магистрати (45 %) посочват, че то отговаря на усилията, вложени от съдебните заседатели. До голяма степен тези мнения са свързани с цялостната нагласа на магистратите, че към момента има дефицити в работата на съдебните заседатели. Според магистратите съдебните заседатели не успяват да отговорят напълно на очакванията на съдиите и на спецификите на дейността на съдебните заседатели.

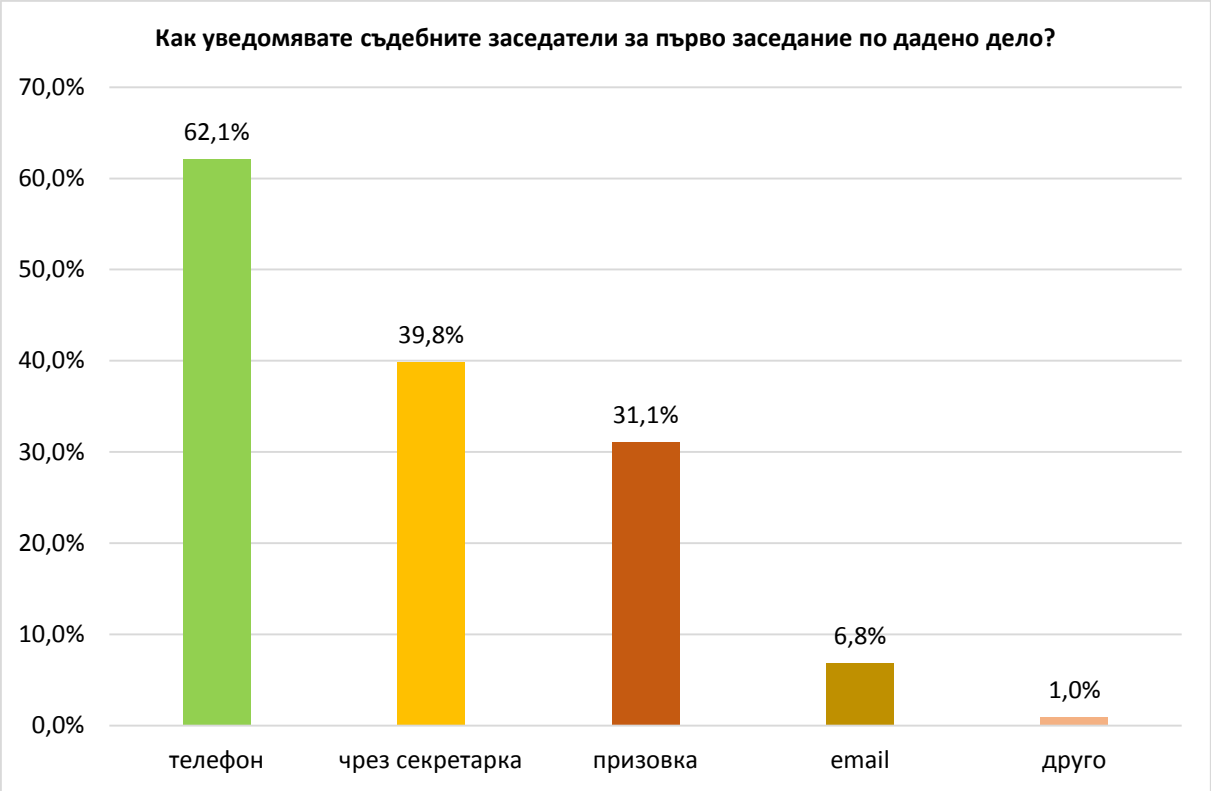

Източник: Изследване сред магистрати.

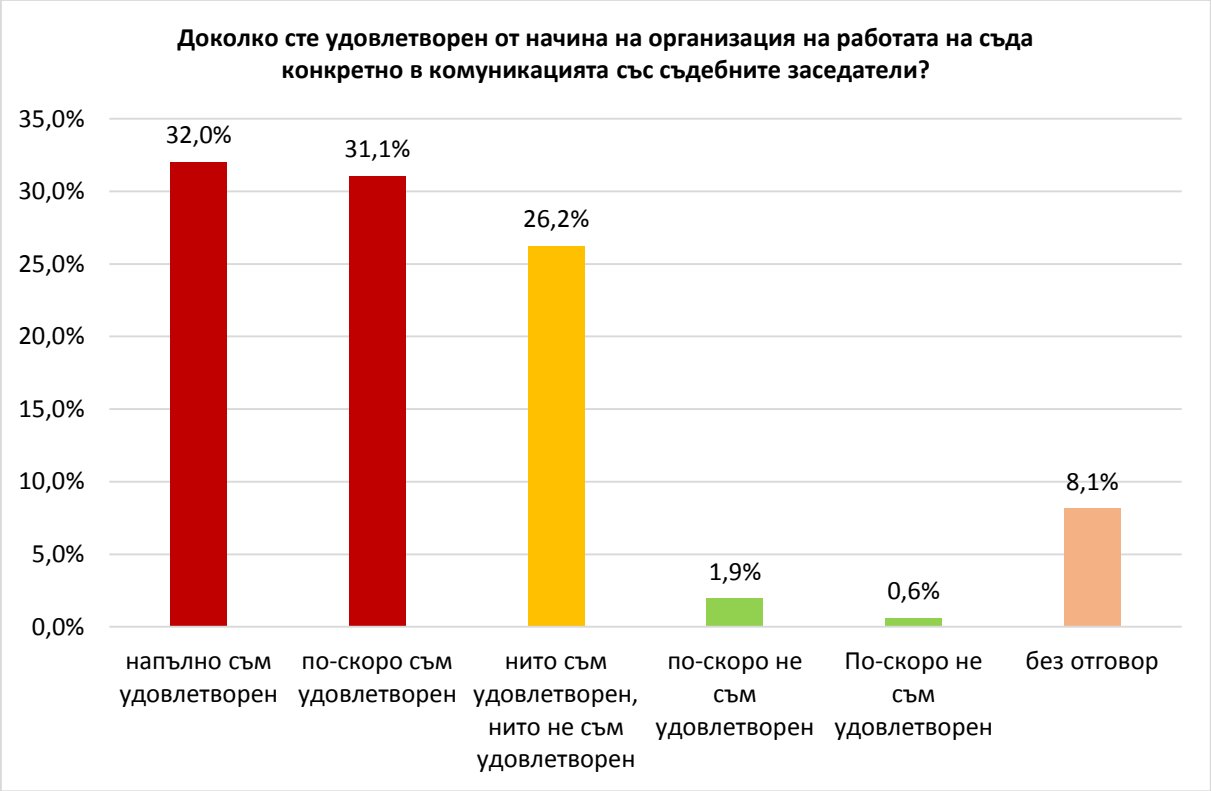

Източник: Изследване сред магистрати.

В организационен план мнението на магистратите не се различава съществено от това на съдебните заседатели и те са удовлетворени от начина на работа на съда по отношение на организацията и комуникацията със съдебните заседатели.

4.8. Оценка на различни предложения за промяна на статута на съдебните заседатели и начина им на подбор

Предложенията за промяна в начина на избор и определяне на съдебните заседатели, както и в критериите им за избор срещат висока подкрепа сред магистратите. Над две трети от магистратите (68 %) подкрепят въвеждане на някакви критерии за избор на съдебни заседатели съобразно определени качества. 52 % смятат, че изборът трябва да се отвори и всеки гражданин да има право да подаде своите документи, а не само предложените от политическите сили. **Много ниска е подкрепата за пряк избор или за избор на случаен принцип от населението.** Доколкото въвеждането на критерии за избор на база качествата на кандидатите би създало трудност на органа по определянето (общинските съвети) и сериозно би затруднило процедурата, второто предложение, либерализиране на възможностите за предлагане, се оказва една от промените, които би срещнала подкрепата на всички заинтересовани страни.

По отношение на минималната и максималната възраст, за разлика от съдебните заседатели, които бяха разделени в своите позиции, магистратите категорично подкрепят увеличаване на минималната възраст, но са поляризирани по отношение на максималната възраст. По-категорични са нагласите за промяна на минималната възраст. Според част от магистратите минималната възраст от 21 години е твърде ниска, тъй като на тази възраст съдебните заседатели нямат никакъв житейски опит и не могат да се произнасят по толкова разнообразни и сложни житейски казуси. По отношение на максималната възраст част от магистратите биха искали тя да е по-висока от настоящата (65 г.), а други смятат, че е добре да се намали до 60 г., като двете групи имат приблизително равни дялове.

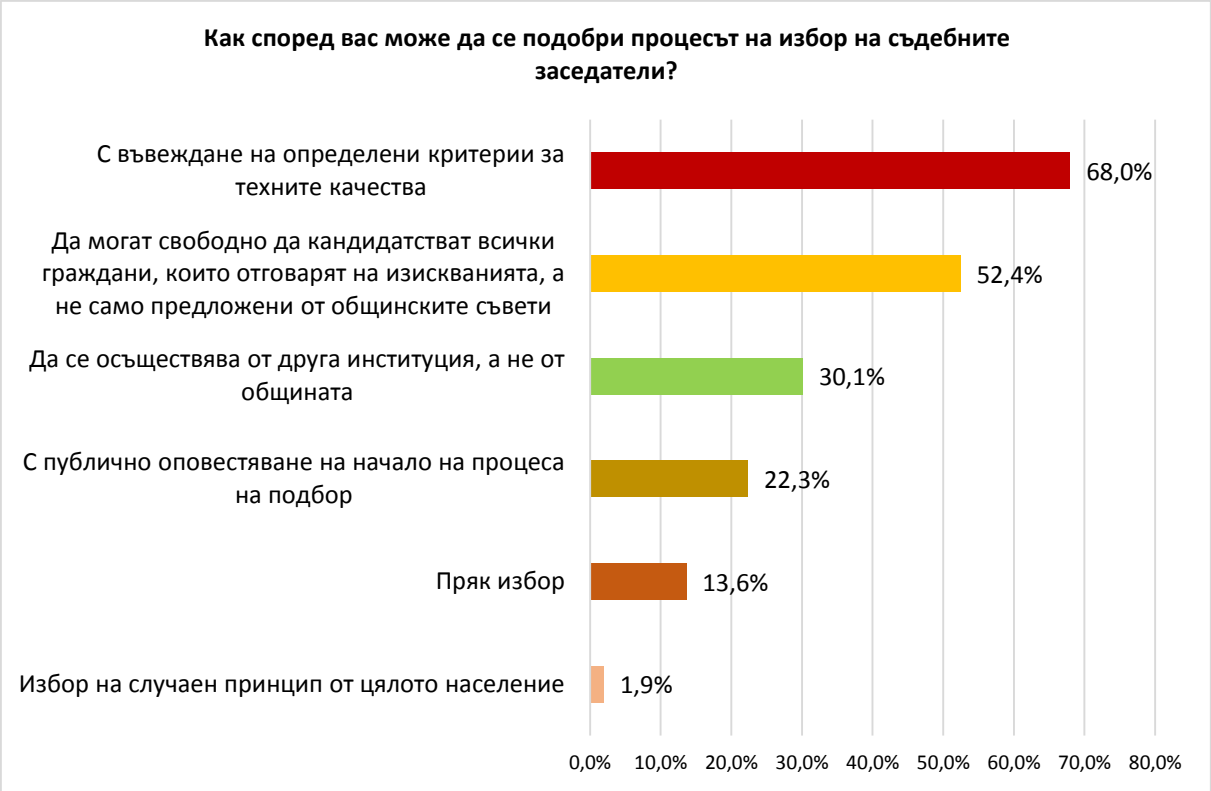

Източник: Изследване сред магистрати.

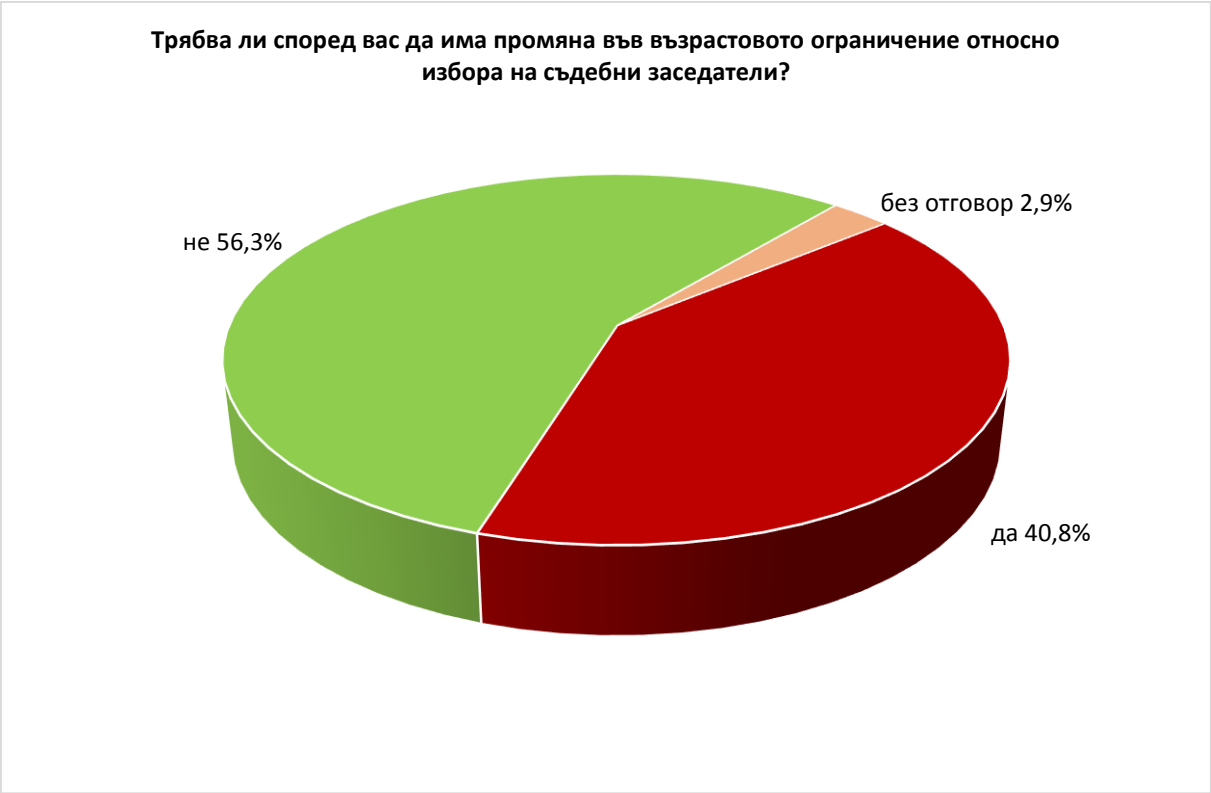

Източник: Изследване сред магистрати.

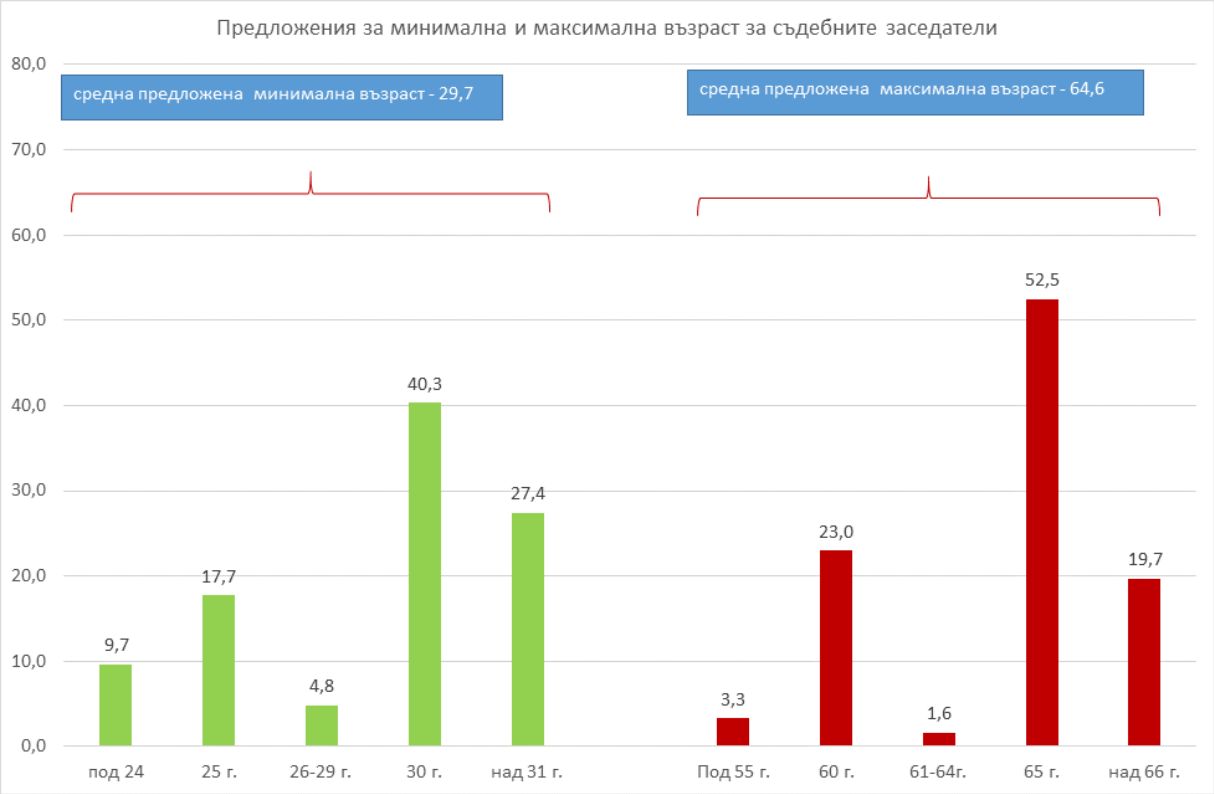

Източник: Изследване сред магистрати.

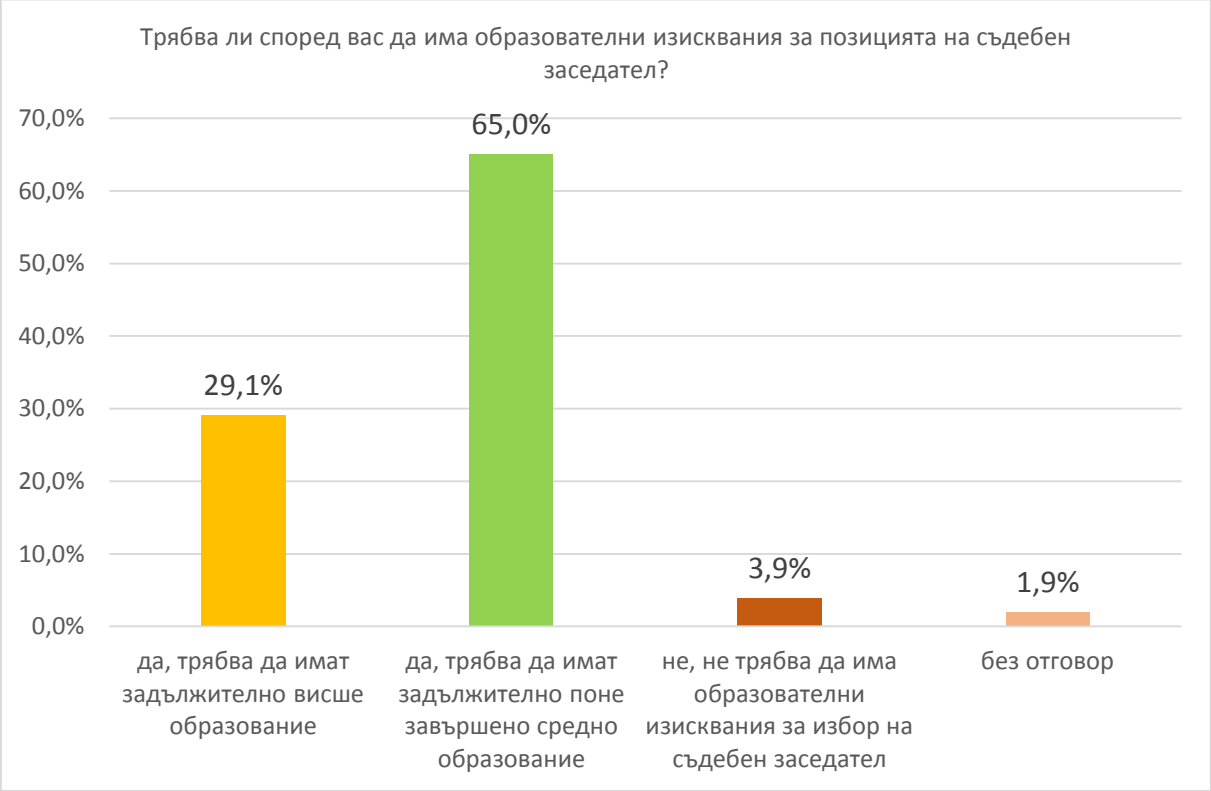

Източник: Изследване сред магистрати.

Висока е и подкрепата за въвеждане на образователни изисквания – над 90 % от магистратите смятат, че трябва да има изискване за образование: според 65 % трябва да се изисква поне завършено средно образование, а според 29 % – задължително висше образование.

Както коментирахме по-горе, на практика, макар да не са формализирани подобни изисквания, механизмът на рекрутиране на съдебните заседатели води до силно изтегляне към по-високообразовани граждани, заемащи експертни или административни длъжности.

Много слаби са нагласите за промяна на продължителността на мандата. Половината от магистратите смятат, че няма нужда от промяна, една четвърт не могат за изразят позиция, а една пета подкрепят намаляване на мандата, докато само 5 % са на мнение, че мандатът на съдебните заседатели трябва да бъде увеличен.

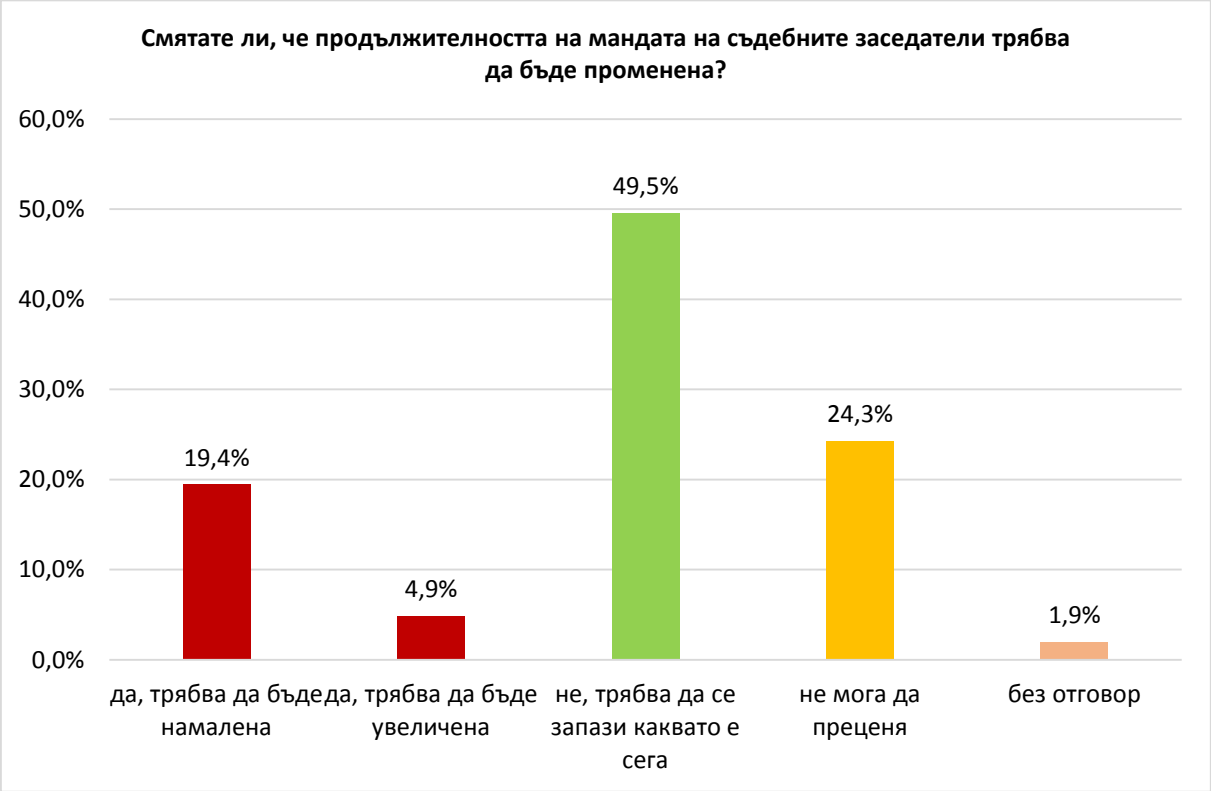

Източник: Изследване сред магистрати.

Доста по-големи са резервите по отношение на броя на съдебните заседатели, участващи в едно дело. 85 % от интервюираните смятат, че броят на съдебните заседатели в рамките на състава не трябва да се променя. Също толкова консервативни са нагласите по отношение на общия брой излъчени съдебни заседатели в рамките на един съд. Според 76 % не трябва да има промяна, а едва 14 % смятат, че той трябва да бъде увеличен. На това мнение са магистратите от съдилищата в по-големите градове, където много често съдебните заседатели не са на разположение и свикването им се оказва по-голям проблем.

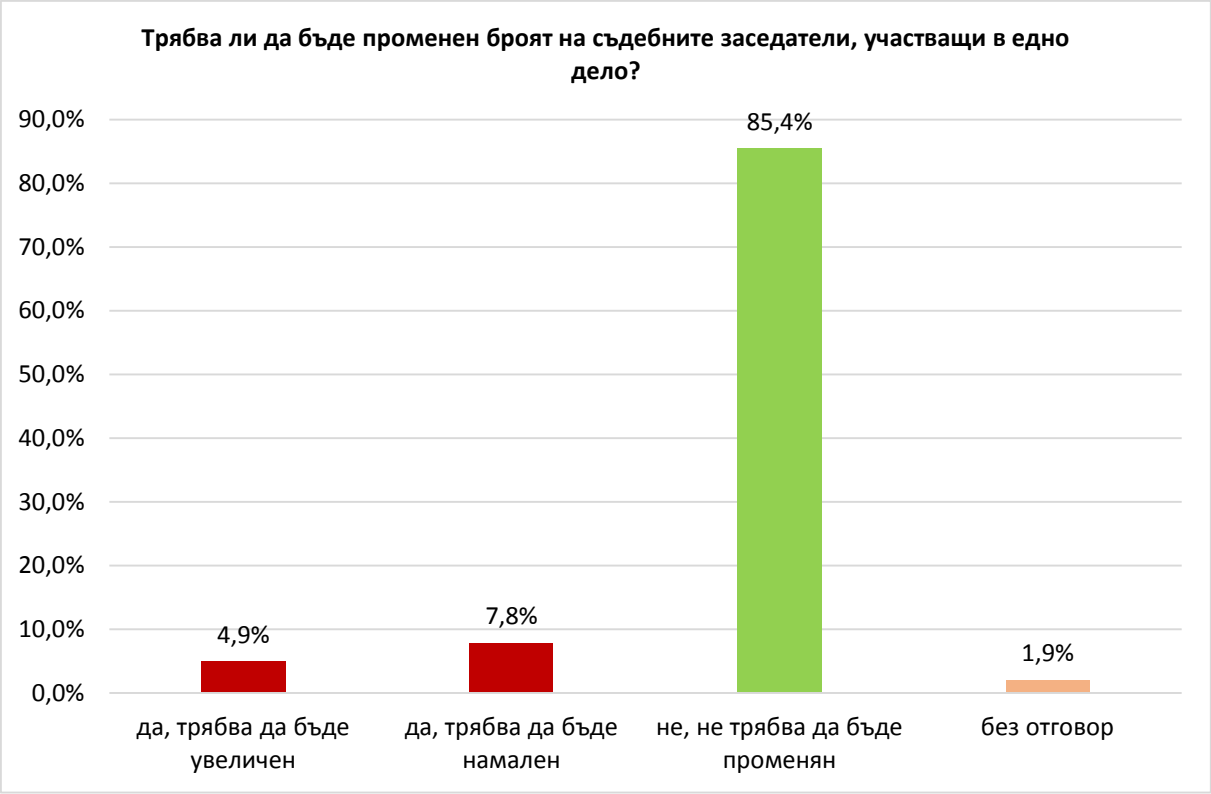

Източник: Изследване сред магистрати.

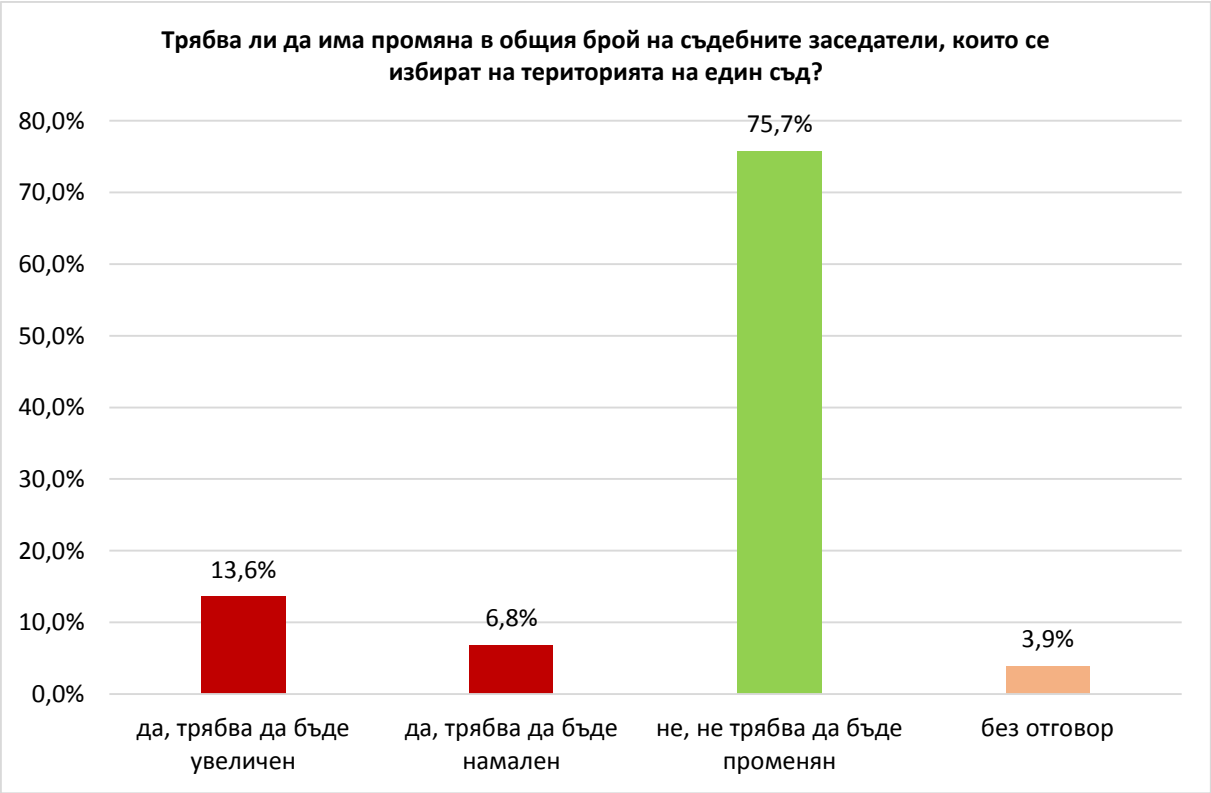

Източник: Изследване сред магистрати.

Твърде слаби са нагласите за премахване на института на съдебните заседатели. Едва 22 % са на това мнение, като 12 % са категорични, а 10 % изразяват по-умерена подкрепа.

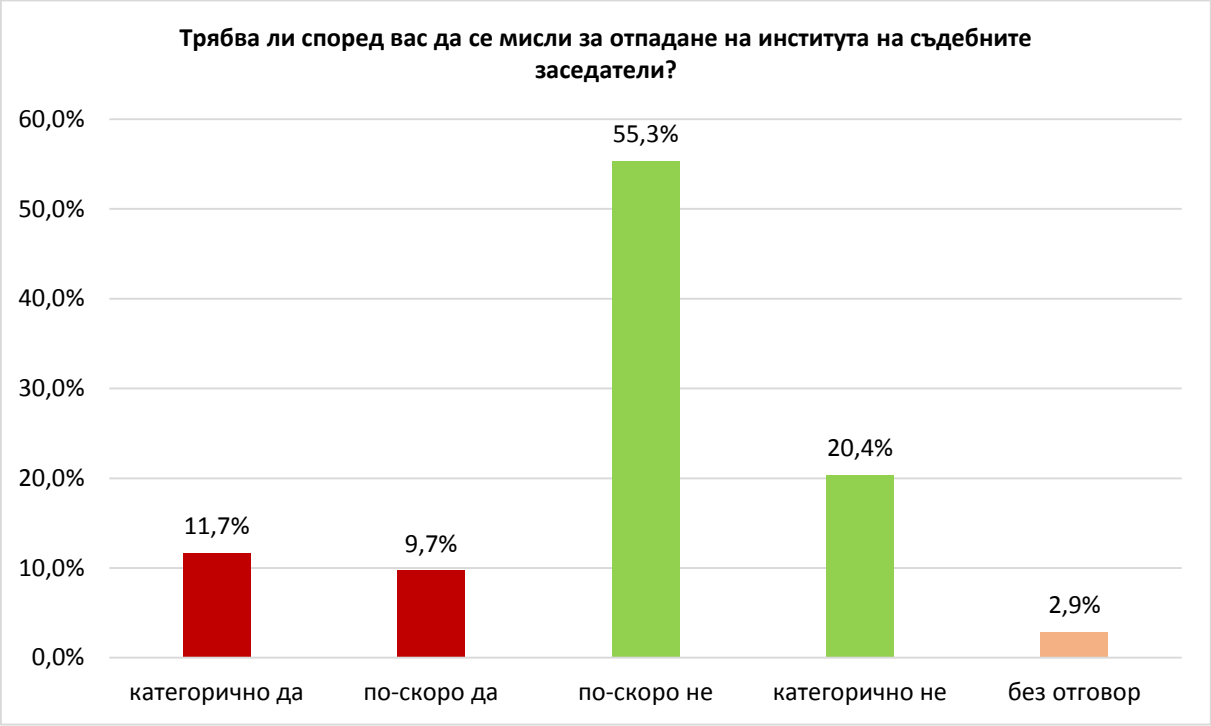

Източник: Изследване сред магистрати.

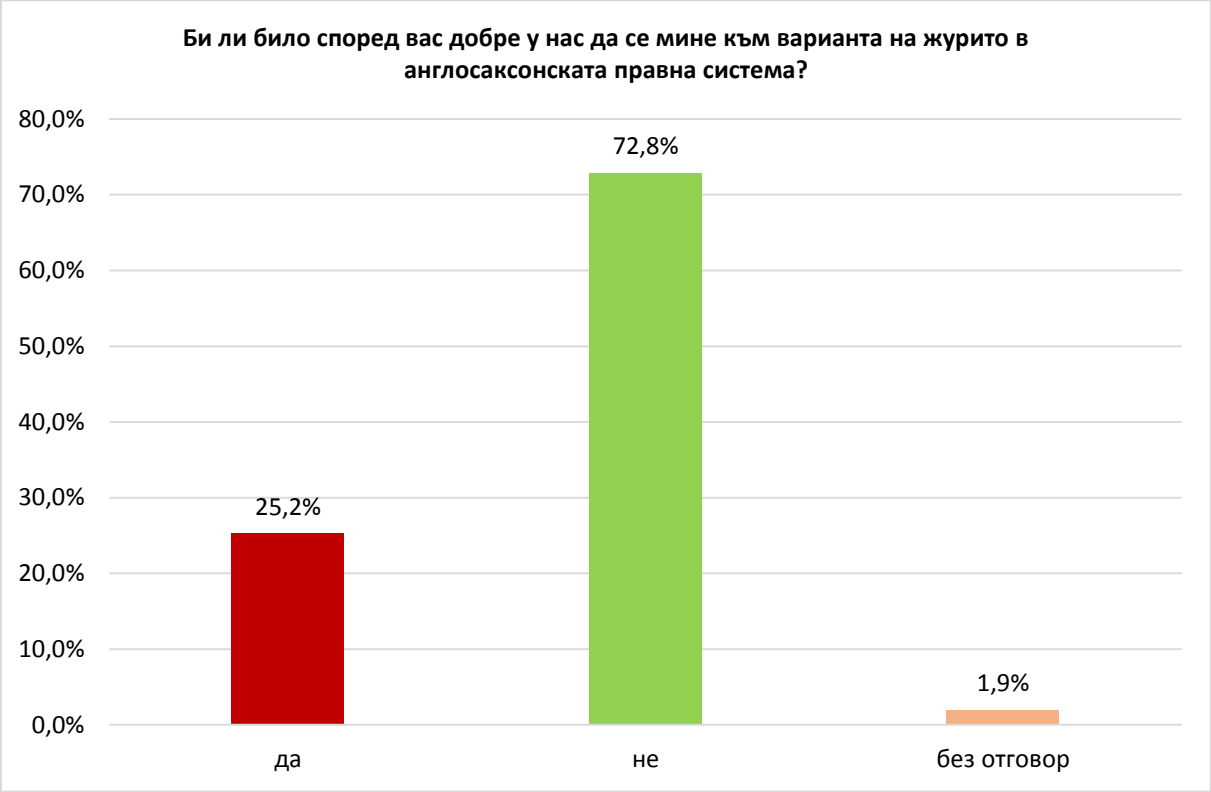

Източник: Изследване сред магистрати.

Също толкова резервирани са магистратите по отношение на преминаване към варианта на журито по аналог от англосаксонската система. Едва една четвърт подкрепят това предложение. Както ще видим по-късно, отделните елементи на англосаксонската система също се подкрепят много слабо.

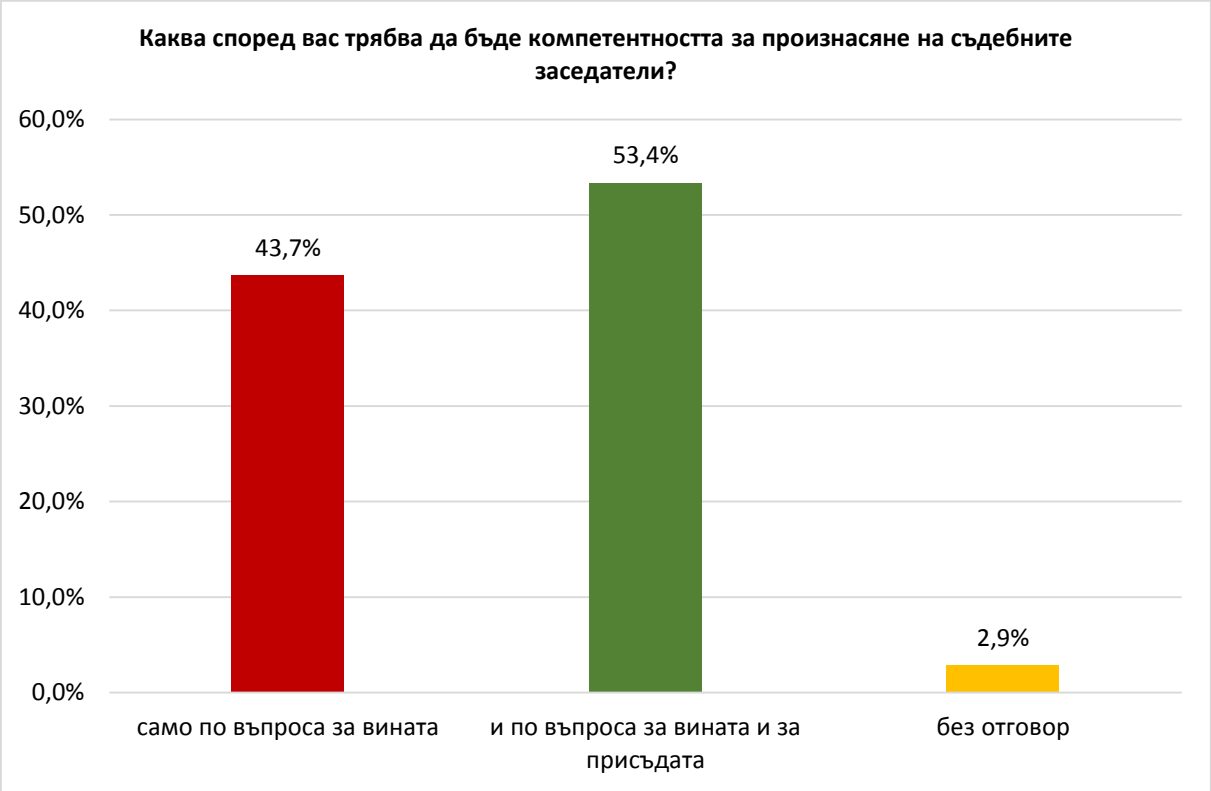

Източник: Изследване сред магистрати.

Поляризирани са нагласите на магистратите относно това, каква трябва да бъде компетентността на съдебните заседатели при произнасяне по делото. 53 % са за запазване на статуквото и смятат, че те трябва да се поизнасят както по въпроса за вината, така и за присъдата, докато 44 % са на мнение, че е добре, ако се въведе промяна, която да предвижда съдебните заседатели да се произнасят само по въпроса за вината. Прокурорите са по-склонни да отнемат част от компетентността на съдебните заседатели, отколкото съдиите.

	Съдии	Прокурори
Каква трябва според вас да бъде компетентността за произнасяне на съдебните заседатели?	Col %	Col %
Само по въпроса за вината	39,6 %	48,0 %
По въпроса и за вината и за присъдата	60,4 %	46,0 %
Без отговор	0,0 %	6,0 %

Източник: Изследване сред магистрати.

Източник: Изследване сред магистрати.

Както посочихме по-горе, отделните предложения за промени срещат много малка подкрепа. Най-висока е тя по отношение на въвеждането на образователен ценз (62 %). Въвеждането на

конкурсно начало при избора на съдебни заседатели се подкрепя от малко над една трета от интервюираните (37 %). На трета позиция, с подкрепа от една четвърт от интервюираните (25 %), е предложението съдебните заседатели да бъдат включвани само в част от делата в зависимост от характера на престъплението (например без финансови и други престъпления).

Останалите предложения получават много ниска подкрепа. Ако тези нагласи са по-скоро резултат от консервативността на системата и трудното приемане на промени, можем да очакваме, че промяна може да настъпи едва при един по-активен и продължителен професионален дебат, в който да се разглеждат предимствата и недостатъците на всяка една от алтернативите, заедно с чуждия опит и практика.

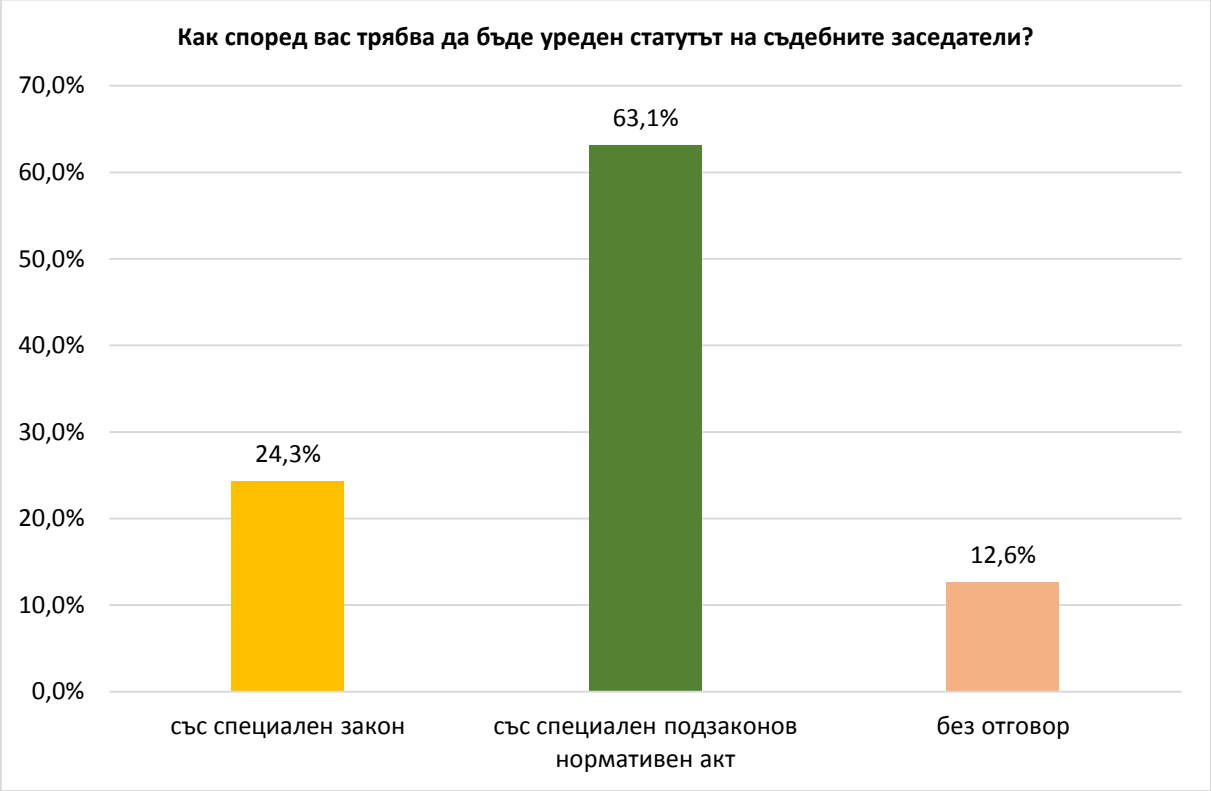

Източник: Изследване сред магистрати.

Магистратите категорично подкрепят създаването на специален подзаконов нормативен акт, който да урежда статута на съдебните заседатели. Подкрепа за въвеждане на специален закон изразяват едва една четвърт от магистратите (24 %). Причините за това са гъвкавостта, която дава подзаконовият нормативен акт, и възможността при нужда да бъде променян, докато приемането на закон би създало по-големи трудности и би породило впоследствие пречки при нужда от промени.

5. Мнението на заинтересованите страни за работата на съдебните заседатели

През периода януари – февруари 2015 г. са проведени дълбочинни интервюта с представители на различните заинтересовани страни с основната цел да бъдат систематизирани мнения и предложения за статута на съдебните заседатели в България, да се очертаят ролята и мястото им в наказателния процес, препоръките за промяна на начина на подбор и реално участие в процеса. Генералната цел на изследването е да очертае сегашното състояние на института на съдебните заседатели.

По време на интервютата заинтересованите страни изказват мнение относно спецификата на работата си с различни съдебни заседатели и коментират начина им на работа. Ръководството за водене на дълбочинни интервюта обхваща различни аспекти от работата на съдебните заседатели, които включват теми, засягащи както процедурите по техния избор, критериите, по които се избират съдебните заседатели, описание на конкретни казуси от опита на адвокатите и магистратите, така и въпроси за мнението на заинтересованите страни по отношение практиката на съдебните заседатели и техния опит в съдебния процес. В рамките на разговорите с представителите на заинтересованите страни е поставен акцент върху подготовката на съдебните заседатели, както и върху процеса на техния избор.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Според правната теория съдебните заседатели са гласът на „гражданството“ в съдебния процес. Посредством своите морални качества и житейски опит те участват в наказателния процес, за да санкционират различни по своето естество житейски казуси, които са достигнали до съда под формата на наказателни дела. Съдебните заседатели имат равен глас и равни права със съдията.

Съдебният заседател не е съдия, но е равностоен член на състава, разглеждащ и решаващ делото. В това си качество и в рамките на съдебния състав всеки съдебен заседател участва в събирането на доказателствата, като преценява тяхната допустимост и относимост към спора, т.е. необходими ли са съответните данни, за да се докаже тезата на едната или другата страна. След приключване на делото въз основа на събраните доказателства съдът постановява присъдата си. Както беше посочено, съдебните заседатели имат равен глас със съдията и могат

да застанат на различно от него становище при определянето на крайния съдебен акт. Ако съдията не е съгласен с тях, той подписва присъдата с „особено мнение“.

Адвокатите и прокурорите имат преки наблюдения върху работата на съдебните заседатели и могат да бъдат ключов генератор на предложения по какъв начин да бъде развит и оптимизиран действащият статут на съдебните заседатели. По време на интервютата с адвокатите се очертават няколко основни проблемни звена, които трябва да бъдат взети под внимание при промяната и развитието на статута на съдебните заседатели. Посочват се 4 основни взаимосвързани проблемни области, които са свързани с конкретната работа по делата на съдебните заседатели и засягат действащия статут на съдебните заседатели като цяло:

1) правната и процесуалната подготвеност на съдебните заседатели;
2) пасивното им участие в процеса;
3) процедурата по избирането им;
4) (не) зависимостта на съдебните заседатели от различните политически групи, формирани в общинските съвети, и начинът, по който това влияе върху съдебната система като цяло.

Всеки един от тези пунктове се свързва с различен аспект на съдебната практика и на съда като институция и би могло промяната на статута на съдебните заседатели да окаже пряко влияние върху цялостното възприемане на тяхната работа и присъствие в съда.

Юридическата подготовка на съдебните заседателите се посочва като ключов техен дефицит от страна на адвокатите. Тук, разбира се, никой не говори за някаква задълбочена правна образованост, но поне за базово познаване на ключови елементи от наказателния процес, специфики на ролята и базова правна терминология. Недостатъчната компетентност на съдебните заседатели често повлиява върху фактическото развитие на едно дело и понякога адвокатите правят отвод на определен съдебен заседател на основание, че е заел позиция по случая предварително: *„Поради това, че те изказват становище по въпроси на делото, преди то да е приключило. Взимане на становище за значение на доказателства, за доказаност, недоказаност, изказване на мнения.“* По този начин според адвокатите, от една страна, делото се забавя, а от друга, поради законовия статут на заседателите да имат равен глас със съдията, се взема решение, което не е законово издържано или обективно.

Нивото на подготвеност е аргументът, който адвокатите посочват като причина за своето критично отношение към съдебните заседатели и поставят под въпрос техния статут и дейност в рамките на съда. Основният аргумент, който те привеждат, е, че съдебните заседатели се

превръщат в неравнопоставен участник в съдебния процес: *„те не взимат активно участие в процеса на решаване"; „съдията пропуска да се консултира със съдебните заседатели"; „очевидно им е казано да не проявяват никаква активност без консултация със съдията, защото обикновено те не задават въпросите пряко, а се консултират със съдията. Тогава или той ги убеждава, че въпросът не е относим (тихичко, зад папка), или се съгласява да зададе този въпрос, но те... като че ли не проявяват самостоятелно мислене. Независимо че според закона те са равнопоставени на съдията при вземането на решение."*

Това илюстрира позицията на адвокатите, че в една идеална ситуация съдебните заседатели могат да упражняват добър граждански контрол, но на практика те не изпълняват функцията, заради която са изпратени в съда. Изказваната позиция, че съдебните заседатели са „фигуранти" в съдебния процес, от една страна, се обвързва от адвокатите с факта, че системата за избор на съдебните заседатели – посредством избиране от общинските съвети, е остаряла и не функционира в крак с времето, а от друга, че избирането им по този начин улеснява процеса на манипулиране от страна на представените различни политически сили в общинския съвет. Според адвокатите е практика за съдебни заседатели да не се избират граждански активни, ангажирани и мотивирани членове на общността, а граждани, които в повечето случаи са близки до членовете на общинския съвет и получават подкрепа от своите високопоставени близки.

„На практика за съжаление в момента точно по тази втората част се случват нещата. Общинските съвети, донякъде на квотен принцип, разбира се, не напълно регулирано в закона, но на практика с една договорка определят коя партия колко човека да предложи. Съответно почти винаги има припокриване между предложените и избраните съдебни заседатели." „Местният бандит ще накара всичките си приятели, роднини и т.н. да кандидатстват да станат съдебни заседатели и неговите приятели след това ще бъдат съдени от роднини, приятели и т.н."

На тази позиция обаче общинските съветници отговарят: *„Няма как да няма квоти там, където изборът трябва да бъде направен от политически орган, в който влизат представители на повече от една партия; по какъв друг начин политическите сили да намерят решение и да излъчват съдебните заседатели? Квотният принцип става естественото и най-лесно решение"* (общински съветник СОС).

Смяната на органа по номиниране на съдебните заседатели обаче не среща подкрепата на леви и лявоцентристки партии. За десните партии номинирането на съдебни заседатели има по-малко значение и, особено в големите градове, се счита за ненужна тежест. Обратно, в по-

малките градове за левите и лявоцентристките партии това е властови ресурс и възможност да осигурят някакви доходи и позиции на своите активисти. От друга страна, няма алтернативно предложение, което да се очертава като работещо от практическа гледна точка и което да среща подкрепата на останалите заинтересовани страни. Това, поне към момента, очертава затвърждаване на нагласите за запазване на статуквото.

Липсата на активна гражданска позиция, която съдебните заседатели да проявяват по време на процеса, е съществен проблем според тази част от заинтересованите страни, която пряко участва в съдебния процес и има наблюдения върху работата на заседателите. Това може да бъде свързано или с липса на мотивираност, или с липса на подготвеност, самочувствие и увереност, с които да бъде съпътствано поведението им в залата и изобщо по време на цялостното участие в процеса. Според интервюираните, въпреки че съдебните заседатели са призвани по презумпция да бъдат гражданския глас и да надзирават един съдебен процес, те в повечето случаи се оказват „фигуранти“, които нямат никаква роля в конкретното разрешение на едно дело.

Решението, което се предлага от адвокатите, е осъществяване на специфичен курс на обучение, насочен към съдебните заседатели, по време на който те да добият базисна представа за съдебното дело и процедура. Към момента по-голямата част от адвокатите нямат информация за осъществяване на подобно обучение.

Друго предложение, което дават всички интервюирани, е за създаването на публичен регистър на съдебните заседатели. В него трябва да бъдат представени данни за всеки съдебен заседател – биография, образование, дали е в своя първи мандат като заседател или не и каква е неговата експертиза като съдебен заседател: в какви случаи е участвал. По този начин ще се създаде публичност за съдебните заседатели, която би спомогнала да се намалят потенциалните зависимости, в които би могъл да изпадне един заседател.

„Трябва да има една елементарна информация за съдебния заседател, която е необходима както на съда, в който той е съдебен заседател, така и на страните. Защото, пак казвам. Ние познаваме, съдията, прокурора и горе-долу можем да установим зависимостите, но имената на тези съдебни заседатели, които влизат в залата, са ни непознати, а техните зависимости – още по-малко.“ „За мен е много важно правенето на регистър на съдебните заседатели, в който да има данни, защото ние трябва да знаем дали един съдебен заседател не работи в НСБОП (НСБОП казвам, сега нали тя не е, ДАНС примерно) когато участва в дело, което е разработвано от същата служба. Трябва да знаем дали не е братовчед на съдията, така че и в този случай професията е важна, защото, от една

страна, трябва да има достъп на всички, те задължително трябва да се разпределят също на случаен принцип, както и съдиите, защото те са част от съдебния състав и този принцип за случайния подбор трябва да важи и за съдебните заседатели.“

Поради това че съдебната система е обособена и независима от останалите власти, според адвокатите действащата процедура на избор на заседатели не отразява в пълнота тази независимост (след като се избират лица, излъчени от политическите сили), не отразява и моралните качества на кандидатите, а по-скоро съществуват други критерии, които се взимат под внимание (близост до политическите сили). Това, от една страна, влияе върху имиджа на съдебната власт в областта на наказателния процес, а от друга, според част от адвокатите не способства за провеждането на справедлив процес. По този начин статутът на съдебните заседатели се оказва дискредитиран още от избирането им за съдебна длъжност. За адвокатите този процес няма никаква връзка с качествата, необходими за извършването на дейността, за която заседателите са избрани, а в много чести случаи се оказва процес, в който се въплъщават отделните интереси на местно ниво в отделните общински съвети.

Общинските съветници, които са отговорни за процедурите за предлагане на съдебни заседатели, обаче посочват, че всяко утежняване на процедурата с въвеждане на определени критерии би затруднило такъв колективен орган, какъвто е общинският съвет, тъй като проверката на обстоятелства и качествата (по предварителни критерии) на практика би била твърде трудна и дори непосилна. Още повече че отсяването на кандидатите би породило напрежение между отделните политически сили, а субективните критерии за „качества“ на кандидата биха създали предпоставки за елиминиране на едни и поощряване на други кандидати. Дори и образователен ценз би бил проблематичен според общинските съветници, тъй като комисията по избор на съдебни заседатели ще трябва да проверява представените дипломи. Според тях обаче важно е да се изисква свидетелство, че лицето не страда от психични заболявания. Според интервюираните не може да се говори за предварителна психиатрична оценка на едно лице с оглед изпълнение на определени задължения, а просто за медицинско удостоверение, че лицето не страда от психични заболявания. (В рамките на интервютата стана ясно, че практиката се е натъквала и на такива случаи.)

Друго предложение е да се проверява адекватността на лицето и способността му да работи в институционална среда. Това обаче не би могло да бъде правно регламентирано, а към момента е оставено на преценката на съдебните служители и съдиите, които известяват заседателите за участие в делото при конституиране на състава. Отсяването става в процеса на работа. Тъй като понякога проблемът е в осъществяването на контакт със съдебните заседатели (не се отзовават, не се намират в населеното място и пр.), съдът не успява да прилага стриктно

случайния принцип на подбор на съдебните заседатели. В много от случаите съдиите търсят съдебните заседатели, за да се уверят, че са свободни и могат да се отзоват, след което формализират конституирането на състава.

Останалите заинтересовани страни не генерират много предложения за промени в процедурата по избор и назначаване. Според тях избор на съдебни заседатели на случаен принцип от цялото население е почти неприложим и не се подкрепя от заинтересованите страни.

От друга страна, проблемите, които посочват съдебните заседатели, са във връзка с нормативната регулация на тяхната дейност – те считат, че тя не съответства на равнището на отговорността, която правната система им възлага и че *„основната проблематика на института на съдебните заседатели се намира на подзаконово равнище, което я прави по-нестабилна и често пъти по-некачествена“.*

Един от основните проблеми е въпросът за избора на съдебните заседатели и това, че у нас *„той е решен по начин, който наистина води до криза на представителността. Начинът, по който се избират съдебните заседатели, като че ли насърчава общинските съветници да включват в тази дейност свои роднини, приятели и партийни съмишленици“.* Както бе посочено и от някои от интервюираните адвокати, в някои общински съвети изборът на съдебни заседатели се провежда изцяло на партиен принцип, което внася елемент на партийност в независимия съд. Още по-лошо е, че при такава схема подборът на съдебните заседатели се извършва непрозрачно и на основата на личните им контакти с една или друга партия или личност. Това поражда зависимости, които остават неизвестни за самия съд и за гражданството. След като съдебните заседатели се избират от общинския съвет, съдът има само формална роля за тяхното одобряване.

В този смисъл процесът на избор на заседателите трябва да бъде променен така, че да съответства на съвременните процедури и реалности, в които работи съдът. **Едно от предложенията е свързано с усъвършенстване на действащия модел чрез избиране на много по-голям брой заседатели: „***ако, например, съдът в Благоевград се нуждае от 100 съдебни заседатели, нека общинският съвет да избере 400. Така съдът ще разполага с много по-голям контингент от съдебни заседатели и ще може да ги включва в съдебните състави на случаен принцип“.*

Това би могло да помогне да бъдат отслабени зависимостите и да се преодолее практиката на формиране на постоянни съдебни състави в съдилищата. В редица съдилища едни и същи съдебни заседатели участват в разглеждането на делата с едни и същи съдии, което до

известна степен обезсмисля участието на съдебните заседатели в решаването на делата като представители на гражданството.

Много важен е и въпросът за участието на съдебни заседатели при конфликт на интереси и това, че нито един участник не знае какъв е съдебният заседател, който участва в делото. *„В Софийския градски съд се оказа например, че заседават съдебни заседатели, които са на служба в полицията. Какво очакваме от тях, когато министърът на вътрешните работи вече е дал интервю, че подсъдимият е опасен престъпник? Това е абсурд, който не може да се случи в една демократична държава, защото първото изискване към един съдия, респективно съдебен заседател, е да бъде безпристрастен – както обективно, така и външно, от гледище на самото общество."*

Де факто *„в момента самите участници в процеса изобщо не знаят професията на съдебните заседатели, дори когато законите изискват те например да са учители. Разчита се това обстоятелство да е известно на председателя на съдебния състав, което (невинаги е сигурно, а винаги може да стане и грешка. Страните имат право на възможност за проверка на законността на съдебния състав."* В този смисъл се оказва, че ключовият проблем е съществуващото вътрешно противоречие – *че съдията, прокурорът и адвокатите са обществено известни, а участниците в съдебния състав са забулени в тайна.* Бидейки по презумпция носители на гласа на гражданството в един съдебен процес, съдебните заседатели трябва активно и публично да представляват това гражданство в рамките на съда.

Проблемът с подготовката на съдебните заседатели се оказва много важен, но той има две страни – от една страна, те не бива да се професионализират (да се превръщат в професионални съдии), но трябва да имат *яснота за своите права, правата на страните, да имат представа за развитието на наказателния процес и т.н. Това налага те да получат специфична подготовка, за да вършат пълноценно работата, за която са избрани. Те трябва ясно да разбират своето предназначение, да разбират, че не са изразители на общественото мнение, че от тях се очаква независимост, безпристрастие и честност, честност преди всичко. Това изисква следователно ясна представа за функционалните им задължения.*

От друга страна, липсата на изисквания към съдебните заседатели е проблем, доколкото те трябва да боравят със сложна материя: *„Законът не е поставил изискване към съдебния заседател, не е поставил изискване за образователен ценз към съдебния заседател. Това предполага, че съдебните заседатели могат да бъдат хора с основно образование. Как ще*

се запознаят те с всичките материали на делото, как те ще ценят доказателствата, четейки ги, какво ще разберат те от тях?“

В същото време поставянето на образователни изисквания към съдебните заседатели би създало една нова реалност, в която образован елит правораздава над бедните и неграмотни слоеве от населението, които са в голямата си част извършителите на престъпления (стигащи до съд). Аналогът тук е с липсата на избирателен ценз за народни представители.

Във връзка с това трябва да се постави акцент върху гражданския дълг и призвание, които трябва да имат съдебните заседатели: те трябва да възприемат и изпълняват дейността си с ясното съзнание, че полагат оценяем труд, а не просто да получават допълнителен доход или пък „да формират един скъпоструващ квазидържавен апарат“.

Друг важен въпрос, който се откроява в хода на изследването, е заплащането на труда на съдебните заседатели. Темата със заплащането се коментира в пряка връзка с тяхното ниво на подготвеност. То трябва да бъде *„компенсаторно с оглед нормалните доходи, които те биха имали, ако изпълняват нормалните си трудови задължения“.*

Обстоятелството, че много от съдебните заседатели са водени изцяло от мотиви за допълнително заплащане, често генерира проблеми и напрежение между съдии и съдебни заседатели:

„Помня срамни сцени в миналото. Не знам кой ги избираше съдебните заседатели, но всички бяха или пенсионирани военни, или пенсионирани учители. Стигало се е до скандали между съдебни заседателки... Например една е търсена, не е намерена, за да бъде призована, обаче тя разбира, че е търсена. Явяват се едновременно – и редовно извиканата за делото, и тази, която е търсена и не е намерена, и става срамен скандал за това, кой да влезе в заседанието, заради парите, които се получават. Така че не трябва възнаграждението, което получават, да бъде толкова значително, че да се превърне в единствената цел, поради която те заседават.“

Начинът на заплащане се свързва пряко с нивото на лична мотивация, която демонстрират избраните за съдебни заседатели. Адвокатите обясняват, че в една или друга степен процесите са взаимосвързани: липсата на високо заплащане на съдебните заседатели предопределя и недотам високото ниво на изпълняване на задълженията им. *„Това заплащане въобще не е достойно и не е достатъчно. Някак си много е нелепо да се плаща на час работа на съдия, защото той е съдия. От друга страна, някой път ние самите си говорим, че не заслужават и това заплащане, което получават. Но по принцип такова заплащане на съдебен заседател е малко, но трябва да се повиши качеството на работата.“*

Представителите на заинтересованите страни изказват различни тези за промяната и развитието на института на съдебните заседатели. Според тях институтът на съдебните заседатели е необходим и основен принцип на наказателния процес в българското съдопроизводство, тъй като е *„форма на участие на гражданството в държавната дейност по осъществяване на правосъдието, която цели да гарантира независимостта, обективността и безпристрастието на съда; форма на обществен контрол върху дейността на професионалните съдии, начин за преодоляване на рутинността в тяхната работа, гаранция за ефективна защита на правата и законните интереси на гражданите“.*

Никой от интервюираните общински съветници, магистрати, адвокати и съдебни заседатели не подкрепя, дори и в по-мека форма, отпадането на съдебните заседатели от процеса и съдебния състав. Можем да кажем, че зад декларативните положителни нагласи на заинтересованите страни (без самите съдебни заседатели) се откриваха много негативни настроения, които бяха обусловени от пасивната роля на съдебните заседатели по време на процеса и подчинената им позиция спрямо съдията, но подкрепата за института като такъв остава почти без алтернатива. Много от интервюираните поставят под въпрос качеството на работа на съдебните заседатели и способността им да дадат своя принос в процеса, но не и мястото им, и важността им в процеса на правораздаването.

Въпреки пороците в начина на упражняване на функциите им, според заинтересованите страни съдебните заседатели са: *извънредно важни, особено в случаите, когато делото не е с изключително правна сложност, а по-скоро е свързано с проблемна житейска ситуация, когато се изисква преди всичко чувство за справедливост и житейски опит, за да се индивидуализира наказанието на подсъдимия, да се определи обезщетението за неимуществени вреди на пострадалия, да се прецени нуждата от задължително лечение на освидетелстваното лице и много, много други подобни случаи.*